ГАРТ

1931

3

ЛІМ

Призов робітників-ударників до літератури є величезного значіння крок у напрямі справжньої реконструкції пролетарського літературного руху та перебудови всієї ВУСПП'івської роботи.

Призов має дати і вже дав нове пролетарське поповнення в літературу. З лав його росте новий творчий колектив пролетарської літератури, що піднесе її на незнану досі височінь.

В пролетарській літературі має зміцнитися робітничий, комуністичний кістяк, забезпечуючи справжній більшовицький шлях її дальшого розвитку.

Підсилимо увагу дальшому розгортанню призову та закріпленню вже здобутих наслідків.

H A R T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATSSCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER „WUSPP“
REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO, B. KOWALENKO, W. KORJAK, I. KULYK, I. MYKYTENKO, H. OWTSCHAROW, S. TSCHUPAK, DWOU.
LIM (STAATSVERLAG „LITERATUR und KUNST“). MÄRZ. 1931

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ ТАРСЬКИХ ПИ СЬМЕННИКІВ

V-ТИЙ РІК ВИДАННЯ

ДВОУ
ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

1931
БЕРЕЗЕНЬ

№ 3

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Укр. Друку", „Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Обкладинка художника А. Страхова.

Укрголовліт 5365. 31. III. 1931.
ВРНГ УСРР. Укрполіграфоб'єднання. Газетна фабрика ім. В. Блакитного. Зам. № 480—7700

ПАВЛО КОНОНЕНКО
68 ПОЛК

ТАНК[1]

Фрагмент

Розчерепашившись чавунним ромбом,—
Повзе і стугонить,
Та досить однієї бомби,
Щоб рух його спинить.
Плазує, мов примара,
Мов потвора,—
Страхіття необстріляних бійців...

Я пригадав бої,
Немов учора
Тримав я зв'язку бомб в руці.

Приємно так,
Як танк на нашім боці
Перед у наступі веде—
Наводить жах на коней і людей,
Гадючий слід лишивши на толоці.

А раз був випадок:—
Ми танк атакували,
Ворожий танк.—
В Каховському бою,
Безвусий капітан,
Злякавшися «червоної навали»,
Відкривши ляду, закричав:
—здаюсь!

[1] Гонорар за цього вірша віддаю на будування диражабля „Клим Ворошилов".
Автор

За ним поручник висунувся з ляди
І, руки білі підійнявши вгору,
Промовив тихо:
— Ми свої...
(Шуміла дика кавалькада)
Поручник змовк.
Лишивши тінь від себе...
Перекликалися червоним сяйвом зорі,
Мов кров'ю відбивались в небі...

І капітан, забувши про погони,
З обличчям переляканої жінки,
Щось белькотав про рейки та вагони,—
Коли його поставили до стінки...
А вранці танк під нашим керуванням
Проходив рейсом зону перепони,—
В район ворожого розташування.
За ним ішли полки червоних...

ІВАН КАЛЯННИК

ПОДОРОЖ ДО СТАЛІНОГО

Скільки диму у небо звалено,
аж на вечір скидається день!
Це багате
вугіллям
Сталіно,
це багате
рудою
Сталіно,
це багате
м'язами
Сталіно —
місто
ударних людей.

Я з трамваю зійшов,
і от
важко дихає в синь завод,
важко дихає в синь —
росте,
підминає під себе степ,
до старих степових осель
гомін молодости несе.
Понад містом дроти гудуть
про залізну його ходу,
і летить розхльосканий спів
у прозору блакить степів.
Тільки очі у даль мої,
димарі пролітають вдаль —
це країна моя стоїть
і висока і молода.
Це країна моя стоїть
і висока і молода!

К. ГОРДІЄНКО

ВИБОРИ [1]

— Дивіться, скільки жінок, хіба це вибори?!

Громада гула, громада ревла, громада... Пристрасті киплять, бурхають, вертяться і перевертаються... Там рівчаки не так копані, байрак спірний, там за яри боротьба точиться. Земле, земле!

Гострі, хмурі, тяжкі, вузькі, пукасті, хитрі погляди, червоні, бліді, гострі, кирпаті носи, рум'яні, сухі лиця... буяли, пахтіли здоров'ям дебелі кожухи, віяли нудьгою сіряки... А бороди! Славгородські бороди!

Плавно хитається широка, випещена борода Кармаліти, блискавки виграють на ній, повні, мудрі слова плинуть про ролю жіноцтва в суспільнім житті. Високе, благовісне чоло

[1] Розділ з повісти „Атака"

Кармаліти. Щонеділі в церкві з похилою головою він стає проти престолу, густий дух молитовного слова спада на задумно розчісувану, окладисту бороду. Побожне око кожного веселогорця під склепінням споглядає дванадцять апостолів за тайною вечерею з отакими самими бородами, як ото в Кармаліти...

Швидко тіпається гостра борода Трандари: він теж не заперечуватиме розумного слова того. Щоб це колись, то жіночого духу тут близько не було б! Сиди в хаті та борщ вари. Пряди. Як обирали старшину...

Тихо! Трандара говорить. Громада кинула пекучі думи свої, скупчилась навколо синьої чинарки. Ґави на білих деревах і то примовкли, наче б прислухались до світлих, таких барвистих спогадів про дні слави громадської. Ех, було колись. Чуби, рум'яні лиця, зледянілий вус, усе обвисло, заклякло в думах тяжких. Весела Гора про звитяжні дні, діла чиї повідають співці на ярмарках, сумує...

Не сумувала лише людність Долини, Яру. Зухвалі вигуки глуму рясно падають на заялозені оливою голови веселогорців.

Тирса, Мажара розперезались до краю.—

Вибере, мовляв, Весела Гора свого старшину, багатія на три роки... Він тебе за подушне садить. Межу твою багатій зайняв, старшина і староста виїздять—багатій завжди верх візьме. Коні на толоку до багатія зайшли, староста й пойняті протокола складають. Лиха на три гроші, а в протоколі двадцять рублів. А земський судить за протоколом. Рівняти шляхи, греблю багатий не поїде, а з бідака три рублі штрафу, або до холодної сядь. Багатій свого п'ять десятин лісу має, казенний рубає і пасе не в своєму, завжди сухий з води виходить. За багатієм борги, він і могоричить старшину, а бідак корову спродай, а сплати. А ще давніш—не платить бідак за подушне, виведуть зимою на двір—мороз такий як ото зараз—відро води за комір. Ось тільки як у царя народиться дитина, тоді маніхвест. Багатієві і прощають борг, а той, що бідний, він сплатив.

Аніже, треба сказати, не сумувала людність Долини, Яру за славними днями героїчної минувшини. Глумом та наклепами рясно всипано струпату голову минулих віків. Ні крихти шани в блюзнірських душах. На глум, поталу віддано творчий дух народніх звичаїв. То ж ні по чім, скажіть, тужити весело горцям?

На той час розхристаний гурт парубоцький плентався з гори. Буйно били парою груди, рум'яні лиця вилискували відвагою, чуби звисали на очі, шапки стовбирчились на потилиці, виглянцевані ноги дружньо, завзято місили сніги. Мов би розважити взялись заклопотане чесне товариство батьків з Гори. Піснями, могутнім посвистом, вереском залящало повітря біля сільради, сповнило батьків гордощів за молоде покоління. Попереду достойний синок Кармаліти—Максим Квочка розтягував гармонію і рота,—

Она-а ж любіть так не сумеїть
Как би любіла єго я...

За ним Максим Залізняк, Тхір, не менш славні козаки—сини Давигори, Боканя. Врочисто вплинвло все славгородське парубоцтво...

В екстазі, червона від напруги, повна бурхливих почуванів, співала молодь. Молодь гуляє! Чимсь свіжим, радісним віє од слів тих, од тієї принадної картини молодого гульбища. То ж ні з чого пишатися батькам? Батьківське серце билось гордо з парубоцького завзяття того.

Звичайно, як і завжди, Низ гостро засудив те миле видовисько. Тут перевибори, мовляв, а тут п'яне гульбище! Деякі, що більш похмурі на вдачу, то просто казали: глитайня нам хоче зірвати збори!

Мала статися колотнеча і певне, що сталася б, та завдяки тактовній поведінці голови сільради Бурди, що в слушний момент одкрив збори, привернув увагу населення до пекучішої теми—перевиборів.

Лише довго, як завжди, Трандара не міг угамуватись: раніш, мовляв, йдуть п'яні, соцький начепив медаль, всі і бояться. Старшина тупоне ногою——ніхто і пари з уст.

Але то між іншим. Увагу зборів зосереджено...

Наморщені чола, носи, лиця, очі насторожені, стриміли вперед бороди, громада відкрила вуха.

Бурмак доповідь робив.

Насамперед він, повівши лихим оком поверх смушевих шапок, пропонував позбавленим виборчих прав залишити збори. На що Каракай,—відома річ, без його активної участи не обійдеться жадна громадська справа,—додав не без гумору: «Оглашені ізидіть». Трандара, вздрівши дебелі спини, що повернули від сільради, доповнив думки приятеля своїми дотепними річами: «Незаможника калачем не затягнеш, а без права голосу виганять доводиться».

Савка Рудий, на ввесь Славгород гольтіпака, злі язики плешуть, нібито Кармаліта хліб свій переховував у його, подав свою думку з приводу неофіційних розмов з-поміж товариства.—Де ж тому бідняковї справно ходити на сход, тупцюватись на морозі в подертих чоботях? Ходитиму до сільради, штани протру, а дома хто хазяїнуватиме? Раз я стою на совіцькій плятформі, то дали б хоча на підметки...

Сусіди дивом узялись на так самостійно, переконливо викладені думки ті. Трандара то навіть хвально чвакнув: цей то діло каже. Каракай ще глибше застосував думки ті:—Якби, мовляв, у всіх бідняків було таке сознаніє... Подати ж принадні свої сподіванки, що виникали з того, Каракай, за перешкодою президії, так і не встиг, на лихо присутніх, що, певне, тішили себе з відрадних, не інакше, думок тих.

Бурмак то аж ніяк не збагне... Дивні діла діються в Славгороді! Жовтень дав право жінці... Певне, що вона не менш, аніже чоловік, цікавиться трудовим життям людства. Чи використовує ж вона те право? На сьогоднішній день, січня 1929 року, мають сумне явище: жадної жінки в сільраді! За минулих перевиборів не обрано жадної жінки!

Подивом затягло лице доповідачеві. Громада раптом опинилась перед таким очевидним, можна сказати, навіть прикрим фактом. Маємо! Пелехаті голови задумою взялися. Справді, таки, як воно то могло статися? Всі враз побачили, що так воно і є. Всім бож добре відоме те послаблення, так би мовити, певна полегкість, що сталася для жінки в хаті. Кожен господар, якої б суворої вдачі не був він, все ж мусив визнати— як іноді послабляєш віжки кобилі, що на кручу везе тяжкий віз, так і дома жінці тепер стало вільготніше... Говорив якось Кармаліта між людьми: було жінка раніш стане суперечити в чім, то так і закриєш рота,—одвів набряклу здоров'ям руку навіглі,—а тепер, далебі, якось наче і рішучости тої вже не стало. Справді, деякі хазяї з сумом у голосі мусили відзначити: не стало вже тої сили в руках...

Та все, як воно не є, а громада мусила визнати: доповідач правду каже: жадної жінки нема в сільраді! Деякі були тієї гадки, між ними, до речі, Кармаліта, Каракай, Трандара і вся почесна верства веселогорців, що то лише на славу славгородцям, де ще в силі заповіти дідів, державний розум міцно сидить у полехатих головах. Та були й такі, переважно з Долини, Яру, до речі, Бурмак, Тирса, Мажара між ними, а вже про Настю Плечисту, Параску Перепелицю, Улиту Довгу і говорити не доводиться, що вважали те чи не за найбільшу ганьбу для славгородської громади.

Аж тут достойні сили Славгороду стали на оборону правди, не дозволили поплюжити усяким гольтіпакам чесне ім'я славгородської громади. Трандара цілком слушно відповів Бурмакові та й прихильникам його, на закид той,—жінок чому не обирали? Вони ж буряки тоді копали!

Коли в декого, могло статися, і було тяжке сумління, то по словах тих, їм мов тягар з душі спав. Всі з полегкістю зідхнули. Єсть ще люди, слава та шана їм, за діла громадські вболівають душею вони.

Як же сприйняли те зауваження Долина, Яр? Як поставились до слів тих?

Бурмак, однині ганьба одвічна впаде на голову йому; аж ніяк не зважив на безглузде зауваження старого лиса (так і сказав!)...

Звісно, мало кому прийшлися до смаку блюзнірські слова ті, хібащо низ скалозубив...

Трандара з цілковитою мужністю вислухав прикрі річі ті, нехтуючи махнув рукою,—не те, щоб згірдливо,—обвислий ж досвідом літа йому на те, щоб засвоїв він певну поведінку,— сказав недбало: та то таке... прийде до діла, воно видно буде... рука покаже...

Слова ті сповнили присутніх деякої сподіванки, віри в свої сили, і вже, коли далі говорив Бурмак, голос народній зрідка, як ото бува каркне ґава, кидав свої репліки.

Вже де чого дисциплінованої вдачі оті веселогорці, досвід не абиякий, старшину не один рік обирали, та все ж химерні думки, що нещадно полосував ними Бурмак, далебі забивав паморoки громаді, змушував, природна річ, як найбільш активну верству, до певної акції.

Ставка на бідняка, наймита, середняка, мовляв? А ті, що вони хазяїни, то як?

Трандара сказав: бідняк вам нахазяїнує. Каракай додав: нахазяїнує бідняк. Кармаліта: він уже нахазяїнує! Бокань: нахазяїнує! Всі протяжно зідхали, дивились похмуро.

Та все ж дивні діла, на думку Бурмака, творились донині в Славгородській сільраді. Обирати треба бідняка, наймита, середняка, щоб боронили радвладу. Чимало партизанів, наймитів у Славгороді? А чи багато їх у сільраді? А тоді дійшло до хлібозаготівлі—нема... У Славгороді нема хліба?! Та воно такі сидять у сільраді, що саме хлібом гендлюють. Та хіба тільки це? Колективізація далеко в них пішла? Багато членів сільради записалося до Созу? Сам голова сільради, хіба ж не подає в тім приклад?

Бурда на той, так би мовити, жарт нічого не відповів. Широка приязна посмішка вкрила лице йому. Не можна ж

справді робити серйозний закид людині, що сидить за столом президії і є самий голова сільради.

Треба визнати, що той лихий, нетовариський напад на голову, спроба підірвати авторитет його, лишень збудив симпатії в душах веселогорців до свого голови. Трандара, то навіть з властивою йому філософською глибиною сказав: гомони стара...

Натомість увесь Низ рипів зловтіхою. Недвозначні вигуки падали на чубату голову, що міцно сиділа на короткій шиї. Мажара розперезався до краю.—Давно, мовляв, пора виявити його справжнє обличчя. Настановили, довіряли йому, а він з глитайнею злигався. На Веселій Горі завжди мокне. Кинулись раз по голову, Терешкові треба квитанцію до млина їхати, аж нема голови. По державних справах кудись подався, секретар каже. Виходили ввесь Славгород, аж голова в Давигори на христинах гуля!

Молодиці низові теж не ховали своєї лихої втіхи з тих слів, що так паплюжили голову. Непристойні, глумливі вигуки падали в бік рум'яного жіноцтва з гори, між яким Приндиха в усій своїй дебелій красі, новому білому кожусі стояла.—Їч, мовляв, куди втоптав доріжку голова.

Треба визнати, що в голови цілком вистачило духу вгамувати розбурхане низове жіноцтво. Він рішуче закликав усіх до порядку.

Звівши наклеп на голову, Бурмак на тім не втихомирився, спробував використати пристрасті низові. Тепер він уже напався на всю сільраду: і занечищена, непрацездатна, глитайська, така-сяка...

Не зважаючи на щире здивовання, разом обурення веселогорців, що в споконвічних турботах за громаду дістали досить визначне місце в тій сільраді, ні в кого з них, уявіть, не було лихої думки про свою сільраду, Бурмак вів своє.

Глитай, мовляв, давно вже готується до виборів, намічає свої кандидатури... Надсилають від церковної ради папірця: дозвольте на 20 грудня 1928 року скликати збори парафіян.

Порядок дня: 1) перевибори, 2) вибори скарбника. Це що таке? Добре, що комнезам вчасно кинувся, а то б сільрада так і проґавила цю хитру, замасковану глитайську політику!

Тут Трандара не втерпів, коли зачув ті небилиці про наміри церковної ради, непристойні закиди про якісь махінації глитайські. Ображений до краю, з властивим йому даром слова, Трандара зауважив: усі під богом, сама кобила під наритниками!

О, Трандара! Мудрість вікова притаїлася в пелехатій голові Хто достойний осягне химерне плетиво дум?

Найшлися, проте, люди, що просвітліли з тих загадкових слів. Душі веселогорців мов би кваша заколобродили в радощах найвищого пізнання.

Прояви ті найвищого світосприймання порушили слова буденні. Бурмак говорив про чергові завдання, що стоять на порядку роботи майбутньої сільради, зачитував наказ... Пролунав знов таки звичний заклик до боротьби з глитаєм, за колективізацію... Отже виконати те важливе завдання, на думку Бурмака, зможе соціяльно-здоровий склад сільради, з бідняків, наймитів, середняків, що їх список виборком пропонує.

Павза. В головах мов би на мить не стало думок. Але то так здавалося. Насправді то від напруження.

Доля країни надто близька серцеві Кармаліти. Він надто стурбований за добробут Славгороду.

— Навіщо список,—волає Кармаліта,—там можуть бути глитаї!.

На превеликий жаль, мусимо зауважити, ще бракує з-поміж населення громадської вихованости. Глумом сприйняв Низ слова ті, що йшли від глибини душі. Тирса сказав:

— Не бійся, тебе там нема!

Таким чином одштовхнув щиру пораду найпочеснішого хлібороба.

Не лишень Кармаліта, вся верхівка веселогорців, найдосвідченіша в державних справах, перечила системі тій.

Трандара сказав:

— Сеньйор-конвент...

Каракай сказав:

— Сеньйор-конвент...

— Сеньйор-конвент!—діди, баби сказали.

Не тямиться хіба ж, не розуміється стара ґвардія на політиці тій? Політика та давно вже прогризла їм голову. Чи один рік старшину вибирали?

До наказу теж додали свої вимоги.

Каракай сказав:

— Риби мало...

Пучиха:

— ... і мила...

Кармаліта:

—... шкіри...

Приндиха:

— ... мануфактури...

Аж ось перед очима громади заклопотана з веселим виразом обличчя кремезна постать голови Славгороду. Настала врочиста хвилина. Веселогорці пильно стежать за порядком і хто ще не вгамувався, сердито гримають.

Громада аж ніяк не може забувати тієї хвилини, як голова звіт робив. Чи мало пекучих справ, турбот гризло громаду? Вже з перших слів довідалась громада, скільки в Славгороді народилось, одружилось тощо (все в цифрах). Хоча це начебто безпосередньо і не стосувалось бурхливої діяльности славгородської сільради, та все ж при складанні резолюції веселогорці, невідомо з яких міркувань, намагались і це поставити на карб голові. Цифрові матеріяли сипались з його уст, мов те зерно з-під трієра. Бурда говорив... Цікаво, що тепер скаже він? Бурда сказав. Він вважав за необхідне насамперед, в оцю рішучу хвилину, внести деяку ясність в славгородські голови.—Ми ось вибираємо сільраду,—сказав він,—щоб построїть якесь благосостояніє для народа.

Далі він пояснив, що пожежа це стихійне лихо, приносить чималу шкоду населенню.

В турботах за політичну лінію сільради, він відзначив, що сільська рада повинна дивитися, щоб не було правого чи лівого ухилу. Досі, він може запевнити збори, такого в них не помічалось.

Відома річ, збори радо сприйняли те повідомлення, хвально чмихали, вдоволені з незламної вдачі голови, що в найнебезпечнішу хвилину не здав позиції.

Та не всі, правду сказати, тієї думки. Відомі бунтарі з Долини—Тирса, Мажара, Параска завжди ладні кинути наклепом у голову. Тирса, завзятий партизан з Долини, розперезався до краю:

— Нема в них ухилу? А хлібозаготівлю як виконується? Ось уже з тиждень, як хлібозаготівельну норму Веселій Горі доведено до двору. Жадного відгуку. Міцний упертий кущ... Пуда ніхто не вивіз. Славнозвісна тактика.

Як не гукали, як не галасували, як не протестували веселогорці проти образи тієї, все ж під натиском більшости (нова поразка почесному хліборобові), мусіли докраю вислухати повні пристрасти речі зарозумілого незаможника.

— Ось і зараз,—кидав він досить виразні погляди в кут веселогорців,—між нами єсть такі, що їм не місце тут бути! А вони з голосом стоять тут.

Ні для кого, звісно, не таємниця, що головний, так би мовити, закид гарячкової промови, безперечно, був скерований проти самого Бурди.

Веселогорці товчуть, сіпають спокійно, з чистим сумлінням постать голови.—Та скажи но ти!—гукають.—Доведи їм, що ти голова! Доведи!

Бурда заворушився. Люд зомлів. Бурда розкрив рота. Всі також. Бурда насупився. Люд нагострився.

— Може і були деякі огріхи,—лагідно сказав Бурда.

При тім веселогорці заблищали зубами.

— Хто нічого не робить, той не помиляється. — Бурда сказав.

Веселогорці хвально кивали головами. Насуплені лиця низовиків.

Лагідна посмішка накрила широке обличчя Бурді. Просвітліли веселогорці. Бурда знає, вміє сказати.

— Комінтерн найвищий орган, а дивіться...

О, Бурда! О державний розум! О славгородська мудрість!

Лиця веселогорців до того пояснілі, що здавалось ось-ось жили порвуться. Веселогорці заллялись сміхом.

... А то ж, мовляв, сільрада!

О, Бурда вмів, знав, що сказати в своє виправдання! Меткий розум голови цілком реабілітував сільраду від ганебного закиду того. Єдинодушне захоплення сповнило веселогорців. Ось кому бути головою! Кому ж і бути головою?

Лише Низ насуплено блимав, очевидно невдоволений з отієї втіхи, що обняла веселогорців. Хриплявивий голос Тирси вкрив увесь гамір.—

— Ми не Комінтерн обираємо, а сільраду!—

Досить непереконливо сказав Тирса. Низ цілком на тім погодився. Не погодилась Весела Гора. Бурда сказав... О, поки він ще головою, він не дозволить!

— Ви що, хочете зірвати збори?

О, Бурда вміє, Бурда знає де що сказати, як правувати. І тому ще раз піднісся голос веселогорців.

— Ось кому бути головою!

Виборчий бій був у самому розпалі. Стялися спокон віку два ворожих табори—Низ, Гора. Гора з давніх-давен у всіх громадських справах перед вела. Так було за дідів, прадідів. Звичаї ті переходили з роду в рід. Старшина завжди було походить з найпочеснішого племени веселогорців. Низ завжди плентався в хвості. Хоч би раз коли дав старшину свого! Скорше б змінилася плянетна система!

За революції—жахливе зрушення в історії Славгороду—перевага Гори захиталася... Гора чи не раз терпіла і поразку. Були голови ревкомів завзяті партизани. Не можна проте сказати, щоб і Долина завжди виходила переможцем. Були голови

сільрад, авжеж були, що начебто і не в цілковитій злагоді з Долиною правували. То ж бо такі люди на Долині тій— завжди невгамовні бунтарі. Веселогорці аніже не перечили проти таких кандидатур, навпаки. навіть досить активно сприяння, поміч виявляли... Незмінної пам'яти Щусь, Закандирін. За тої славної діяльности Гора лісом користувалася, випасом у лісі і понині, орендувала також комгоспівські землі. На користь бож людности велась політика та. Та спокон віку вже заведено,—що подобається Горі, сповнює ненависти Долину. І навпаки. За останніх перевиборів, приміром, довго змагались, пітніли, врешті Яр подав свою кручену думку— пропонував кандидатуру Бурди до сільради. Годі, мовляв, уже, набридли ті пристрасті.

Люди виходили з цілком мудрих міркувань: оберуть голову з Гори—Низ загризе. Виберуть з Долини—Гора гризтиме. Неспинна колотнеча. А населення втомилося з завірюхи тої. Чималий бож час, люди добрі!—Так давайте, порішили, хай буде ні по-вашому (кив на веселогорців), ні по-вашому (кив на низовиків). Петро Дрига, хвала і честь йому, таку тоді мову повів.—А оберемо людину з середини, яка б дбала, піклувалась за всіх, щоб усім було добре, за всенародне благо. Щоб не було в неї синів і пасинків.

Слова ті, здалось людям, не позбавлені мудрої правди. Населення погодилось на кандидатурі Марка Бурди, бож знали— досить енерґійної вдачі людина ,ще в старій армії набув собі слави, два хрести, три медалі, мав ще й срібного годинника. І ось, уявіть, Весела Гора по сей день не натішиться на обранця, цілком оцінила державний розум нового голови, полюбила його всею душею, цілком визнаючи корисну діяльність нового керівника (оренда, садиби, лісокористування, випас, податок, нарешті хлібозаготівля). Долина, та що найдивніше— почасти Яр, знов створили цілу колотнечу: не справдив, мовляв, надій, що покладали біднота й середнящтво на голову! Ось і сьогодні не обійшлось без тих наріканнів.

— Не справдив?—б'ють себе в груди веселогорці,—такого нам голову і треба!

Сталася відома і може трохи набридла суперечка між Низом і Горою.

Аж на тім ще не край, коли всі нагомонілися, вибалакалися, вичухалися, вичмихалися досхочу і час уже був починати вибори, Тирса нову колотнечу звів,—

мовляв, од жінок ми не чули жадного слова, чому жінки мовчать?

Що ж відповіла на те громада? Громада (то ж не один розум!) звісно високо шанує право жінки. Всі ж бо пам'ятають льозунґ 8 березня: визволити жінку з полону горшків, пелюшок, притягти до активної участи в громадській, державній роботі. Громада, власне, інакше і не мислила: так воно і мусіло бути.

Та все ж треба визнати, від несподіванки тої декому паморокі забило. Та ще й коли побачили, що промовляти зібралася біднячка, відома вже делеґатка з Долини—Параска Перепелиця. Трандара так і сказав—у печінках в'їлася та молодиця... Ніколи вона спокою не дасть мирові, завжди бучу зніме. Причім завжди ввесь запал ненависти її, чомусь, падав на веселогорців. Отже, тепер лише ім'я її повисло над головами, гамір не стихає. Долина надималася: просимо! Гора: не треба!

В тузі поникла голова Трандари: не в шані тепер борода мудрих...

Молодиця промовляла надто бурхливо і разом м'якосердно, так, що тяжко її було слухати... Низ, то правда, в захваті очей не зводив з завзятої делеґатки.

Усе ж мову її про труднощі будування соціялізму в одній країні схід сприйняв тихомирно. Веселогорці глибоко зідхали, Трандара промимрив: тяжкенько таки... Не перечили і проти того, що кооперація неорганізована, жінки малосвідомі. Лишень Каракай, втілюючи думки товариства, вславляв часи минувшини, де жінка, завжди біля вимени прип'ята, не лізла на

трибуну з різними промовами. Того, мовляв, не вистачало: терпіти знущання над мудрістю борід.

Громада насторожилася, коли молодиця звела мову на те, що єсть хиби і за тими чоловіками, що сидять на посту... Це в Славгороді. Веселогорці підозріло захмикали, думи крутили їм у головах: куди це вона гне?

... Час проходить, рілля сохне, ходиш до Сільхозу, нема насіння для бідноти. А сільрада не подбала. В жінки діти, поросята, топити, варити, рук не хватає. А заможний посіяв. Сільрада посилає на досвідну станцію. Сльози забирають— бідняку ніяк доступитись. Приходить Настя Гола, плаче: порадь ти нас, що робити, ми темні, неписьменні, застругані. В людей сходить, а тут на досвідну станцію по насіння бігай.

На слова ті веселогорці дали відповідь: наклеп! Тож усім ясно стало: проти сільради підкоп той затіяла делеґатка, підбурює Низ, що, відомо, і без того завжди охочий зчинити колотнечу проти веселогорців.

— Не бути цьому! Не бути!—завзято чвакали м'ясисті, обурені лиця...

Веселогорці дебелою масою,—могутня скеля!—стали на захист Бурди, привсенародньо визнали, що вже кращого голови ніколи не бачив і чи побачить Славгород.

Всі очі вбирала брава крем'язна постать, що блимала суворим поглядом з-під навислого чуба,—усміхнена задума раптом розпливлася з-під пишного вуса. Бурда встає з-за столу президії, досить таки рішуче наводить лад. О, доки він ще за столом президії, ніяким вихваткам тут нема місця.

Веселогорці захоплені: завзятої вдачі голова!

Бурда аніже не стурбований з тих непристойних патякань делеґатки. Бурда, в інтересах вірної інформації людности, дає пояснення: в них, мовляв, з Параскою Перепелицею «лічниє щета».

Веселогорці цілком вдоволені з пояснення того.—А що? вони не казали?

Делеґатка досить безсоромно перетяла голову:

— Коли Бурда був у п'ятьорці, не допоміг бідноті, вона і поскаржилася до району, то Бурді була натяжка за те,—негідним способом намагалася вона знеславити голову Славгороду. Ця непристойна поведінка делеґатки, очевидно, дуже припала до серця низовикам, що ладні мало не розірвати рота зо сміху. Веселогорці ж надто посмутніли з тої біди, що стряслася над Бурдою. Невдячні, справді, люди, хоча б у тому таки районі Голова мало не розірветься на своїм посту, виконуючи тяжкі обов'язки... Тож відомо які тепер часи—тому догоди, тому... Догодиш одному, іншому не потрапиш. Ворогів завжди не обкидаєшся.

Делеґатка, тим часом, певне, що не без лихої думки, вела далі.

В кожної з них, мовляв, душа болить, сльози на очах. За рік про паливо не потурбувався ніхто. Бідняк тини палить. А веселогорці лісом користуються. Приходить Настя Гола.— Іди, подивися, ти делеґатка, яблуні рубаю. Як ти роботу поведеш, коли ні в кого поліна дров нема?

Цілком одверто намагалася делеґатка збурити масу проти голови. Ще й на чоловіків напалася—не допомагають, мовляв, жінці. Це чоловіки, славгородці чоловіки. Збори бувають, жінці вийти ніяк: сиди дома. Адже жінка дістала своє право в революцію, треба його і використати!—кинула вона заклик у бік вовняних хусток.

Жінки повні замилування з завзятої делеґатки—без усякого вагання, мовляв, кинула матку-правду межи очі.

Чоловіки... ганьба і сором. Низові чоловіки, зрадники, погані, замість того, щоб стати на оборону чести чоловіка,— споконвічну славу вписано в книгу історії йому,—замість того, уявіть, надто прихильно поставились до слів делеґатки, ладні самі навіть кинути глумом у тих чоловіків, що, виконуючи споконвічну місію свою, ніколи не дають спуску жінці. Ганьба і сором...

Але знайшлися люди з-поміж лав веселогорців, найшлися, дали належну оцінку неприпустимим річам делеґатки. Тран-

дара, то подиву брався: якась задріпана делеґатка, а цілу бучу зчинила. Тьху. Як би це колись... тьху.

Кармаліта досить таки влучно зрізав зарозумілу делеґатку:

— А що, мовляв, совітська власть подобається? Набрала тобі на спідничку? Чоботи пошила? А що, мовляв?

Додав Трандара: ти в хазяїна робила від зорі до зорі, зате щоліта по відході 12 аршин ситцю подарунок...

Кармаліта, прилюдно, зробив висновок: совіцька власть не допомога бідним.

Тирса галасливо перетяв його: а чому ти шапку вивертаєш, коли ідеш до Райвику, щоб тобі збавили податок та вдягаєш такі чоботи, що вустілка вилазить?!

З недотепних речей тих Кармаліта очі вирячив, набубнявіло лице йому подивом; до чого вже меткі на вигадки язики.

Гора ображено чвакнула, Низ, як і завжди, вдоволено рипів сміхом, Яр також головою бовтав від утіхи...

На тім порішили покласти край балачкам, час бо не жде, а роботи тен скільки, кандидатур чимало, кожного обговорити треба, щоб не проліз часом шкідник, ворог до апарату.

Бурмак керує перевиборами.

Отже, за ухвалою зборів, список кандидатур, поданий виборкомом, приймається за основу. Веселогорці, в цьому намірі зміцнити раду, додають низку славних досвідчених на державних справах імен, що їх безперечно проґавив виборком.

Настала врочиста тиша, бродили думки, нашорошені вуха, насуплені лиця, настовбурчені шапки, зосереджені пелехаті голови.

Смушева шапка пробубнявіла: хай вже буде список...

На що Трандара мудро зазначив:

— Не сій де не треба...

Душі веселогорців повзали в тривозі: рішучий момент.

Напружені, трохи врочисті лиця низовиків.

А скільки проектів, думок.

... Думи давили на мозок, мозок затягло туманом, що розпливався в просвітку...

... Мерехтіли степові далі, вітряки размахували крилами, лунко рвав повітря мотор, олійниця била, тнала масло, що густим струмом сподіванок обливало серце...

Дивились веселогорці мужньо, насуплено, завзято.

Дивились низовики, втішно, нехтуючи...

Вперлися крутолобими поглядами.. Погляди схрищувались, мов мечі огняні, як здавалось, повітря бряжчало...

Кожен стояв міцно на обороні своїх позицій, готовий змагатись до краю за функції ради... Низовики ж бо добре відчули ті функції на своїй шкурі, тож не дарма і рішучости такої сповнились.

Кармаліта поміж веселогорців... Веселогорці обліпили Кармаліту... Повні сподіванок очі перед огняною бородою.. Кармаліта повчає люд. Шиї тягнуть мов струсі...

Кармаліта говорить.

— Дивіться, хто їде, чим їде, і чим завожений кінь.

Веселогорці хитають головами, веселогорці розуміють, ніхто більш не розуміє.

Бурмак ще раз запитує:

— Так що всі згодні зі списком?

А Трандара не згоден. Хай що кажуть, а він не згоден. Трандара підносить голос свій (всі стихають). Трандара волає: а чому в списку нема тих, що вони споконвіку хазяї?

Веселогорці прояснілн, веселогорці зрозуміли, збагнули...

— А й справді, чому?—водить недотямкуватим оком, трусить бородою Каракай.

Кармаліта ходить між людьми, душею боліючи за народнє щастя, зідхає тяжко:

— Ех, молоді хлопці... садибу треба нарізати, відділятись від батків треба... якби я був головою!..

Веселогорці волають:

— Кармаліту!

— Терефена Салифонича!

Каракай, в глибині очей йому сувора задума, хилить голову, стукає костуром:

— Оце хазяїн! Цього треба!

Позбавлений громадського розуму Низ зчинив репет, Низ перечить. Аж тут Бурда авторитетним словом угамував недисципліновані душі:

— рука покаже...

По тих словах усі замовкли. Всі згодні.

Додали кандидатуру Кармаліти, ще за ним кількох славних.

Громада насторожилась, громада ввібрала дух.

Голосують кандидатуру Тирси. Бурмак рекомендує: червоний партизан, відважний боєць на клясовому фронті, бідняк, активіст, брав участь в усіх громадських кампаніях.

— А, це той, що в мене на горищі шпаруни пооббивав, по хліб лазив?—використавши павзу, сказав Кармаліта.

Так знеславити людину міг лише Кармаліта. Веселогорці глумливо, щиро приснули. Каракай примружив око—ось кого обиратимемо!—Знайте всі, мовляв.

Як же поставився Тирса до того зауваження, що ганьбою вкрило б кожного? Чи зняв він свою кандидатуру?—Аніже!

Тирса безсоромно посміхнувся.

Низ теж само глузував з веселогорців—такого нам, мовляв, і треба! З чого було видко—жадного впливу не справила гостра репліка Кармаліти на загрубілі душі.

Мажара то навіть горлав, аніже не стурбований зауваженням тим: це вам не Бурда, не стане пиячить з вами!

Добре, лишень, що Бурда не почув слів тих, бо, вважаючи на завзяту вдачу його, невідомо що б сталося...

Ціла буря гамору, протесту знялася проти тої, певне, що сумнівної, кандидатури.

— Він у комнезамі, не треба!—гукав Каракай.

— І в Созі!—додав Трандара.

Долина сміялася, Мажара глузував з сивої мудрости.

Дебеле жіноцтво славгородське, що на Горі живе, подало й свою повноцінну думку. Приндиха, Минодора, повні тіла їх палахкотіли обуренням, протестом.

— Не треба, в нього дві жінки!

Громада ахнула, громада чвакнула. Веселогорці жахаючись хитали головами. Вирази подиву і зневаги налипли на носи їм, засіли в очах. Каракай звертав свій повний гніву голос до людської правди.

— Кого ми обираємо, люди добрі?

І треба сказати, ґрунт під Тирсою захитався. Громада вздріла, громада з'ясувала...

Тирса, ніяковіючи, повний робленого подиву, знизував дертими плечима, аніже не зумів нічого сказати на своє виправдання.

Натомість жіноцтво Долини, Яру, галасливою юрбою стало в оборону ганебної справи. Як рвонули, як сказали. Веселогорці собі...

З того непомірного завзяття жіночого певне добра не ждати було, якби Бурмак не перетяв тих суперечок: не по суті, мовляв...

Руки набряклі, жилаві, кістляві ворушили жовтими від тютюну пальцями, обважніли в нерішучості: мо й справді недоречна кандидатура?

Та ще коли Кармаліта кинув влучного дотепа, схарактеризував, так би мовити, хист кандидата, сумніви ті запали ще глибше.

— Кого там обирати?—голосом певним зневаги кидав.— Адже він не знає, на чім свиня хвіст носить.

Веселогорці мало не позвихали шиї зо сміху, деякі руки то справді обвисли мов ті хвости.

Бурхали животи, бовтались очі, червоніли носи, згинались коліна, теліпались дебелі груди, гнулися шиї, солопіли лиця, наїжились бороди, вуса...

А на лиця низовиків, обурені, зніяковілі, ображені за свого кандидата, то далебі не можна було без жалю дивитися.

Мажара в оборону за свого приятеля, ладен забити памороки людям.—Тирса, мовляв, виявив у Кармаліти приховані об'єкти оподаткування!

До чого лишень не присікається людина? Не принижуючи своєї тідности, хіба ж можна відповідати на те? Веселогорці нічого не сказали, веселогорці змовчали.

Сказав Трандара.

Лишень Мажара зібрався хитрим способом піднести перед населенням авторитет Тирси: непримиренний, мовляв, ворог глитая, член колгоспу...

Трандара, повний тверезого розуму, не втерпів.

— Не треба, він у хліві живе!—сказав він.

Веселогорці не перечили тому, цілком схвалили зауваження те, лише Мажара навперекір здоровому глуздові кинув: «Тому і треба». Слова ті жадного ефекту не створили з-поміж веселогорців, лишень Низ гукав: треба!

На що Трандара знову подав досить глибоку думку громаді. Громада з того мала досить цікаву тему, щоб міркувати. Отакий Трандара. Досить тільки йому кинути одне слово, розум ураз піде вивертом...

— Він тільки за бідноту стоїть!—сказав Трандара,—нам його не треба!

Деякі лиця по тім, мов би справді, прийняв роздум, а деякі то ще більшого завзяття сповнились, ладні навіть надірвати легені в оборону свого оборонця.

Коли спазми перетяли деякі горлянки, тоді піднісся голос Каракая. Мов би пророкування Сівіли звисло те слово над головами.—Насильно копать колодязь, води не пить,—сказав він.

Кармаліта тут вніс ясність у складну ситуацію дня.

— Хіба хто проти бідних, люди добрі?—кидає чесний позір перед громадою він.

І громада переконується, що Кармаліта, справді, за бідних стоїть. Деякі люди з того нерішучої волі стали. Бо й справді: Кармаліта за бідноту! Чого ще треба? Та й усі за бідноту—Низ. Яр. В деяких головах стався певний закрут.—

Мовляв, усі гадали, що Кармаліта йде не по тій дорозі, а тут на ось тобі...

Кожне слово Кармаліти переконує найнедовірливіших. Кармаліта знизує ставними плечима. Ясні очі, одверта душа!

— Навпаки навіть. З дорогою душею. Хай і бідняк спробує як воно державою керувати. Чи легко воно...

Цілком батьківською радою, піклуванням віє од слів тих, дбайливістю, мов би до дитини, що намагається простягти руку до привабливої жаринки в печі.

Громада побачила, громада вздріла. Кармаліта вів далі:

— Та все ж спочатку треба подивиться який бідняк.

Мудрою обачністю війнуло від слів тих. Бо й справді: бідняки різні бувають.

— Ось, приміром, Лук'ян Книш. Хай замість Тирси буде Лук'ян Книш. Оце моя рада.

— Лук'ян Книш?!—сказали одні.

— Лук'ян?..

— Книш!?..

— Це той, що Кармаліті хліб переховував?

Мажара наморщив чоло:

— Це не той Лук'ян, що в Чоколапівку їхав красти зерно, сам приїхав, а собаку в коморі забув?

Громада отетеріла. Громада не зуміла оцінити достойної ради Кармаліти. Громада відхилила пропозицію ту.

Руки сьогодні набрякли надзвичайною поважністю... Дехто, далебі, наче сповнивсь шани до руки своєї. Давигора мов на диво позирав на свою дебелу руку,—майстер великий розтрощити щелепа на весіллі будь-кому,—а сьогодні, дивіться, цілком іншу функцію виконує рука йому, таку незвичайну, таку...

Бурмак закликає громаду до порядку, ставить кандидатуру Тирси на голосування.

Що ж ви гадаєте на тім і край? Проголосувати і край?

Є ще в Славгороді великого громадського досвіду люди. Сталися бурхливі дебати—кому лічити голоси. Веселогорці одностайно довіряли цю місію Каракаєві. Долина обрала Ма-

жару. Трандара пропонував поставити на голосування ці кандидатури, Каракай подав думку насамперед обрати тих, що підрахували б голоси, за тих, що мали лічити голоси... Мудрі пропозиції Каракая президія, порушуючи вимоги демократії, відхилила, а громада обрала Мажару і Каракая лічити голоси. І так, Каракай у цей історичний день січня 1929 року мусить виконувати почесну місію свою. Правда, не обійшлося без вихваток,—певне, що з заздрощів дехто в Долини намагався закинути, ніби Каракай то й лічити не вміє. На що веселогорці дали одкоша: одна тисяча хіба кавунів під його невсипущим доглядом виросла на баштані? Інші, певне, що хитрували: ще як налічить! Досить непристойні закиди робили про нібито якусь хитру політику цифр на минулих перевиборах. О, Каракаю, незмінний народній лічильник на двох перевиборах!

На превеликий жаль, Каракаєві так і не довелося в цей момент виявити свого хисту... Цілий ліс рук «за» становив очевидну велику більшість голосів. З малосвідомости Яру, не інакше, Тирсу, під загальний тріюмф Долини, було обрано до сільради. На що Трандара, повний обурення, кинув громаді слушного докора:

— В кого тин падає, того обирають, а хто хазяїн, того не треба...

Під насупленими чолами бовтались каламутні очі, дужі руки мов повивертало, обвисли лиця, животи. Запеклого ворога веселогорців—Тирсу обрано до сільради. Образа за серце бере. Яр допоміг. Тирсу, що нестерпимою вдачею своєю завжди люд каламутить, підбурює Низ проти Гори. Тож не жди добра тепер від тої сільради.

Непринадні картини пливуть перед очима веселогорців. Химерна доля, сотні разів плакучо оспівана за чаркою, на сей раз поверталась до веселогорців задом.

Трандара чмихнув червоним носом, моргнув бровою: не всю бог біду роздав,—на смутні думи товариства сказав він.

Як певне вже не прів Бурмак, та все ж мусів за вимогою веселогорців ставити на голосування кандидатуру найпочеснішого в Славгороді хлібороба—Кармаліти.

Каракай тут з великим розумом завважив:

— Це так, то обрали ка зна що, а тепер господаря треба.

Слова ті надто близько до серця припали веселогорцям, що були всі тієї думки: господаря край до сільради треба! Що б то за сільрада була без господаря? Без дбайливого господарського ока?

Долині, на лихо, аж надто мало клопоту з того...

Просвітліли лиця веселогорців, а душі сповнились екстазу.—Кармаліту!—загули всі вони разом.—Ось хто уміє дати лад у Славгороді!

Далебі, без прикраси, в особі Кармаліти веселогорці вбачали мов би якогось довгожданого месію...

— А цукор у ширіньку хто ховав, як везли мішки на станцію?!

Мов грім з ясного неба, впав голос той на обурені, оливою облиті голови веселогорців. І що найгірше, лиховісні делеґатки на чолі з Параскою Перепелицею, Настею Плечистою зайшлися бучним реготом на ганебні слова ті. За ними вся Долина, Яр мало в сніги не попадали зо сміху...

Що мусів на те сказати Кармаліта? На ту вихватку Мажари?

Ви, лишень, подумайте—так тяжко образити почесного господаря!

Кармаліта чесним оком обвів посмутнілі бороди.

— Люди добрі...—

сказав він.

Люди на повні глибокого страждання слова ті, ще раз засміялись, а делеґатка Настя Плечиста, вже досить літня жінка, то навіть гукнула:

— Як не їв часнику, то й не смердітиме!..

Веселогорці розпачливі погляди на небо звели... Хто збагне, що дієтъся в чесних душах їм? Тож, за добробут громади вболіваючи, не інакше, порадили вони обрати до сільради Кармаліту. Щоб за благо людства піклувався. Аж тут на тобі, неслава така. Наклеп звели.

Лихий незаможник, Мажара все, подав знов недоречно голос свій.

— Куди ж йому,—Кармаліті мовляв,—за громадську справу дбати, до сільради ходити, коли в його біля двадцяти десятин землі!

На що подав свою думку Трандара:

— Бідному ніколи працювати в сільраді, бо треба заробити.

Громада, затаївши дух, пильно стежила за тим змаганням, двобоєм.

Каракай збагатив суспільну думку новим міркуванням.—

— Коли бідняк напряде, тоді що? Що ти з його візьмеш? А розтратить заможний, є з кого взяти.

Мов ясний промінь соняшний, слова ті розірвали морок душ.

Чимало повноцінних дум засіло, залягло в головах веселогорців? Кожен день подія, хвилина щедро кладе нові скарби, збагачує і без того буйну уяву, досвід... Незрима, всеславна мудрість повисла над Славгородом.

Заколобродила громадська дума. Громада стялася.

— В Кармаліти троє коней!

— Тому і треба!

— Не треба, вітрячок!

— Одне лоша!

— Мої пара—триста, в тебе один—п'ятсот!

— Землі скільки!

— Нащо мені земля, краще б я мав жінку, щоб служила, а я вчитель...

Трандара виступив у ролі народнього миротворця. —

— Що ви там народ звели, революція зрівняла всіх, тепер усі рівні... і євангелія каже...

Підсиливши революційну думку свою євангельським словом, Трандара, проте, не мав поспіху... Бож знали—чи ж раз тим словом Трандара пророкував інше...

Кармаліта істину слів Трандари підсилив новою думкою:

— Обирайте того, в кого кінь на другій верстві пристане!

Каракай додав:

— Є бідний... Він і воріт не робить, а живе як багатий. Стіжки в нього ще немолочені, а він мірчука жде...

Слова ті мов надали нової сили веселогорцям, що дружньо, бадьоро гукнули:

— Кармаліту!

Нова хвиля реплік, думок свідчила за велику прихильність, що здобув Кармаліта в серцях веселогорців. Деякі згадали невсипущу, невтомну діяльність його на початку революції, на користь...

Мажара гострим словом перетяв овації ті, Мажара не лишень не склав шани перед державним досвідом Кармаліти, навпаки, навіть узяв під сумнів адміністративний хист той.

— А землю за сало хто ділив?—сказав він під дружній гамір Долини, що точила небилиці про дні славної діяльности Кармаліти.—Хіба ж не бігала тоді жінка Кармаліти в жовтих черевиках і з собачкою? Де ж пак! Голова земгромади чоловік! Моя жінка буряки копає, а Минодора з собачкою водиться, гуляє, моя з прядкою носиться, пряде...

На ті слова Мажари увесь Низ, найбільше горласті делеґатки з Долини, зайшлися таким бучним реготом, мало шпаруни зі стін не попадали. Дебеле жіноцтво з Гори, повне рум'яної самоповаги, жадним рухом, виразом не зважило на нудні витівки ті. Хіба ж може славна господиня з Гори поставити себе на один щабель з якоюсь задріпаною делеґаткою? В кожної господині завжди повний льох кваснини, в коморі борошна білого досхочу, м'ясо не виводиться, курей, гусей подвір'я повне, кілька свиней надвірних, у сажі сидять. Не доводиться бігати, очима кліпати: позичте, люде добрі, борошенця трішки... То ж, скажіть, ні з чого пишатися господині з Гори, варто увагу звернути на всі ті вигадки, що з заздрощів, не інакше, плетуть жінки низові?

Та людям, звісно, що? Хай неправда, аби смішно... Тож і глузують цілою навалою...

Усе ж веселогорці згодом переконалися... Просвітліли очі їм. Єсть ще люди в Славгороді. Суворі оборонці, виразники людської совісти. Вболівають душею вони за правду.

— «Щусь»,—шелестить у натовпі шанобливо, насторожено. Настає врочиста тиша. Всі очікують, сподіваються... А той, чиє ім'я так тривожно злітає з уст, мав досить спокійний вираз. Марудне чоло йому клопотом узялось. Тяжко іноді буває виконувати всі ті громадські функції.—Дозвольте, шановна громадо, слово,—сказав він.—Просимо!—загуло навкруги.—Так, що він, ось що думає... Не обороняти тут Кармаліту... Кармаліта... Хто не знає Кармаліти? Спитайте малого.—Авжеж!—гудить мир. До вподоби ці рішучі слова веселогорцям.—Так ось Кармаліта... Раз у нас промисловість цукрова, сій буряк. Дається тобі жом, патока і всякі привілегії... Кармаліта і засіяв кілька десятин. Полільниць тре було наймать? Тре. Єсть такі, що вважають себе за куркуля... Він то не куркуль, а вважають...

— Де ти бачив таких дурнів?

Галас, гамір, вигуки, що знялись по тім, не дали можливости людині сказати єдине, може, розумне слово.... Що міг вдіяти Шусь? Кілька рук, схопивши його за полу кожуха, стягли з трибуни. Щусь безнадійно махнув рукою.

Натомість Мажара верескливим голосом рвав повітря.—Треба дати рішучий бій глитайським прихвосням!—галасував він. Кого ми тут обираємо? Бідняки, наймити, середняки! Давайте подумаємо: кого ми тут обираємо? Хто пеньки возив?—Кармаліта. Кабанами хто спекулював?—Кармаліта. А хлібом? Борошном? Ліс рубав? Лишень буряків вивіз на кільки тисяч. А городини? Обгородив себе таким парканом, що птах не перелетить! Тут же за порогом десять десятин земельки. Молотарка. Хіба ми таких пустимо до нашої сільради?

— Та це як по воді батогом!—гукнув Каракай.

— Не пустимо!—надимався Низ.

— Не пустимо!—кричав Яр.

Трандара, мудрі думи запали в голову йому, сказав:

— А по тому так... не гудь Панька, не хвали Оришки.

— Голосуймо!—гукають усі.—Рука покаже.

— Зачекайте!—благає Каракай,—він ще не приладнався.

— Зачекайте!—гукає Гора.

Дарма! Як не метушився народній лічильник на перевиборах славгородської сільради, все ж...

О, доле!

Грудям тісно стало, задушливо серед цього стовпища, понуро схилились голови, лиця безнадійно влипли в глухий кут. Гора сумувала: вертка правда, невловима мов ґава, що на самісіньких очах ген-ген щезла в снігових просторах...

Низ тріюмфував... Сміхом, глумом заляпані по самі вуха ненависні лиця, аніже не ховали свого захоплення з поразки, що зазнали веселогорці. Задерикувато стриміли вуса, п'ялись бороди, притупцьовували чоботи.

Трандара заглибився в задуму... Присутні врочисто примовкли, Істини, що їх несила аж ніяк осягти звичайним розумом, повстали перед миром.

— Та воно гарно молодесенькому бичкові старе ярмо, а як старому намуляє!..

Присутні пройнялися гірким чуттям на слова ті.

— Гармаш, хлопець чесний, роботящий, член Созу, комсомолець, на клясових позиціях завжди стоїть, з наймитів сам, у кузні робить, брав участь в усіх громадських кампаніях,—

так характеризував Бурмак нового кандидата до сільради.

Каракай довго не мізкував тут. З повною головою дум, проєктів Каракай враз відхилив кандидатуру ту. Як на його думку, то непридатна ця кандидатура до сільради. Перш за все те, що молодий...

Тирса на те безсоромно відповів: а він, що, думає, як борода, то і до сільради?

Не стало шани бороді в наш вік!

Трандара з інших мотивів заперечує,—ми його біографії не знаємо!

О, Трандара скаже! Трандара вміє, знає, що сказати. Чи ж бо йому первина? Дехто, зважаючи на не абиякий досвід його,

цілком погодився на тім. Не погодився лише Тирса, досить таки легковажно поставився до зауважень тих,—яка там біографія? Наймит!

На нього слушно напала ціла юрба голосів.—Е, ні, ми так не можемо,—докоряли йому веселогорці.—Як же? Що ти за чоловік, хіба ми знаємо? Хіба можна без біографії? То ж до сільради обираємо. Не кудинебудь. Громадська справа. Напряде, а тоді що?

Міркування ці свідчили про не абиякий досвід веселогорців, ретельну обізнаність із порядками.

Дехто все ж подав біографічні відомості за кандидата:

— Усе з сокирою ходив по людях, пристав у прийми в байрак, Білинича зять, буланий кінь у його...

Каракай раптом сповнивсь рішучих намірів. У той час, як Тирса, на вимогу громади, непереконливо твердив «яка там біографія—наймит!»—Каракан гукнув (світла хвиля вдарила в голову)—

— Наймит, не треба!

Увесь Низ повстав проти ради тієї. Народньому лічильникові наче й не пристало те робити. Рвонулись гомінкі голоси:

— Тому і треба!

В Каракая глибокі підстави:

— Хай биків годує...

Гукали інші:

— Та він у кузні робить!

Бурмак аніже не дав змоги громаді виявити вповні настрої свої, намагається прискорити справу:

— В кого є одвод?

Кармаліта подав голос свій:

— Він мою кобилу як підкував, то довелося водити до Козоріза перековувати.

За ним Каракай:

— Як він дбає за радвладу, коли в нього в кузні точило, я прошу, дай косу поточить...

Бурмак аж ніяк не зважає на протест той, досить нечуло перетяв дужі голоси обурення проти кандидатури Гармаша, що, як видко, збудив досить бурхливі почування в громаді. Навперекір тим фактам, яскравим доказом громадської неприхильности до кандидата, Бурмак мов ману намагається напустить людям на очі, запитує (уявіть!):

— Так нема?

Пучиха, в ясному колі дебелого жіноцтва, що пахтіло новими кожухами, теплою приязню, подала мов би від імени товариства свого протеста:

— А чому він досі не жениться?

Приндиха, не менш почесна, дебела молодиця з-поміж веселогорців сказала водночас:

— А чому він свою жінку б'є?

— Там така жінка, що її вбить мало!—додала борода свою думку, виявивши таким чином мудрий досвід щодо організації сімейного ладу.

До чого іноді темрявою повите буває життя людини! Народня думка, треба визнати, цілком заплуталася в своїх щирих намірах виявити біографію ту. З чого Низ мав досить велику собі втіху, вважаючи на те протиріччя...

Каракай, радник народній, в щирому бажанні внести світло в оту закручену, поплутану ситуацію, сказав... Громада повна надій очікувала на слово те. Каракай сказав (усі насторожилися):

— Не треба нам таких, він батька бив!

Декому мов би одлягло від серця по ясних, правдивих словах тих.—О!—сказали веселогорці.—Чуєте? Бив батька!— Громада, відома річ,—а що вже старі, говорити не доводиться,—сповнилась великого обурення на слова ті.

Лишень Тирса, на сором свій, без найменшої шани до сивої бороди, дав довідку:

— В його нема батька.

Мажара на те досить безсоромно приснув, за ним мало не ввесь Низ...

Тирса тоді без найменшої громадської пристойности зачав ремствувати: годі вже веселогорцям слинявити (блюзнірство яке!), кандидатуру активного робітника, що брав завжди участь в усіх кампаніях, ніколи спуску веселогорцям не давав! Тож не дарма в'їлися вони на його...

Весь Низ, підбурений тими річами, зачав вимагати, щоб припинили суперечки.—Все тут ясно,—сказав Павло Дрига з Яру,—все ясно, хіба ж не знають вони Гармаша?

Яр був тієї ж думки: мерщій голосуймо, вечір скоро, а ми все тупцюємось на місці. Хороший хлопець. Наш. Комсомолець. Активіст. Нам таких треба.

Симпатії більшости, видко було, на стороні Гармаша. Вже Низ заздалегідь тріюмфував перемогу. Вже цілий ліс рук підвівся. Аж тут, вчасно, Трандара, вболіваючи за чистоту низових радорганів, ударив на сполох:

— А хто садок на горі обніс?

Душі сповнились тривоги, деякі руки нерішуче обвисли, дехто зовсім не наважився підняти, дехто підвів, тоді зачав шкребти потилицю...

Коли де в кого було вагання, то воно згодом цілком розвіялось. Кармаліта притиснув кандидата до стіни:

— А де моя вуздечка, ми пасли гуртом коні, так де моя вуздечка ділася?

По тих словах народній лічильник Каракай не без задоволення відзначив, що «за» становило меншість голосів, майже увесь Яр утримався, голосував за Гармаша Низ, і то не весь, зате вся Гора і частково крученоярці були проти. Дарма Тирса, Мажара надималися в галасі, що то, мовляв, глитайські витівки все, спроба дискредитувати активного робітника. руки було засмикано, і тому голосувала за Гармаша меншість. Далебі, аж чуби змокріли з того тяжкого вагання.— Одні кажуть: клясово витриманий, другі паскудять... Лишень веселогорці не вагались, одностайно підняли руки проти. Низ голосував за. Яр, засмиканий з того протиріччя в характеристиці кандидата, не наважився гріха взяти на свою душу. утримався. Цілком мудра політика Крученого Яру припала

жадто до серця веселогорцям, що з того мали чимало для себе втіху: стався розрив, мовляв, між Яром і Долиною!

Каракай мотав пелехатою головою в тісному колі веселогорців, що складали шану мудрій, гострій бороді його. Каракай сприйняв хвалу ту з таким виразом, мов би справді в руках його, щонайменше, була доля Славгороду.

Весела Гора тріюмфувала. Розпарені від напливу почувань лиця вилискували щастям на морозі, солопіли червоні мов маки носи, весело бовтались очі, теліпались груди, бурхали животи. Весела Гора, гострий позір кидаючи в бік насуплених, зніяковілих низовиків, тішилась перемогою. Мажара докірливо буркнув у бік Яру: забили вам памороки веселогорці... провалити таку кандидатуру! Яр сопів образливо, вертів головою: хто його розбере...

Засмиканий, засміяний Гармаш, певне, волів, щоб його сніги замели, сховали від сорому...

Бурмак закликав громаду до порядку. Люд насторожився, насупився, намохнатився. На порядку кандидатура Щуся Всенародня увага впала на кремезну постать. З рішучим виразом на рум'яному лиці, густочорною, клинкуватою борідкою, пишним усом, Щусь хвацьки вертів ставними плечами, в колі парких кожухів, рухливий, енерґійний, раз-у-раз тупцювався. Лісовий цар! Народня любов стелилась завжди низько перед ним, особливо ж коли доводилось ліс рубати. Корінь дубовий викорчувати дозволить на полозки,—опліни, копили, майстер хто зробить, продасть на ярмарку. Пар десять зробив, дивись кілька сот у кишені. Чому б і не шанувати громаді свого голову? Щира душа народня завжди ладна поділити горе й радощі з головою, чарку горілки наспіл випити...

Сказав Мажара. Слова ті гострою образою впали на серця веселогорців. Тож за їх радою громада обрала Щуся на голову... Коли ще в силі, славі було слово з Гори... То вже тепер не в шані слово те. Каракай пригнічений душею завжди з того: що тепер у шані?

— Щуся?—сказав Мажара.—Ось він тепер ледве на нотах стоїть, а що тоді? Він зараз ось п'яний, а як оберемо до сільради? що тоді?

Думки народні на тім подвоїлись. Деякі казали: перестане пити. Інші—зачне ще більше.

До речі, слова ті мало переконали кого, відома річ, Низ ніколи не шанує обранців з Гори. Каракай влучно зрізав зарозумілого незаможника. Невтомний оборонець правди народньої, на захист Щуся, Каракай сказав,—

— Він не п'яний, в нього такий характер!

Не зважаючи, що сказано було те досить рішуче, Долина без найменшої шани поставились до слів тих, скорше навпаки—глумливо прирснула з того. Зате воєдино схилені голови веселогорців на слова Каракая свідчили, що вони цілком пристають на те глибоке міркування. Зробив досить невиразний рух сам Щусь—не то похитнувсь, не то оступився, що також веселогорці тлумачили як підсилення думок Каракая.

Трандара з тяжким чуттям відзначив певну життєву непослідовність.

—Раніш старшина не вип'є,—є, кажуть, це строгий, людей цурається, сукин син, чарки не вип'є... А тепер...

Тут він безнадійно поник головою, не в силі збагнути тих суперечностей. Людина з щиросердя завжди ладна з кожним поділити чарку—символ єднання душ—і це, уявіть, декому не до вподоби.

Каракай тут знов подав свою думку з приводу тої яскравої постаті, що стояла перед миром.

— Він, такий, той Щусь, що сільрада надумала писати, а він уже знає!

Голоси, безліч голосів, цілком ствердили те.

На жаль,не скрізь у шані таланти Щусеві. Долина якраз протилежної думки. Яр також нехтує здібності ті.

Павло Дрига, середняк з Яру, напався з досить прикрими речами.—У того Щуся, мовляв, душа як у Тимоша...

По тих словах усі дивом узялись, веселогорці то навіть стали протестувати, вимагали, щоб той без усяких манівців пояснив, у чім тут суть.

Та одвертість певне що не в натурі Дриги, всі те бачили. У відповідь Павло Дрига, звертаючись уже тепер до самого Щуся, не без лукавства запитав:

— Тобі сосна не сниться ?

Були обурені веселогорці, був обурений Щусь. Долина, Яр, не можна сказати, щоб неприхильно ставились до тих своєрідних манівців середняка Дриги.

Дрига врешті задовольнив зацікавленість громади.

Приходить він якось до Щуся: запиши сосни возить. Той, не довго думавши: а могорич буде?

— Оце й усе?—перетяг Каракай, не в силі стерпіти отого крутійства.—Подумаєш, гріх тяжкий!

Бурда, звісно, зробив суворе зауваження Каракаєві, закликав до порядку.

Слова Дриги, проте, не справили на громаду великого ефекту.—Подумаєш, несподіванка яка,—говорив коструба-тий низовик,—там скоро увесь ліс загуде...

Дрига образливо закінчив: так і не возив він, усі сосни веселогорці порали.

Веселогорці дали гострого одкоша на ті зухвалі вихватки Дриги. Сказав Кармаліта, звертаючи гнів свій до зарозумілого середняка:

— А тобі що, більш за все треба, що ти пельку аж до вух дереш?

А що вже з того Щусь обурився, сказати тяжко. Подумайте самі: людина кладе всі сили свої молоді, літа, на користь, добробут громади, аж ось... Несподіваний напад той спочатку мов приголомшив Щуся. За хвилинку він був повний рішучости: віднині складає з себе всі обов'язки голови земуправління... прилюдно слухати образи? Подяка за невтомну роботу його?

Веселогорці з того мали чималу замороку, стали благати, втамовувати голову, щоб не зважав на наклепи ті, на вигадки якогось Дриги.

Замість того, уявіть, щоб сумирно визнати свій огріх, порозумітись, увесь Низ напав на веселогорців. Згадали за оренду лісових ділянок, заганьбили садибну лінію славгородської сільради (Бурда пережив на тім кілька тяжких хвилин). Чимало ще наріканнів падало на ні в чім неповинних відповідальних працівників, що окрім добра нічого не кидали громаді. Лаяли земправління, разом сільраду і за лісову політику, за підтримку глитайських меліоративних товариств, що найкращий клапоть луків запосіли, провадили «культурне» господарювання... Чого, чого лише не наговорять у розпалі...? Веселогорці, правду кажучи, не дуже зважали на те.

Бурда все ж рішуче прикоротив гостру полеміку, на те йому авторитету цілком вистачило, адже громада одхилилась від основної теми—обговорення кандидатури Щуся.

Бурмак ставить ту кандидатуру,—адже обидві сторони висловились за і проти,—на голосування.

Громада заметушилась, захвилювалась, затушцювалась, а що вже Каракай, дедалі, місця собі не знаходив. Раз-у-раз озирався на всі боки, мов дириґент, бовтав руками, мотав головою, чмихав, кахикав. З тої непокійної, верткої постати веселогорці досить таки бадьорились. О, Каракай, народній лічильник. Він не осоромить веселогорців.

Лічильники зайняли свої позиції. Очі, повні надії, облипли Каракая. Каракай хитро моргає бровою, думи мудрости снують під заячою шапкою.

Притлумлене зідхання, застиглі вирази на лицях—громада готова до голосування.

— Хто за кандидатуру Щуся?..

Не докінчив Бурмак традиційної фрази, як один за одним, порушуючи дисципліну, на голови нагло впали вигуки:

— А круші салдатські хто їв?

— Заставляв на служблі в трубу гавкать?..

Громада стурбована, громада ошелешена.

В лавах веселогорців сталося замішання. Долиною рвонувся регіт. Щусь пополотнів...

Мажара скористався з колотнечі тої, додав:

— ...він як ремінний дишел—то на ту сторону, то на ту...

Бурда спаленів, Бурда скам'янів. Він головує на цих вирішальних зборах непомірної політичної ваги, і ось до вуха його долітає таке! Що б то він за голова був, як би на його громада стала дивиться, коли б він не зумів дати певну пристрашку недисциплінованому незаможникові? Війнуло міцною волею, коли він гупнув по столі кулаком.—

— Товаришу Мажаро, ви нам хочете зірвати збори?—поставив він того перед великою загрозою.

Треба сказати, що повнокровні молодиці з тих рішучих заходів голови, що виявляли його незламну волю (жіноцтво, відома річ, завжди шанує героїв) захоплено перезирнулися, а Мажара від сорому зблід мов сніг...

Веселогорці так само щиро заклопотані успіхом перевиборів, тому вони аж ніяк не стерпіли поведінки Мажари,—ніхто інший, як Низ у своїх намірах намагається тут брудом та наклепами закидати славних... Вимагали від президії занести до протокола та винести громадську догану за спробу зірвати перевибори...

О, веселогорці в щирих турботах за громадську справу ладні завжди взяти на себе ініціятиву, довести заходи сільради до краю.

Рішучий протест той навчив багатьох триматися в межах пристойности.

Все ж, треба визнати, лихі вигуки ті заронили недовір'я, сумніви з-поміж громади в чесності Щуся (така вже вдача людська—лихе швидше тут приймається, ніж прекрасне)... І тому, коли дійшло до голосування... Як не бивсь, як не метушивсь народній лічильник Каракай... Дивні діла іноді трапляються. Від хвилювання, не інакше, в очах йому подвоєно руки «за». Не кожен може зрозуміти складні мотиви ті, не стане нарікати на ні в чім неповинного лічильника, що можливо проти своєї волі перебільшив трохи цифри ті. Та,

відома річ, чуття гуманности непритаманне голим душам. Тирса, Мажара напали на почесного лічильника, обізвали його брехуном (сором!), шулером (жах) з навмисного ніби перебільшення цифр. Звик, мовляв, на своєму баштані кавунами гендлювати! Адже вони лічили, так удвоє менше підвелось «за», ніж він налічив. Та й так не видко?—купа рук стримить, саме де веселогорці, увесь Низ, Яр голосують проти.

Збурений Низ мало не позбавив Каракая почесної місії на цих перевиборах—народнього лічильника. Веселогорці вступились, цілком слушно завважили, що він уже при літах, може дещо і сплутав. На що Тирса знов обізвав народнього лічильника хитрим лисом (!),—де, мовляв, не треба, він не наплутає.

Паркі зідхання обняли веселогорців. Смутком узялись повнокровні лиця молодиць. Очі молоді теж не дивляться весело, бадьоро,—хто зна, як доведеться тепер на садибу виходити. Раніш, коли Щусь був головою земуправління, всім легко було, ясно... Лиця старих глибокими зморшками взялися, похилились голови, насупились, заклопотані думи в очах: ліс рубать, землю орендувать як будуть тепер без Щуся? Мало не всіх дітей у Славгороді перехристив. Усім люба, мила ставна з пишним усом постать! Щусь теж посмутнів... Але не за себе, ні! За свою долю йому байдуже, з того він нехтує... І справді, в млявих очах йому відбилася вся та байдужість. Не те його душу пече, о, ні. Розпачним поглядом обвів він хмарні лиця... Ось за що душа болить! Далебі, тяжко дивитись на веселогорців. Усі мов посиротіли. Змертвіли, охляли. Могутня сило твоя, свята любове народня! Де ділася бурхлива енерґія, що мов «неопалима купина» завжди в очах горіла? Тепер каламутні очі, тепер утома... З-під лоба якось косять... туди, де ненависні низовики. Тупі лиця їх аніже не стурбовані з тої великої трагедії. Навпаки, навіть—радісним полиском узялась. Чвиркали крізь зуби сміхом. Кривобокі, криволиці злої втіхи повні. Обледяніли вуса веселогорцям. Очам наче тісно було... Мажара, Тирса, та й усі за ними, навіть не ховали своєї втіхи з того провалу чесної кандида-

тури Щуся.—Не буде тепер, мовляв, за пляшку провадить земельну політику...

Трандара всезрячим оком обвів похилі чола, Трандара сказав. По тих словах одлягла печаль від чіл.

— Жалко кума, жалко пива,—сказав Трандара.

Надія блимнула в очах веселогорців. Ще не все згублено... Не дарма Каракай сказав: не все бог лихо роздав. Енерґійний, повний державної мужности русявий чуб звисав над кирпатим носом. Бурда, Марко Захарович. Крем'язною силою війнуло від насупленої мовчазної постати. Схилився над купою паперів. Мов би вгруз у безконечні справи. Водив оком, ворушив носом, цокав нігтем. Діла. Яскрава, заглиблена постать. В дебелому кожусі, нових чоботях. Смушева шапка сповзала назад з клопоту того. Нова шкура віддавала густим духом. Тяжкий погляд упав... Найменшої метушливости, а ні тіні легковажної квапности в словах, рухах. Такі люди переконують, на таких можна покластися. Самостійні люди.

Таким громада побачила голову свого, коли Бурмак поставив кандидатуру того на голосування.

— Хто за Бурду що скаже?

Громада не вагалася, громада довго не думала.

— Хай живе!—гукнув Каракай, штукар народній.

Трандара додав:

— Що там довго балакати, хто Бурди не знає? Піднімай руку і все.

Кармаліта за ним:

— Хай правує на здоров'я...

Громада гула, громада ревла. Веселогорці аж надто близько до серця взяли добробут Славгороду, всею душею стоять за те, щоб кермо влади тут потрапило в надійні руки. Провалили Щуся, ще Бурда. Хто ж, як не він? Кому ж іншому бути?

Бурда, розчулений з того вияву народньої приязні, теплим оком водить по м'ясистих лицях.

Бурмак нагадує:

— Ніхто не бере слова?

Веселогорці запалилися протестом з того бездушного формалізму. Повні вщерть любови, вони ладні по дві руки підвести за Бурду.

Один за одним знялися вигуки, прип'яли колом народні пориваня. Галасував, як і завжди, Низ.

— Чому веселогорці мають сіно сухе, а Долина болоте саме?

— А де та дорога, що ми справляли, і чому в нас мозолі на руках?

— І чому Цибульчине полотно погнило в сільраді?

Бурда знизав дебелим плечем: стоячи на сторожі санітарії...

— ... Полотно гниє, а жінка шляхом біга, плаче...

По тім ціла злива нових докорів упала на чубату голову:

— Гроші, що на діжки, де вони?..

— Чому на шляху стоків не поробили, вода розмила?

Наочний доказ тому—деякі верстви населення не в силі здолати тих великих ідей, що хвилюють голови наймудріших Людина, рук не складаючи, здоров'я не шкодуючи, увесь час билась над усіма тими реформами щодо перебудови суспільства, аж тут на тобі, совісти нема в людей, з ганебними дріб'язками сунуть: шляхи, діжки, полотно...

Низовики мов змовились, не інакше. Не зважаючи на протести веселогорців, що ніяк не могли стерпіти того приниження справ державних, Низ заплівся в дріб'язкових міркуваннях, турботах.

— А чому біднота досі лісу не має?

— Чому президія набрала собі по дві садиби, наділила своїх родичів, а бідноті не дали?

Веселогорці в тім побачили хитру спробу низовиків підкопатись під голову, стали гукати, щоб ті кинули свої ганебні наміри. Тверезою думкою війнуло від слів Каракая:

— Годі вже, буде,—сказав народній лічильник,—накопуватись! Усім не догодиш!—докоряв він низовикам за ті примхи....

Впертий у своїх позиціях Низ знехтував слова ті, напався з новими докорами на голову. З великою промовою виступив Мажара.

— Колективізацію зовсім занехаяно в Славгороді, досі нема тут путнього колгоспу. А той Соз, що є, не маючи допомоги з боку сільради, хиріє. Біднота не йде. Земля до землі не зведена. Грошей нема, бо набрали кредит, а через рік плати. Посіяли озимину, половина вимерзла. Веселогорці сміються: цього року хто добре зорав землю, грудки розбив, то хліб вимерз, бо вітер увесь сніг змів з поля, а де грудки були, то хліб цілий. Продали хліб і борги сплатили. А ще тисяча за нами. Положили суперфосфат під буряк, гарний вродив, викопали, звезли. Аж тут на гроші в буряксоюзі протест наложено. Кредит. Процент виріс. Трактор був, приходилось увесь час робити на молотьбі... Ми знаємо директиву, хоч і не дуже. Директива каже: бідняковї змолоти в першу черту. Молотиш на Низу—по десять кіп у дворі кожному, підряд і молотиш. За годину зіб'єм, їдеш далі. Щоб часу не гаяти, перекусили при переїзді... Поки заїхав на нове подвір'я, приладнав машину—ремень тісний, або слабне, зо шківа спада, забива барабана— час іде. Прибіга Бурда.—Що ж ти робиш? — Молочу. — Я тебе в гроб зажену. Кому ти молотиш? — Бідноті.— А в нього хліба стане законтрактувать? В хазяїна ти змолотив, він тобі сьогодні гроші віддасть. В мене є циркуляр. Я тут голова, чи хто? — Бідняк стоїть, голову похилив, дивиться на чиє вийде. — Ми б тебе, каже, давно посадили, так шкода, нікому керувати роботою. Давай портфель. На ось списки. Починай з Гори. Де тракторист? Поганяй на Веселу Гору!—Тракторист хлопець бувалий, найманий,—туди, сюди, каже,—ти мене заставляєш контрреволюції молотить!—Аж тут міліція. Вирядила нас. Бідняки ідуть слідом: а коли ж нам? Махнув рукою я: на Горі, там по двіста—триста кіп кожному збить треба. Вночі приходять, будять: коли молотиш у мене? Піду по могорич, сметани наготую.—Молотимо ми на тій Горі місяць, другий. Бурда щодня вештається, мов сир у маслі купається.—Треба орать,

кажу, земля перестоюється. Молоти, каже, в мене єсть інструкція, хліб законтрактувати.—Так ми і добили там того трактора. Цілу осінь стояв, прийшлось кіньми орать. Біднота бачить, як сільрада дбає за колективізацію... Сам голова сільради Бурда нещодавно казав на зборах: «У нас не може бути колгоспу, бо багато бідноти».

Отже, подані лукавим способом Мажарою факти в досить непринадному світлі обрисували голову перед Низом, хоч Низ і без того, правду кажучи, особливої приязні до голови не вчував, тож і слава та не стала несподіваною тут.

Не доводиться говорити, в серцях веселогорців пристрасні слова Мажари знайшли ворожий відгук.—Такого голову дай бог у кожне село,—вболіваючи за народній добробут, висловлював свої побажання Кармаліта.—Правду любив, правду казав,—погодивсь Бокань на тім.—Господар, яких мало,—додав Каракай.

Низ, відома річ, був цілком протилежної думки, одностайно приєднався до тієї оцінки, що дав Мажара голові.

Де, врешті, мусить бути істина?

... Каракай накошлатив брови, розгублений погляд його закляк над головами, охлялою рукою вдарив об поли, повним трагізму голосу сказав:

— І лічити не хочу!...

Справедлива душа не стерпіла наруги над миром.

Тирса, повний непристойної втіхи, лічив голоси.

Виразна більшість голосувала проти Бурди.

Низ, аніже, не ховав свого захоплення з того провалу.

Душі веселогорців набрались гнівом. Кров'яніли лиця. Хмарніли чола. Помутнів блиск очей. Обвисли вуса, бороди, намохнатились чуби. З наїженою щетиною на потилиці сопли плесконосою образою. Дебелі молодиці засмучені, нерухомі. Вражені з тієї нечуваної пригоди, зідхали протяжно, співчутливо. Хто ж бо міг думати, гадати? Здолати таку силу? Скільки дітей перехристив у Славгороді! Чи ж бо одне весілля минулося, відгулялося без голови на Веселій Горі?

А що найголовніше—народня печаль та лишень звеселяла Низ! З того лиха Низ мав собі славну втіху! Плющились очі, морщились носи зо сміху. Очі мов п'яніли... Булькало в горлянках...

Що ж на той час Бурда робив? Сам Бурда, що сидів за столом президії і мусів давати лад на сході? Чиє слово завжди так рішуче било в хиткі душі? Тепер він звичайний собі громадянин, навіть не Марко Захарович... Тепер до його кожен може прийти, без усякої поштивости сказати: то чого хліба не везеш? Правди ніде діти, були й до того балачки, ніби голова не здає свого хліба державі, на приватний ринок нишком продає. Та хто, хоробрий, посмів би тоді прилюдно сказати це? А тепер скажуть. І нічого не вдієш. А скажуть.

Чубата голова печально поникла над примхами лихої долі. Він несподівано відчув свою несилу, мов той казковий велетень, з голови якого вирвано чудодійну волосінь.

Коли Бурмак далі поставив на суд громади кандидатуру активної делеґатки з Долини, відомої на ввесь район своїми непристойними вихватками проти веселогорців молодиці, що на всіх з'їздах, конференціях завжди намагалась дискредитувати почесну верству в Славгороді, Трандара без жадного вагання додав свою думку:

— Жінка—п'яте колесо до воза...

Взагалі, можна сказати, цілий вибух народнього обурення стався з тієї кандидатури.

На слова Каракая, з дотепних речей його, бурхливим сміхом зайшлися веселогорці.

— Та вона спідницю коротку носить!—сказав Каракай.

— А біля печі!—за ним Трандара.

Кармаліта вдумливо відповів на те, як і належало поважній особі його.

— Як його жінку обирати до сільради, як зможе вона громадську роботу провадити, коли їй прясти треба!

Хто посмів би сказати, що словам тим розуму бракувало?

Настя Плечиста, вірна приятелька Парасчина, такої ж нестерпимої вдачі людина, вперлася поглядом у дебелий турт, з-під нахмуреного лоба кирпатими думками ляснула:

— Вони що? Проти жінок! Тому, що в Созі?

— Хай вона краще пелюшки пере!—непорушний у своїх поглядах Каракай.

— Хай Митро борщ варить, а вона буде ходити до сільради

Дотепна річ Трандари припала до серця веселогорцям.

Низ, навпаки, палахкотів обуренням з тих думок, що походили від веселогорців.

Втративши найменшу шану до свого чоловічого роду, виступив нехто інший, як середняк з Яру—Павло Дрига, намагався закинути почесній верстві різні обвинувачення.— Вже в нас, мовляв, одинадцять років революції, аж ось доводиться слухати таке...

Приндиха, повна чеснот, дебела молодиця з Гори, на те гукнула:

— Вона покритка!

Веселогорці надто обурені з тої кандидатури.

Настя Плечиста непереконливо відповіла на те:

— Чоловік і винен.

Минодора, друга, не менш повна, чесна молодиця з Гори, перетяла:

— Та вона кинула чоловіка!

Приндичка, третя дебела чесна молодиця, обурливо додала:

— В неї вже третій чоловік!

— В неї коминів нема!—приєднав і свою думку Каракай.

— Та вона в Созі!—товкся поміж кожухами засмальцьований голос Трандари.

Широка борода Кармаліти, широка слава... Поникли голови з досвідчених річей його.

— Вибери жінку,—говорив він,—то вона буде вдома панувать, а ти хоч іди з хати!

Руда борода репетувала:

— Це розвал сім'ї!

Хто що міг сказати на переконливі слова ті?

Сказав Кармаліта: в нього єсть кандидатура.—Всі повернули здивовані голови.—Совітська власть правильно робить, що дає жінці право.—Від розумних речей його декому стало моторошно, в деяких голосах прояснію. Дивна сила людського слова! В тупому куті думки товклися.—

— Хто ж?

Всі очікували, всі сподівались.—

— та кажи!

Кармаліта сказав:

— Санька з Крученого Яру!

По тих словах веселогорців мов би переламало надвоє. Метнувся сміх по людях. Червоніли носи, крутило в головах, темніло в очах.

Розперезалася душа... Вщерть напоєні почування... Потішався рід чоловічий.

— Я в неї пляшки викопував у хліві!

— В неї самогон як сльоза!

— Санька самогонщиця на всі краї!

— Там уся сільрада пила!

— Бурда не висихав у неї!

Отже хай бачать усі, хай знають. Повна щиросердя рада Кармаліти зазнала поразки. А Бурда мусів сидіти за столом президії і слухати всі ті образи. Просто парлямент!

А Параску Перепелицю, Настю Плечисту, все ж обрали. І тоді кінчилася почесна місія Каракая. Народній лічильник у глибині душі затамував гіркий досвід перевиборів рад 11 скликання!

Проте напружена хвилина ще не минулася. Вибрані зійшлися визначити з-поміж себе голову, і тому кожному кортіло знати, хто віднині стане на голову в Славгороді.

— Хто не буде, а все такого як був, уже не буде,—з сумом у голосі сказав Каракай. Веселогорці нахилили чола.

— Всі хати в Славгороді перекомерував!

— Всіх дітей у Славгороді перехристив!—тужливо додала Ириндиха.

Тож веселогорці хоч у ролі споглядачів залишились на виборах голови.

Ви знаєте, кого пропоновано на голову? З найбільшою уявою людині і то б не спало на думку! Сподівалися на кожного, особливим якимсь відчували способом. І бувало не помилялися. Незримі сили вітають над нами! Гадали—не Бурмак, то Тирса, не Тирса—Мажара, а то Павло Дрига— непочатий край тих злидарів, середняків-активістів з Яру. Та вже такого... такої поруги... не сподівався ніхто! Воістину знаменний день в історії Славгороду! На голову від партосередку пропоновано було Параску Перепелицю!

На деякий час веселогорців мов приголомшило. Боляче дивитися на пригнічені, безпорадні лиця—адже на їх очах гинула, руйнувалася славна історія Славгороду. Чимало видатних подій, сторінок, над якиму поникнуть толови майбутнього покоління в історії Славгороду! Та вже такої наруги, такої неслави велич селища не зазнавала ніколи! Баба на голову! Ще як і обрали! Виборці схвильовані, зворушені, не могли намилуватись на зніяковілу, кургузу молодицю, бадьорими вигуками, оплесками привітали її на новій ниві...

Протест, гамір, зойк, розпач на той час вибухнув з-поміж веселогорців (Трандара схопився за голову—гине історія, гине Славгород!). Настя Плечиста намагалась знеславити почесну верству.—Вони, що, мовляв, лякаються, що не доведеться більше з новим головою чарки випить?!

Краще б вона того не казала, бо і без того на думах не легко було.

В тяжкій тузі поник Трандара, похмарніло чоло йому, кошлата задума притаїлася в очах.

— Ось Параска,—говорив він,—зроду по наймах тинялась... Що вона була? Ніщо... А тепер приходь, звертайся до неї, вона ж вустілки твоєї не варта! Всі сусідні села сміятимуться—у вас усі мужики дурні, бо баба за голову править!

— Те нічого, що жінка,—казали декотрі,—тільки чому не чоловік?

— Спасибі вам за панські вечорниці,—сказав Каракай, насунув шапку на очі, подався від сільради.

Кармаліта пророкував:

— Во гневе своем назначу тебе царя, во ярості своей отніму от тебя царя...

Трандара собі:

— Посадили царицю Катерину на престол...

Пучиха з-поміж жінок висловлювала нехтування своє:

— Труби гримлять, думала-гадала три архиреї везтимуть, аж воно обрано Параску Перепелицю на голову!

— Хай поправують, побачать, чи легко державою керувати,—говорив Бурда між дебелим товаристом, що співчутливо хитало головами.

Всі згодні були, проте ніхто з веселогорців не запросив його сьогодні на гарячі вареники. Молодиці також обминали поглядами. Бурда був не настільки близькозорий, щоб не відзначити тієї різниці в поведінці славних... Раніш, бувало, кожен веселогорець вважав за свій обов'язок привітати голову: «Марко Захаровичу, завтра кабана колю». Бурда зідхнув тяжко: нема ніде правди. Почвалав у Яр...

С. ВОСКРЕКАСЕНКО

КОМСОМОЛЬСЬКА УДАРНА БРИҐАДА

Щодня, щогодини нові неполадки: —
Завал, забурились, прорвалась вода.
— Зношена шахта,
Дише на ладан,
А 1300 — подай.
— Накинули програм, як петлі на горло,
Не знаючи зовсім гірняцьких умов —
Скаржився потай завшахтою Горлов,
Криючи матом — путі перемог...

. . . .

Проходять декади,

А цифри, як плями:
— 645, 50, 60.
Дивились тривожно на прийняті пляни
технік, забійник, десятник...
Сирена щовечора тужно заводить:
— Тривога! — Загроза!
Гукає плякат:
— З голоду пухнуть домни, заводи...
До бою за вугіль! плякат заклика.
А блок—«ліваків» і дворучників правих
Обсміхує пляни злорадним—«Хі-хі».
— Вийшло по-нашому, ми таки праві...—
І знову заходяться сміхом сухим.
Принишкло, похмуро стоять терекони,
Здригають потужно нервові копри.
Над шахтою чорним, крилатим драконом
Четверту декаду — прорив.
Забійнік Лупашка—перший в нарядній.
В'їдається в очі махорочний дим.
— Куди приведуть нас такі от порядки?..
Браточки, куди?..
— Доки ганьбитиме шахту прорив?
— Соцбудівництво буде зривать?
Відступу досить!
Здохни, помри!
А вугіль країні давай!
Про неполадки сьогодні забудь.—
Ударно робити сьогодні навчись,
Нема неполадок, не мусить і буть,
Дайош імена об'єктивних причин!
Пропоную скласти ударну бриґаду.
Взяти копальню,
На комсомольський буксир.
200% дамо за декаду.
Дамо, чи не вистачить сил.

Допитливо, рвучко, Лупашка замовк.
У лямпах нервово тремтіли вогні.
І раптом, як вибух у стелю:

— Да-а-мо-о!!!

Сколихнулася важко захекана ніч.
Мов гуркіт далеких геройських повстань,—
В уступах, рокоче, реве і двигтить.
— Кулемети?
Гармати?
Атака на танк?
Вогонь по заставі?

Знову фронти?

Мов гуркіт далеких геройських повстань
Наростає в забоях небачений бій...
Відбивні молотки атакують пласта,
Борг повертає бриґада добі.
Гуркіт в забоях, нечуваний рев,
Вугіль, як кров рештаками в вагон.
Гонить боками, придушений штрек,
Зі свистом по рейках летить коногон.
Війна в підземеллі.
(Трясуться копри).
За вугіль ударний відданий бій,
Комсомольська бриґада — штурмує прорив,
Борг повертає величній добі.
Героїв немає,—ударна—герой.
(Чорною хмарою стелеться пил).
В забоях атака за вугільний фронт.
Ударна робота в забоях кипить.
Упряжку скінчили:

— До кліті.— Шабаш!

Замість 120—300.—Акорд!
Бриґада Лупашки на цілий Донбас
Встановила геройський рекорд.

МАТЕ ЗАЛКА

СЕЛО ЗА ТУМАНАМИ [1]

Роман

Продовження

XXV

На селі теж є свій радіотелефон.

Кирка Писаренко вже біг до Клименка, коли на вулиці зустрів його з Топкіном. Вони йшли до сільради. Усіх трьох зустрів Вічкуткін.

— Петре, вже з'явився,—кинув задихавшись.

— Збігай за Ковалем і захопи Трофімова також.

— А Захар?

— Старий ще не приїхав.

Писаренко занепокоєно глянув на Клименка.

— Промазав, значить.

Парубок пхнув ногою собаку, що вискочила з-під воріт, і побіг далі.

Дронов, почувши, що наближаються голоси, захвилювався, кинув недопалену цигарку і, сам не знаючи навіщо, спитав у Медведєва:

— Папір для протоколу у вас знайдеться?

— Як же!—пожвавішав Комолін і по-домашньому одчинив шафу, вийняв папір, каламаря й перо: далі розстебнув комір шинелі, зсунув папаху з лоба й почав писати.

У ту мить, як Клименко відчинив двері, Дронову впали в око бездоганно написані літери комолінського письма: «протокол № . . . . .».

Чекаючи, поки всі увійдуть до кімнати, Комолін навмисне голосно спитав:

— А яким порядковим нумером позначимо протокол?

Дронов тривожно подумав:

— Як?... З чого почати? Що зробив би Туркін?...

[1] Див. Гарт № 1-2, 1931 р

— Поставимо нумер перший, адже після розпуску осередку ми ні одного разу не збиралися,—запропонував Комолін.

Увійшли один по одному. Першим кремезний Клименко, потім проліз Топкін. За ним, знімаючи шапку, з товариською усмішкою, увійшов Писаренко. Подав руку:

— З приїздом,—і так почервонів, що ластовиння його зовсім зникло.

— Спасибі,—повторював Дронов, стискуючи кожному руку.

На велике здивовання, Дронов побачив у рівних білих зубах Писаренка таку саму щербину, яку примітив уже в усіх, хто був у кімнаті.

З Комоліном поручкався тільки Топкін, решта ніби не помітили його.

— Ну, можемо починати?—спитав Комолін діловито.

— Хіба увесь склад?

— Ні, ще старий Телешов у нас... Коваль, і за Думою ми послали.

— Колишній наш секретар Харченко Василь, що з Гвоздьовим отож... він сидить.

— За сваволю сидить,—додав Комолін.—Два роки вліпили йому.

— Був ще в нас Михайло Івашкін, так він, коли його виключили, перебрався до міста працювати.

— Одне слово, п'ятірка,—загув коваль Клименко.

— Шестеро,—вкинув Комолін.

— Ну так, з товаришем із центру,—погодився коваль і подивився просто на Комоліна, у якого тонкий у ряботинні ніс непомітно почав тремтіти.

Коли Вічкуткін повернувся з Думою (кооператора не було дома), Дронов уже гаряче казав:

— Алешино, любі товариші, стоїть перед новою фазою свого існування, тепер усі сили повинні об'єднатися, щоб виконати завдання.

— Об'єднатися,—повторив голосно Комолін із протокола.

Дронов говорив недовго.

— Насамперед дозвольте взнати, відкрите чи закрите це засідання?

— А в чім річ?

— Щоб знати, як казати.

— Ну, припустім, що відкрите.

— Немає ніякої рації,—сказав Кирка з потемнілим обличчям.

— Я щось не розумію, в чім річ...

— Щодо мене, то я, звичайно, можу й вийти,—сказав Медведєв і встав.

— Стій, Стьопо,—крикнув Клименко.—Не про тебе мовиться. Тут, товаришу Дронов, про Комоліна мова.

— Моя справа під слідством,—огризнувся той.

— Знаємо, під яким слідством, під карним.

Зчинився галас. Усі напали на Комоліна. Дронов бачив, що справа повертається небажано. Постукав по столі.

— Товариші, я маю повноваження від районного комітету утворити осередок по-новому. Отже, прошу облишити всілякі старі непорозуміння. Ми сьогодні мусимо обрати нове бюро.

Медведєв пішов, даремно запевняли його, що нічого таємного не буде. Однаково пішов.

Притихли. Дронов похитав головою.

— Ну, ну,—соромив їх. Клименко, очевидячки, погоджувався з ним. Нарешті Кирка теж визнав:

— Правильно каже товариш Дронов. Берімось до роботи.

До бюра обрали Клименка, Телешова і Дронова. Технічним секретарем (поки розв'яжеться справа) узяли добре письменного Комоліна. Ухвалили на завтрашній вечір оголосити загальне зібрання з доповіддю Дронова про колгоспне будівництво.

Перш, ніж розійтися всім, Дронов висловив незадоволення свердловцям: як це вони дозволили розібрати майно «Бджоли».

— Нічого, наше буде,—сказав Дума.

Коли встали, коваль підійшов до Комоліна й сказав:

— Петре, востаннє подаю тобі руку. Знай, після цього тільки кулаком можу махнути.

Комолін поквапно й жадібно схопив величезну лапу Клименка. Дронову цей жест здався фалшивим, і він пожалкував, що заступився за Комоліна.

XXVI

Колишня церква вщерть захрясла людьми. Пухнасті бороди. Почервонілі носики хлоп'ят. Зібрані в зморшки баб'ячі роти. Дівчачі голови в веселих хустках. Кожухи. Сіряки. Шапки.

Дронов закінчував свою доповідь про колгоспне будівництво.

До вподоби прийшовся алешинським мужикам московський товариш. Здався він їм людиною веселою, щирою, без тої казенної звички, з якою місцеві начальники підходять до людей. Говорив товариш-центровик із приказками, по-дружньому, сам сміявся на ввесь рот, і в його блакитних очах виблискувала молодість.

Імпонував алешинським діячам жовтий портфель Дронова, його шкуряна куртка і впевнений виступ.

Сподобалося алешинським бабам, як він про них згадав, превесело підморгнувши в їхній бік.

— Ач який щирий,—і пересміхалися, як від лоскоту, одна з одною.

Похолонуло серце в алешинських дівчат, коли москвич раптом опинився серед їх на церковнім ґанку й для кожної знайшов привітне жартівливе слово.

Позаздрили алешинські парубки високому станові Дронова, голеному міському обличчю, легким його словам, а головне тому, що випирало з-під шкуряної куртки... Бо всім було ясно, що в товариша з центру бойовий наган.

Можна тільки сперечатися, наган чи кольт у нього.

В морі спільної втіхи тільки один Телешов був незадоволений із московського товариша, хоча й визнавав, що той ні в чому не винний.

— Треба винуватити себе, дурна голово!

Навіть до президії старий не побажав сісти, а лишився в першому ряді й звідти дивився на ікони над вівтарем, що їх ще не вдалося поскидати вічкуткінській братві.

Дронову теж сподобалися алешинські люди і саме село в зимовому білому вбранні. Мужики в кожухах. Розрум'янені жінки, сором'язливі дівчата. Парубки з упертими очима. Подобався йому дідусь Телешов, душа колгоспу. Вічкуткін, комсомольський ватажок, і товариш Фомін, заступник голови сільради, який так швидко влаштував це загальне зібрання, що перший-ліпший московський завклюбу міг би йому позаздрити.

— Темп, братіку, який!

Найбільше, звичайно, сподобалася йому вчителька, що під час його доповіді ні на хвилину не зводила з нього променистих очей. Дронов, почуваючи на собі тепло цього погляду, сам не наважувався, проте, на неї подивитися.

Він кінчав свою промову...

— Тим то, любі товариші, те завдання, перед яким ми зараз стоїмо, є одне з основних завдань бідноти в спілці з середняком під керівництвом партії. Переваги колективного господарства над індивідуальним незліченні. Колективне господарство є така сила...—Дронов чув свій голос і почував, що ці слова йдуть із глибини його свідомости, і він не може не захопити публіку.

А публіка надихала теплом і цікавістю нетоплену церкву й приймала промову Дронова як натягнена антена.

Спочатку багато було незрозумілого в дронівській промові, де часто траплялися, як падучі зірки, досі нечувані слова. Та наприкінці все стало ясним...

Довгі оплески.

Дронов, щасливий, потер розпалене обличчя. Він ще раз пробіг очима свою записку, чи не забув чого. Ні, про все згадав.

Дзвоник голови закликав стихнути. Комолін нахилився до Дронова й догодливо прошепотів:

— Я вам скажу, коли хто виступить. Схарактеризую. Адже всіх, як свої п'ять пальців знаю.

Дронов відвернувся від нього (непевний тип—промайнули слова вчительки) і звернувся до Писаренка:

— Ну як, товаришу, гадаєте, справа піде?

— Як єроплан,—сказав Кирка весело.

— Так он яке село!—думав Дронов посміхаючись,—ну-ну, подивимося на цього звіра, на темну його силу, що її ніяк на світло не витягнеш.

— Хто має запитання доповідачеві?—прогримів Клименко.

Охочих не було. Публіка, здавалося, вперлася. Очі зникали під навислими бровами, і мовчанка ставала дедалі напруженіша й тяжча.

Клименко підняв дзвоника. Його м'яке побрязкування виразно ставило крапки над тишею.

— Ну, мужики, баби, парубки, дівчата, невже ж ні в кого запитань немає?

Публіка мовчала. Клименко хотів був подзвонити, як раптом серед залі, в рядах, піднявся чоловік і зняв шапку.

— Ну кажи, Гнатовичу.

— Насамперед, хотів би я знати, від кого колективізація. Від влади чи від партії, будь ласка... А потім, припустім, от я не захочу вступити, що зі мною буде? Крім того, біднящтво повинно вступати, а ті, що їх середняками звуть, їм як ото бути?

— Ще хто?

— Стривай, у мене запитання є.

— Будь ла...

— Ну,, так от я хотів спитати, коли можна чекати соціялізму і, коли все машиною робитимуть, куди коней дівати?

По залі пробіг легенький веселий сміх. Дронов сам трохи посміхнувся.

— Це Макеєв Степан. Гладенький середнячок,—прошепотів Комолін.—Шпигоніть його міцніше, щоб надалі йому вже не кортіло.

Слова Комоліна змішувалися з горілчаним перегаром і запахом цибулі.

— Я про мануфактуру хотіла б спитати,—сказала, вставши раптом, у другому ряді жінка.

— Це не на доповідь,—гримнув Клименко.

— Облиш, облиш, хай кажуть! Усе на доповідь!—крикнув Дронов. Зібрання почалося о шостій вечора, а після дванадцятої почав розходитися народ.

— Ну, цей зробить справу,—сказав коваль дідові Захарові, коли вони вийшли з церкви.

— Тямущий. З головою!

— Московський пролетар! Чого тобі краще?

— Московський—то факт. А схибив уже, сказати б.

— Де це?—здивувався Прохор.

— Оце так, Трошко, чорт візьми, партійний, а не помітив. Коваль зупинився. Його велика постать, висячі вуса, величезні кулаки здавалися казково великими в зеленому світлі місяця.

Він добродушно почухав потилицю.

— Не бачу. Їй-бо не знаю. Де ж це він? Усе так гладенько... і на відповіді так усе, ну просто дивно.

— От маєш. Як приїхав, так зараз бідноту б і скликати. Тоді б усе правильно було, а то відразу загальні збори. От воно й виходить отут помилка. Ну подивимося, далі як.

— Факт, батьку Захаре, діло сказав, чорт його знає. Завтра ж йому скажу просто в вічі, я гадаю, це він не так спроста.

— От у тім то й річ. Тим то й треба простим словом, а не натяками, зрозумів?

На синьо-білій поверхні місячного снігу темними плямами танули люди.

Дронова оточили. Комолін навмисне балакав невимушено. Дронова нудило від його розв'язности, але показати це не хотілося.

— Тут у нас, в Алешині, товаришу, вже двічі пробували з колгоспом. Спочатку піде, а потім усе навпаки.

— Тепер теж пробують,—поглузував хтось іззаду.

— Ну, тепер і буде колгосп,—вимовив Дронов твердо, і в його тоні вперше почулися нотки впертости.

— Та в нас і без того їх два.

— Зіллємо їх

— У тім то й річ. Треба гуртом,—додав той мужик, що виступав першим. Біля двору Фоміна спинилися.

— Тут житимете, товаришу?

— Так, кімната однаково порожня стоїть,—пояснив Фомін.

— Либонь, тут немає житлової кризи, як у вас у Москві,—сміявся Комолін

— А що воно за криза?—зацікавився Шишакін.

— А таке, коли господарів більше, ніж дахів.

— Може товариша через те й послали, щоб менше народу там було.—Хтось іззаду зареготався. Почувся свист.

Фомін сердито кашлянув.

У цю мить повз них пройшла нова група людей. Гострий і допитливий погляд Дронова помітив Наташину постать. Він мовчки покинув тих, із ким був, і поволі підійшов до Наташі.

— Добрий вечір, товаришу Дронов,—привітно продзвенів голос дівчини.—Познайомтеся. Товариш Блошин, наш завшколи. Лизавета Іванівна Блошина — вчителька наша.— Пройшли кілька кроків. Блошин ставив запитання, на які Дронову не тяжко було відповісти, хоча він не міг ніяк позбутися мимовільної засоромлености, що охопила його в присутності Наташі.

Дівчина трохи відстала.

— Я вас цілий день не бачив. І вчора тільки одну хвилину.

— Хіба це так конче потрібно?

— Навіть дуже. Я хотів з вами побалакати.

— Гадаю, що й без мене справа обійдеться. Бачила, як ви свою справу почали. Буквально все село причарували, просто всі закохані в вас.

— Тільки та не закохана, яку я хотів би.

Вона вголос засміялася, потім спинилася, подивилася серйозно в обличчя.

— Дронов, ми так одне одного вряд зрозуміємо!

— Дуже шкода,—зідхнув Дронов трагікомічно.

— Непоправний.

— А спробуйте виправити мене.

— Ви про це хотіли зі мною побалакати?

— Ні, серйозно. Я хотів знати вашу думку.

— Мої враження, хочете сказати. Вони прекрасні. Настрій я вважаю за цілком сприятливий. Тільки не поспішайте. Село не податливе до новин. Треба зачекати кілька днів. Головне, треба аґітувати не словами, а діями.

— Я дуже радий, що в вас така думка.

— Ми просто захоплені,—вкинула Блошина,—ви це все так просто, гарно, без жадного начальницького тону зробили.

— Ну, знаєте, на те час давно минув назавжди,—сказав Блошин.

Дронов попрощався.

— Приходьте до нас, — запрошували Блошин із дружиною.

— Обов'язково зазирну.

Вулиця ще не була зовсім безлюдна. Місяць, що його Дронов у місті майже ніколи не помічав, здавався йому зараз у своєму казковому сяйві разюче гарним. Собаки розтягалися у вовчому концерті.

Дронов шукав високі ворота Фоміна, що їх він раніше, здавалося йому, добре запримітив. Тепер у темряві вони всі здавалися однаковими.

Хтось біг назустріч.

— Товаришу Дронов!

— Це ти, Сашо? А я мало не заблудив.

— Я вас піджидав.

Дронов обняв парубка. Той був щасливий. У дворі на їх накинулася собака, яку парубок відштовхнув м'яким носком чобота в бік.

— Лиско, дурень, своїх не впізнав!

В домі вже, здавалося, спали. В жарко натопленій кімнаті було задушливо.

Дронов відчинив кватирку, швидко й смачно випив глечик молока, закусуючи м'яким ситним.

— Чи буде колгоспний таким білим?—подумав він, і від цієї думки йому зробилося неспокійно. Але це було тільки мить, зараз же він яскраво відчув:—Факт, буде!

Він хутко опинився в ліжку. Сила вражінь останніх двох днів попливла перед його очима.

Дронов усміхався.

— Так от яке село!

Чулися слова, миготіли обличчя, щаслива усмішка Саші, добрі очі коваля, кисла ґримаса старого Телешова, любе личко Наташі. На цьому він затримався аж поки заснув.

XXVII

Від усякої новини щулиться шкура села, як від раннього весняного купання. Наташа мала рацію. Село не зрушило відразу. Причаїлося, озиралося й чекало, хто буде першим.

«Поспієш з козами на торг».

Дронов нервувався. Він вважав це за невдачу. Даремні були підбадьорювання Фоміна.

— Нічого, зрушить!

Дронов тільки в роботі знаходив себе. Він з головою пірнув у повсякденну діяльність, бачачи в ній тепло творчости. Було чимало труднощів. Першого ж ранку після великого зібрання забіг Кирка Писаренко.

— Перевибори ми влаштуємо, а от як буде з рахівником?

— А хто у вас вів справи досі?

— Товариш Машин допомагав з пошти, але тепер це не годиться... Рахівника б треба!

— Я б запропонував людину,—заговорив Фомін.

— Кого.

— Комоліна.

Писаренко засміявся. Його вищерблений зуб блиснув пилкою.

— Він письменний, диявол, тільки старий плюватиметься.

— Я справді не розумію,—дивувався Фомін,—аджеж із партійних. Що виключений був, це не важить. І з Клименком таке було.

— Треба питання поставити,—погодився Дронов.

Після Писаренка прийшли члени управи. Дума привітався, стискаючи міцно руку. Коваль спустився на стілець, що загрозливо заскрипів під ним. Топкін усім потиснув руки. Тільки старий Телешов був похмурий. Відсторонявся, озирався переляканими очима, як собака на новому місці. Коли всі зібралися, коваль сказав:

— Сьогодні на чотири скликали «Свердлова» Треба побалакати, що робитимем.

Кирка випалив:

— Дуже просто, Дронова в управу. Із партійних трьох. А потім вони сами розберуться, кому в голови.

— Ну, це буде не цілком демократично.

— Іди ти з своєю демократією! Краще кажи, що буде з «Бджолами»?

— Треба прийняти майно.

— Майно прийняти недовго, а з членами як бути?

— А ви як гадаєте, дядю Телешов?

— Нікого не приймати.

— Мовчи, Захаре! Яка була ухвала?

— А я от Дронову правду й доповім.

— Доповідав би в Чарі... Закульгала твоя кобила.

Старий відвернувся. Видать, крити було нічим.

— Я «Свердлова» по одному, по двоє збирав. По зернятку, по чищеному,—промурмотів старий гірко.

— Я так гадаю,—сказав Дронов,—коли вже «Бджоли» розібрали майно, ми до кожного мусимо підійти персонально.

— Правильно,—буркнув старий розквітаючи.

Тяжче було з питанням про Комоліна. Виявилося, що він заплутаний у карній справі. Під час славнозвісної гвоздьовської демонстрації він побував у домі Ленькіна, після чого у нього знайшли годинника, подарованого партизанові від Червоної армії. Дронов сам почав противитись його кандидатурі, але нікого було посадити на це місце. Скарбницею навантажили Топкіна, доручивши йому також наглядати й за Комоліном.

У дальшій нараді старий майже не брав участи. Він витяг із внутрішньої кишені бльокнота й почав до нього щось ретельно записувати.

Дронов ніяк не міг стримати усмішки, дивлячись на нього. Старий у своїх окулярах скидався на вчену мишу. Кирка також долонею затулив рота, вирячуючи очі від стримуваного сміху.

Дронов уже орієнтувався серед своїх майбутніх співробітників. Дума був мовчазний, балакав мало, з тихим гумором. У гарному настрої змішував російську мову з своєю рідною, українською.

Кирка відразу ж полюбився Дронову. Цей молодий гарячий парубок працював у недалекому ухабінському радгоспі два роки. Повернувшись звідти, став палким застрільником колгоспного руху.

— От живуть. Ні в бога, ні в глитая не вірують. По-науковому живуть.

Коли старий Телешов закінчив свою «канцелярію», ретельно сховав бльокнот, а списаний аркуш підніс Дронову

— Місцеві глитаї. Сама «махра»,—сказав він і сів на своє місце. Великий з нерівними літерами список лежав перед Дроновим.

— Чи не багато написав?—сказав Клименко, зазирнувши через плече Дронова до папера.

— Про це іншим разом.

В кімнату увійшов Фомін. Він був скромний, але трохи схвильований.

— Я, коли управа нічого не має проти, вступаю до колгоспу. Усе, що мав, вношу.

Його заява справила враження. Усі потискали його руку.

— Не бійтеся, товариші, й середняків захоплю з собою, я їх знаю.

— А восени де були?—вкинув єхидно Телешов.

— Ех, і колючий ти, дядю Захаре,—засміявся Фомін і обняв старого.—Тобі б треба знати, що свій час на всяку справу, восени «Бджоли» й колом би не розбити, а тепер сама розпалася.

— З політикою воно, видать, краще, Сашо, виходить—відхилився старий.

— А як же? Кожному не гріх політичним бути!

— Вірно,—буркнув коваль.—Це не хиба.

Фомін не відпускав гостей після наради.

— Дозвольте з нагоди такої радости,—сказав він.

У внутрішній кімнаті стіл уже був накритий. На блискучій цераті біліла купа нарізаного хліба. У великій мисці солоні огірки, баклажани й малосольні кавуни.

Марія Микитівна запрошувала до столу, змінивши звичайну похмурість на посмішку. В руках її димилася велика сковорідка смаженої баранини з добре підрум'яненою картоплею.

Люди пожвавішали. Прохор, видать, дуже ласий попоїсти, розплився усмішкою.

— Прийшли на христини, а на весілля потрапили.

Хазяїн із зеленої пляшки кожному налив по чарочці.

— Один ковток і комсомольцеві можна. Правда, Сашо?

Парубок жадібно вихилив, при чому половина поплила по підборіддю.

Старий, обдивившись кімнату, де на нього замість ікон із стіни мружився Калінін, узяв чарку.

— Ну, Сашо,—звернувся він до Фоміна,—зайшов до нас, не думай, що до баранів потрапив. Вовки ми сиві, дивись!

— Гуляйте, товариші, востаннє в приватному будинку. Завтра це все не моє буде.

Кирка почав пояснювати суть колективного господарювання, де усуспільнюється не побутові речі, а тільки самі засоби виробництва й працю.

Фомін слухав його і підтакував:

— Ну що в бідної людини крім праці й манаття? Нужа сама.

Зайшли Медведєв і Сьомка Фастовцев. Компанія дедалі жвавішала. Медведєв приніс заяву про вступ. Фастовцев прохав Дронова записати його так.

— Хай живе,—вигукнув Медведєв,—тепер і мені легше буде. Рада буде, а багато від чого й осторонь.

Дронов відповідав на рукотискання, пояснював спірні питання, сам слухав і в кожному слові знаходив для себе нове.

Зайшов Комолін. Не кажучи слова, сів, вихилив чарку, закусив огірками, повернувся до Дронова:

— Можна поздоровити!—його зизе око неприємно мружилося.

XXVIII

Потім усе пішло й пішло. Дні Дронова, як човен у відкритому морі, хоробро врізалися в широкі хвилі.

Десятками вступали. Приходили, розпитували, записувалися, запитували про таке, що часом смішили Дронова, іноді захоплювали зненацька.

Для управи об'єднаного колгоспу приділили будинок купця Гната Козьміна, що був порожній відтоді, як глитайчик утік до міста. В колишній крамниці розташували дрібний реманент. Стайні, повітки й загороди, що тутим кільцем оточували широкий двір, виявилося, стали добре в пригоді.

Козьмінський двір сполучили з сусіднім Сированцевським, і відразу створилося враження великої економії.

Тут орудував Кирка. Він наказував, куди ставити борони, плуги. Приділяв місце для корів, коней і малих телят. До інбаря приставив сторожа. Фоміна обрали до управи Медведєва кооптували.

Вербувати продовжували аґітацією і прикладами.

— Фактами бийте, приклад давайте.

Рада була порожня. Козьмінський будинок перетворився на штаб. Люди товклися там з ранку до ночі. Приходили, виходили.

Біля трієра крутилися комсомольці. Коля Вічкуткін між справами часто забігав сюди. Прикомандировані баби й дівчата-колгоспниці працювали весело. Дронов був заглиблений у роботу, Фомін виявився розпорядливішим і діловитішим ніж інші, і Дронов звик цінити його поради й поміч. До того ж він умів і керувати й слухатися однаково.

Книги Комоліна були, як перло, чисті. Він цілком віддався своєму новому званню і тільки іноді намагався совати тонкий ніс не в своє діло. В таких випадках Фомін умів одним поглядом спинити його.

Фомін указував на придатні для колгоспу двори, характеризував людей, ходив із Дроновим по селу. А коли доводилося заходити до якогось двору і баби починали охати, Фомін умів бути й тактовним і рішучим, при чому сам ішов попереду з прикладом. Він віддав свій двір під племінну худобу, і в його інбар зсипали зерно, що лишилося після трієра. Він зумів, не підкреслюючи цього, стати в перший ряд у колгоспі.

Біля плугів і борін цілими днями порався коваль, розбираючи здаваний реманент.

Старий Телешов сидів у канцелярії і приймав заяви, роблячи заможним ущіпливі зауваження, бідняка лаяв, чому, мовляв, тільки тепер надумав, але видко було, що взагалі хід роботи його задовольняє. Часто казав:

— Повзуть мужички, чорт забирай!

— «Цыпленок тоже хочет жить»,—казав Топкін, якого звали «міністром фінансів без кишені».

Дума працював коло районування села. Алешино розбили на три райони, встановили двадцятидвірки, організовували, організовували.

Дронов загубився в роботі. То тут, то там блисне його жовтий портфель, що ставав усе пузатіший від паперів, які чекали на розв'язання справ.

Наташу майже не бачив. Тільки серцем засумує, коли раптом з якоїсь нагоди згадає про неї. Якось не втерпів. Проходячи повз школу, збіг по сходах і відчинив двері першоїліпшої кляси. Лице вчительки було надзвичайно заклопотане. Навіть здалось Дронову чужим і робленим. Біля клясної таблиці стояв хлопчик, якому Наташа спокійним і рівним голосом пояснювала завдання, видать, уже не вперше пояснюване.

На рипіння дверей вона озирнулася. Навіть здивування не виявила (ач як може!).

— Я зараз,—кинула вона клясі й вийшла в коридор.

Дронов простяг руку й збентежено посміхнувся. Вона лишалася серйозною.

— Що ви хочете, товаришу Дронов?

— Я тільки на одну хвилинку...

— Хвилина вже пройшла,—сказала вона, і в куточках губів пробігла посмішка.

— Чому ви така сувора?

— Я зараз зайнята,—вимовила вона й нахилила голову. На її свіжій, ніжній шиї м'яко крутилися шовкові волосинки. Дронов відчув, як йому легенько паморочиться голова.

— Ну, пробачте...

— Іншим разом, коли немає особливої потреби, прошу під час занять мене не турбувати.—Вона подивилася на Дронова, її очі були глибокі й гарні.

Виходячи, Дронов відчував, що вони починають одне одного розуміти. Це настроїло його трохи по-філософському. Він

окинув оком широку білу вулицю Алешина, привітні лінії утоптаних доріжок. Снігова краса зробила своє діло.

— Тут проживу рік. Влітку випишу матір. Вона привезе вельосипед.—Ні, чорт, вельосипеда не треба. Адже Кирка Писаренко підучив його минулої неділі триматися в сідлі. Не потрібен тут вельосипед... А Наташа? Що буде з Наташею? Ну, набалакаємося ще: сподіваюся, трапиться ще слушна нагода.

XXIX

Село, як готовий до походу загін, віддало себе під керівництво Дронова. Число охочих до вступу дедалі більшало. Вступали й такі, що ще місяць тому й слухати не хотіли про колгосп. Робота густішала як переварена каша. Ледве можна було повернутися в козьмінському будинку.

Працювали, розподіляючи земельні ділянки. Руки старого Телешова тремтіли, коли він гладив хруску кальку первісного пляну.

— Ех, козьмінська земелько, сированцівська лука, бахорівська оранка! А Москальов? Рік тому, за водопій гроші від громади брав...

Чекали на Кустова, що, була чутка, цими днями санкціонував у Чарі новий розподіл.

Дронов щодня посилав свої зведення до району. Часто говорив телефоном із Спіріном.

Траплялося, Кулагін підходив до апарату.

— Ну, як живемо?

— Орієнтуюсь.

— Треба зробити справу поки сніг на землі. А коли земля покажеться, тяжче буде. Мужик від самого духу шаленіє.

— Я гадаю, що результати поки задовільні.

— Як сказати? Темп м'якуватий.

— Темп. Наприкінці першого тижня двісті п'ятдесят дворів перейшло до колгоспу.

Концентрували корм і усуспільнювали тяглову худобу. Спочатку спіткали великі перешкоди. Багато з алешинських

господарів, а надто українці, взимку візникували на Чарському шляху. Вони не схотіли здати волів і коней. Ті ж, що були дома, здавали, щоправда, худобу, але майже щодня знаходили приключку брати худобу назад.

Траплялися й скандали. Захоріла мати Колі Вічкуткіна. Стару треба було не барячись везти до Чари. Коля попрохав дозволу на коня (самі вони не мали коней). Старий Телешов дав йому дозвіл на коня Олекси Холодова, той за це вчинив цілу бучу.

— Як це так, мовляв, що його кінь і сани, а хтось без його дозволу взяти насмілився?

Дронов кілька хвилин терпляче пояснював обуреному господареві, що його кінь тепер спільний, і що, коли йому кінь потрібний, йому можуть дати іншого.

Холодов слухав Дронова, уперто дивився на носок свого чобота, мовчав, але другого дня забрав своїх коней. Протримав у себе три дні і тільки по тому повернув.

Сільським інтеліґентам—вчителеві й Машинові—Дронов прийшовся дуже до вподоби. Машин частенько прибігав сам із телеграмою на двір Козьміних. Блошин, що одним із перших вступив до колгоспу, скрізь аґітував, а Машин намалював великий плякат і повісив його в поштовій конторі.

«Кожна свідома людина повинна бути членом колгоспу».

Старий Бахорев подивився на плякат і спитав:

— Одне слово, Денисе Васильовичу, воно по-вашому виходить, що я несвідома людина?

— Ви, Микито Андрійовичу, зовсім інше, ви навіть із дуже свідомих.

— А ви гадаєте, що я не здався б у колгоспі?

— Гадаю, що ні.

Старий Бахорев частенько заходив по ґазети і пошту свою забирав особисто. Він перечитував ґазети з початку до кінця, тлумачив їх цілком своєрідно і, коли з влади нікого близько не було, робив уїдливі зауваження.

Коли Фоміна обрали до управи, Бахорев перестав його лаяти. Хвалив:

— Наволоч, змія, але розумний! Розумний. Ніколи не розбереш, де хвіст, а де голова.

А колгосп усе зростав. Бувало таке, що відразу приходили п'ять—шість дворів, що були сусідами.

— Пишіть нас гуртом.

Старий Телешов пропонував:

— Пишіть заяви!

Але Фомін різав його:

— Навіщо бюрократизм розводити?

Кирка підтримував Фоміна. Дронов сміявся. Старий бував незадоволений.

— А що, в статуті як сказано?

В міру того, як зростали райони, старий дедалі рідше бував ув управі.

На пропозицію Фоміна Телешову передали другий район, що йшов від церкви праворуч.

Старий із задоволенням прийняв його, бо тут жили здебільша свердловці.

Бурна наказала подати відомості про стан молочної худоби.

Дронов доручив це Комолінові. Той ретельно узявся коло справи. За два дні обійшов село, був суворий і поводився як справжній «раціоналізатор». Відразу записував і баранів, телят, курей і навіть окрему графу завів для півнів.

— А що ж собак забув?—сміявся Кирка.

Комолін навіть відповісти не зволив йому. Він підсумовував і множив, складаючи бездоганні відомості.

Перший стривожився старий Телешов. Напався на Дронова:

— Що ти наробив, Михайле? Навіщо звелів записувати свиней та гусей?

— У чім річ? Я тільки про корів наказував,—здивувався Дронов.

Комолін пояснив своє записування тим, що може, якщо треба буде якихсь відомостей, вони в нього, мовляв, готові будуть.

— А тепер відбувайся за свою пильність. На селі сполох. Ріжуть поспіль курей, гусей і поросят, де слід і де не слід.

— Треба припинити, такими ділами напсуєш.

Вказували, як повести пояснювальну роботу серед колгоспників.

Фомін заспокоював Дронова. Але, справді, серед силисиленної справ, загубилася перша настороженість Дронова.

XXX

Відвідини Кустова були несподівані, як гроза влітку. Вввалився маненький, давно неголений чоловічок, і для кожного в нього знайшлося кілька привітних слівець.

— Ну, товариші, як справи, справи, справи...—повторював він.

Зазирнув до книг, передивився список членів, пробіг по двадцятидвірках і всіх навчав.

— Насамперед—тяглова худоба. Найперше. З коровами візьмемося згодом. Тяглова важливіша, бо раніше, як восени, трактора не дістанете. Тепер найголовніше сівба: земля, зерно. Усе на цьому крутиться... Яка буде сівба.

Кустов приїхав не сам. З ним був товариш Іполітов, представник округи. Кустов шепнув:

— Хлопець був великого поля ягода. Щось там, видать, накоїв, і послали його провітритись. Має там руку.

В Дронова зараз обурилося самолюбство: на якого чорта посилають сюди всіляких комісарів? Та нікому про це не сказав.

Іполітов був сухорлявий, високий чоловік із червоним голеним обличчям, з неприємним маленьким підборіддям, із звислим хижим носом, під яким кривився м'який насмішкуватий рот.

— Ну, хлопці, приїхав подивитися, як ви працюєте. Ти, Дронов, москвич? Московські хлопці вже показали дещо в окрузі, подекуди вже до вісімдесяти п'яти відсотків понагнали.

— Тю-тю,—здивувався Кирка.

— Не відсоток важливий,—крикнув Кустов,—а якість, шановні товариші, якість.

— Покинь, Кустов! Ти на цьому ніяк не розумієшся,— перебив його Іполітов.—Твоя справа—земля, гній. Тяглова сила.

— Ну й що ж,—сказав Кустов, значно знижуючи тон.—Я своєї думки тримаюся.

— А я кажу думку окружкому. До дня виїзду на поле район мусить бути стовідсотковим колгоспом, розумієш?

— Дай, боже,—промовив Кустов із комічною єлейністю.— Це буде величезне щастя.

Іполітов помітно пожвавішав, побачивши Комоліна.

— Ти що, Петре, тут?

— Так точно, товаришу Іполітов.

Виявилося, що Комолін служив у штабі Іполітова в двадцятім році як переписувач. Комолін зразу вистунчився, очі заблищали.

— Ну, товариші,—сказав Кустов, проглянувши плян розподілу земельних ділянок,—бачу, що обійшлися й без мене. Цілком правильно, треба підрізати глитая в пень, хто на дорозі, змести. Але тільки як слід.

— Нічого політику розводити,—вкинув Іполітов.—Хто з нами, той з нами, а хто не з нами...

— Той проти нас,—сказав несподівано Телешов.

— Твоя правда, дідусю,—крикнув, поторсавши за плече, Іполітов.

Старий, видать, ще щось хотів сказати, але зніяковів і замовк. Кімната захрясла колгоспниками, не хотілося старому соромити окружного товариша.

— Ну так, як сказав, подивимось. В разі чого, одноосібників не лишайте без землі й без зерна.

— Знову суперечиш собі, Кустов,—причепився Іполітов.— Які там одноосібники, коли ми б'ємося за сто відсотків?

— Коли ці сто відсотків будуть, тоді й балачки про одноосібників не буде.

— Правий, брате, у тебе ухил.

— А коли б у вас потім лівого ухильчика, товаришу Іполітов, не вийшло?

— Не сперечаймось, Кустов.

— Так, так.

Дронов сидів коло свого столу. Він стомився. Голова його наливалася оливом. Він мовчки згоджувався з Кустовим.

— Найголовніше—генеральна лінія,—бовкнув Телешов після неприємної павзи.

Іполітов оповідав про інші села, що їх йому довелося об'їхати. Говорив про молочні господарства, створені колгоспами, пташині, промислові артілі. Соромив алешинців за мляву ініціятиву.

— Є села, де не соромляться скасовувати прокляту приватну власність,—сказав Іполітов.

— Як, як?—спитав Кирка насторожившись.

Дронов розсердився, стукнув об стіл.

— Ми теж не з останніх!

Він обвів очима присутніх. Його погляд натикався на перелякані очі, зустрічав запалені, від їх розпалювався сам ще більшим вогнем, а серед холодних, запитливих і повних сумніву згасав останній промінь.

— Діло кажеш,—зрадів Іполітов,—скільки процентів?

— Шістдесят два.

— Мало...

— До сівби ще два тижні.

— Ці два тижні й вирішать. Треба натиснути. Я ці два тижні пробуду тут. Я сюди не в гості приїхав,—і, поважно оглянувши кімнату, сказав,—а тепер я хотів би побалакати з комуністами.

Послали по коваля. Комолін нахилився до Іполітова і, щось шепочучи, вказав на Фоміна.

Безпартійні члени колгоспу поволі покидали кімнату. Видко було з них, що вони багато цікавого, важливого почули і що буде досить поживи для їхніх розмов і фантазій довгими

передвесняними вечорами. Іполітов скористався з їхньої збентежености, замітинґував:

— От, братця, надійшов час, коли переходимо від слова до дії. Треба показати, хто є справжній колгоспник.

Розбиті, мляві слова летіли на відповідь. Тяжко було вгадати, сумнівалися чи запевняли вони.

Іполітов повернув Фоміна.

— Ви, товаришу, лишайтеся.

Телешов почав швидко кліпати очима.

— Ти, товаришу, казав партійних.

— Фомінові я довіряю,—перебив той.

На закритому засіданні Іполітов повідомив, що він приїхав сюди з завданням ліквідувати глитайню. Отже, треба переглянути списки, що є в районі.

— Це мій список, наш список бідноти,—сказав Телешов.

— Ну, дідусю, занадто, тут же в тебе сімдесят п'ять глитаїв.

— Доведу,—крикнув Телешов і вдарив старечим кулаком себе в груди.—Хай скажуть Кирка, Топкін, Прохор. Коли надійшов час розплати, хай буде цілковитий розрахунок. У місті тринадцять років тому зробили кінець буржуям. Ми трохи запізнилися, а все ж таки не забули, про що казав Ільїч.— Старий від хвилювання почав кашляти й обтер свій вогкий рот кулаком.—Чи, думаєте, на селі немає революційного ентузіязму?

— Годі, годі, старий,—заспокоював Іполітов.

— Ні, дай сказати, шістдесят чотири роки мовчав, а тепер говорити хочу.

— Багато балакаєш,—дратував Комолін вороже.

— Петре, ти помовч... Багато знаєш. Тільки одного не вмієш, свій брудний рот закривати.

— Товариші, це ні до чого!

Ухвалили список перевірити, створили комісію за головуванням Іполітова, щоб вона переглянула всі помилки осінньої комісії та встановила остаточно список виселюваних. До комі-

сії обрали Телешова, Кирку, Фоміна. На секретаря, по недовгій суперечці, призначили Комоліна.

Перед тим, як розійтися, Іполітов сказав:

— Усе, про що тут говорилося, секрет.—Він суворо подивився на присутніх. В ньому почувався старий комісарський досвід.

Дронов намагався себе запевнити, що Іполітов багато допоможе колгоспній справі, але це йому не вдавалося.

XXXI

Увечорі Дронов пішов до Блошиних. Наташі не було дома. Його гостинно прийняв Блошин, який, між іншим, сказав йому:

— Ну, нарешті, глитайчиків виселять!—Звідки він це чув, Блошин не міг сказати. Він запевняв Дронова, що всьому селу відомо, навіщо приїхав Іполітов. Дронов вирішив порушити це питання в осередку.

XXXII

Іполітов зупинився в Комоліна. Це, очевидячки, дуже піднесло авторитет останнього, досить підупалий на селі. Як рукою зняло його колишню обережність і покірливу слухняність. Навіть до Дронова став виявляти себе задерикуватим:

— Так, ми, старі комуністи, робимо... І подивився на Іполітова. Проте як це трапилося покищо раз, то Дронов не звернув жадної уваги.

Після відвідин Кустова обрій розвиднився. Питання з землею було розв'язане. Трієр працював вдень і вночі.

Вічкуткін майже покинув раду. Замість нього чергували комсомольці. Дронов заприятелював із молоддю. Бував на їхніх зборах і зовсім завербував їх на свій бік.

Створилася перша комсомольська бриґада з п'ятнадцяти членів, назвали себе «Комсомольська борозна». Сюди записався хлопчак Фоміна—Саша. Хлопці завзято взялися працювати.

З кіньми було не погано, тільки з кормом ніяк не вдавалося налагодитись. Комсомольці десь у полі знайшли десяток копиць сіна і з великим тріюмфом привезли на село.

З коровами було справжнє лихо. Молочних жінки не хотіли здавати, а пригнали тільки голодну худобу, що об'їдалаколтосп.

Тільки Кирка не сумував.

— Сонечко пече, з стріх тече. Тижнів за півтора поженем на пашу, а там, диви, й справу почнем.

XXXIII

День Дронова справжня каруселя. Коли вранці встає (а вже з п'ятої години на ногах), приходять Топкін, Кирка, і в їх тисячі «практичних» пропозицій.

— Дістали телеграму. Треба до міста по вугілля для коваля. Прошка натискує, п'ять возів треба.

— А як з грошима?

— З грошима погано.—Вступні внески надходили малі, як на сміх. Відлічування п'ятнадцяти відсотків від сторонніх заробітків спричиняло велике незадоволення. Бож вiзникують здебільша бідняки.

Сам Дронов теж був у дурному становищі. Своє утримання—п'ятдесят карбованців—він «зроду» не бачив. Забалакав про це з Фоміном, як же бути з квартирою й харчем, але той перебив його:

— Запишу вас у сім'ю. А мені Саша платить чи що? в один казан.

На мить Дронов забувся... Примріявся йому соняшний обрій комуни. А тут Топкін над душею.

— Лихо, знову лихо!

— Ну, яке знову лихо?--дратував його Дронов.

— Зрозумій моє становище, усі до мене: дай цвяшків, дай сала, коломазі, а хто я такий? Фабрикант, чи що?

Фомін сміється.

— Не бійсь, виселимо всіх оцих, усе буде.

— Не звідти сподіватися треба. До міста треба. По крам. Кажуть, у Чарі навіть чоботи одержали, пар із сто. А ми що?

— Хто ближчий, тому тепліше.

Дронова лякало, що все зростають організаційні труднощі. Поставали такі питання, що кінці їх, здавалося, звисли над прірвою неможливости. Але дещо розв'язувалося само собою в процесі життя.

Старий Телешов виявив себе чудовим організатором. У його районі створено було швальню, лимарню, кравецьку майстерню. Старий, прихильник гарячого темпу, без жадних розмов зайняв опечатану сированцівську гарбарню, що незабаром почала давати шкуру.

Дронова турбували відомості, що їх діставав із інших сіл. В одному місці колгосп уже забрав млина й молов для себе й сторонніх борошно. В іншому селі поряд із коровами усуспільнювали молочних овець. У Холоднодолі, чутка була, оголосили комуну й злили увесь реманент, а в Ухабіні нібито наробили такого, що колгосп розвалюється.

Дронов гарячився від таких звісток. Від розмов із районом пухла голова. Пропозиції Іполітова були несподівані, гострі й на перший погляд нездійсненні .Коли ж бралися до справи, усе йшло як по маслу.

Село скорялося як розм'яклий віск. Кожну вказівку приймали як наказ.

Дронову іноді хотілося лишитись самому. Подумати. Його роздирали суперечності й сумніви, але не було коли.

Іполітов запропонував функції сільради передати колгоспові. Відмовилися, але фактично це було так. Справи ради рішалися в управі колгоспу, і Медведєв з усякою дрібницею посилав людей туди. Комісія Іполітова засідала за зачиненими дверима, й ініціятива поволі переповзала туди. Траплялося, Фомін виходить із внутрішньої кімнати управи:

— Трохиме, скажи своїм двадцятидвіркам, що з сьогоднішнього дня члени колгоспу в кооперативі крам одержуватимуть за розписами колгоспу.

З'явилося оголошення на дошці:

«Від усього проданого й заробленого в іншому місці відлічується шістдесять п'ять відсотків до грошового фонду колгоспу».

А десь пошепки:

— Та що ж це буде?

— Голодом морити хочуть...

— Нема рації працювати...

— Чи на те я вступав до колгоспу, щоб власного коня під розписку одержувати?

— Наказ є.

— Дуже багато начальників стало. Раніше нікого не було, і жили, а тепер один одного топлють.

Але були й такі:

— Треба порядку держатися. А на військовій службі без дозволу...

— А ми що, мобілізовані?

Навколо дронівського столу миготять обличчя, шапки, кожухи, бороди й руки, що тримали м'яті папери.

— Ну, пишіть резолюцію!

— Підпишіть, будь ласка.

— Сюди печатку треба поставити. Я втретє приходжу. Скажи Комолінові, покинути б треба бюрократизм.

Воскресла невимушеність Комоліна гасне перед Дроновим. У погляді голови стільки рішучої простоти.

Надходять відомості:

— Десять господарств вступило нових, сім дворів записалося.

Навколо стола з'являються нові обличчя, бородаті, усміхнені, здивовані, перелякані; очі сині, чорні; роти міцні; зуби великі.

— Зуби...

Спереду у кожного вищерблений зуб. Вищерблені зуби стирчать на Дронова.

Люди волохаті як зазимувалі ведмеді. Пахнуть подушками як діти. Іноді Дронова вдарить змішаний запах сіна з молоком, коров'ячий дух або терпкий амоніяк кінського поту-

Сільські запахи, дьоготь, махорка й, іноді, відригнутий горілчаний перегар. Люди одягнені в полатаний одяг, у важких полатаних чоботях. Дронову уявляються колони тракторних хліборобів у стандартному спецодязі.

— Чому ж то нам десять, коли міські вісім годин працюють?

— А від зорі до зорі, як раніше було?

— А взимку що робитимеш?

— А що буде з горілкою?

— А в кого тільки одна корова?

— Що з дітьми робитимем?

— Товаришу голово, тільки одне слово..., що мені жінці сказати, навіщо курей переписували?

— Що сталося з грішми, які збирано на трактора?

Тисячі питань. Усі болячі, усі актуальні, усі практичні. З ранку до вечора. До нього приходять із зубним болем, застудою, народженням і похороном.

Дронов не стомлюється від запитань. Перед його очима все ширше й ясніше набуває форми колгоспне село. Дронов бадьоро посміхається. Тільки одне натягає тінь на його обличчя. Це ті, хто ще не вступив,—відсотки, відсотки, відсотки.

— А що тепер там, на заводі? Чи всі втяглися до ударних бриґад? Чорти, не пишуть. От мати встигла відповісти... І щось із Наташею розмова не ладиться. Ну, та хіба є тепер час розмовляти, коли всю увагу треба віддати плугам, боронам, посторонкам, хомутам? І корм, корм, корм.

Дронов чимраз ясніше відчував, як ця маленька громада, зростаючи, стає повсякденністю його життя, а всі питання, з нею зв'язані, його кров'ю і його нервами.

І так пройшов перший місяць.

XXXIV

Дронов зрідка зустрічав Наталю Миколаївну. Іноді, зненацька, ловив себе на думках про неї. Не хотілося вірити:

— Кохання...

— Ні, ні, вона має рацію, мене просто мучить чоловіча нудьга й потреба в жінці.

У Дронова давно перегорів перший потяг до Наташі, і він зрозумів, що вона стоїть вище від хвилинного бажання. Не те, щоб, бувши коло неї, він не відчував фізичного тремтіння. Ні, ні.

— А може це й є кохання?

У Дронова бували вже пристрасні зустрічі. Навіть чимало. Вони були може й тривалі, але почуттям неглибокі. Він був молодий, приємний, веселий і міцний...

— У чім річ?

А тепер він повставав. Катував себе. Намагався в думці принизити її в своїх очах.

— Ох, візьму її й... візьму її руки... а які в неї теплі, розумні рученята.

— Розумні рученята. Звідки це? Та це ж уже поезія, товаришу Дронов... Ай, ай... товаришу голово, можна вас на два слова? Коли я, наприклад, закохаюся в цю дівчину на основі добровільности. А як же мені потім, можна виходити?... А цьому колективові де статут писаний?.. І чи затвердив це колгоспцентр?

Сердився. Навіщо це? Кому це потрібно? Хіба мій батько, Іван Дронов, так робив? А мати моя? Невже вони так само переживали проблеми?

Дронова непокоїв розум Наташі. Він ніяк не міг зрозуміти, що та боязкість і «проблематичність», що завжди стискали йому горло, коли наближався до дівчини, були від того, що Наталя Миколаївна стояла далеко вище за нього.

Вона бачила його наскрізь.

Якось, коли в хвилину розпачу й хоробрости він схопив її за перса, Наташа навіть не злякалася. Вона наїжилася, і голки її холодности зробили йому болячіше, ніж коли вона вдарила б його.

А якою вона вміє бути хорошою?.. Як приголубити може двома словами, раптовим дотиком рук, як примирити може дорогою своєю усмішкою..

Тримає арканом. І радник добрий!

— Слухайте, Дронов, правда, що ви одноосібникам не хочете дати ні землі, ні зерна?

— Іполітов залічує їх до глитаїв.

— А коли він бідняк?

— Тоді він вступить до колгоспу.

— А коли не вступить?

— Гм.

— Обережно, Дронов, дивіться, щоб не переборщити. І без того зараз багато балачок.

— А що кажуть?

— Не хочу псувати вам настрою. Всяку нісенітницю. Ще немає підстав звертати на їх увагу.

— А все ж таки?

— От і злякався. А знаєте, що, справді, мені цей ваш Іполітов дуже не до вподоби.

Іполітов і Дронову не подобався. Багато в ньому легковажности, щоправда, чимало й сили досвіду, що, власне, й підкупає голову.

Але як Наташа сказала:

— Ви тут головний, Дронов, ви відповідаєте, вас для цього послали сюди.

Якось Дронов не застав Наташу дома. Блошина запросила його сісти, розповіла, що жінки ходять до Наташі по поради, й тепер вона так само мітинґує.

Дронов знайшов її у школі. В темному коридорі зупинився перед освітлею щілиною не зовсім зачинених дверей.

Парти не були повні. Сиділи жінки, дівчата й серед їх кілька бабусь. Наташа казала про те, які є обов'язки й становище жінок у колгоспі. Вона згадала за жіночі хвороби, амбуляторії. Її тихі слова від уважної тиші ставали гучними. В очах горів вогонь віри.

Дронов побоявся відчинити двері. Обережно прослизнув на ґанок і одну за одною викурив кілька цигарок.

Його почуття були ніжні, і проти зворушення не знаходив ніяких холодних заперечень. Навіть для брутальности, що часто йому допомагала, він не знаходив зараз слів.

— Вона наша, наша,—подумав він і ясно відчув межу, де кінчається «наше» і починається «вони».

Він був у піднесенім настрої, не помітив, як відчинилися двері і жінки почали виходити. Одна з старих підійшла до нього й подивилася просто в вічі:

— Чий будеш? А та це ж наш голова!

— Здорові були, нене,—сказав Дронов щиро.

Жінки виходили з тихим шепотом. З невеличкої групи почувся високий нервовий сміх молодиці.

Коли Наташа вийшла, вона не здивувалася:

— Я знала, що ви тут,—сказала вона.

— Звідки?

—Ах, тепер думатимете, що телепатія, взагалі, щось таке наймовірне. А то, чого доброго, ще здумаєте, що я про вас думала.

— А чому ж ні?—набивався Дронов.

— Ай-ай, надто вже багато думаєте!

— А я просто поясню. Я майже щовечора вас турбую. А ви саме думали: вечір, хочеться самій побути, а от приплентається оте московське одоробло...

— Дронов!

— Слухаю.

— Ви цього не думаєте серйозно?

— Ну, а коли думаю?

— Тоді, я теж можу сказати, що я саме про вас думала.

— Наташа!

Поблизу нікого не було. На вулиці синіла вечірня темрява. Вони йшли повз паркан запустілого шкільного двору.

Дронов енергійно підступив до Наташі й, не тямлячи себе, притяг її до себе. Плечі, скоряючись доторкнулися до грудей Дронова. Той поквапом поцілував дівчину. Наташа не пручалася, й Дронов відчув, як її недосвідчені дівоцькі губи

прийняли його поцілунок. Навіть трохи піднялася навшпиньках, щоб дотягтися до нього.

— Та-а-к,—сказав Мишка, задихаючись.

Дівчина побігла вперед.

— Мишо, я вас прохаю тільки, помовчте трохи.

— Чому?

— Не питайте.

Спішили. Під їхніми ногами хрустіли передвечірні крижинки. Поспішали.

У їх було багато такого, про що вони могли б оповісти одне одному. Тим то й треба було мовчати.

В Наташиній кімнаті було, як завжди, тепло, затишно, порядок, дівоча чепурність.

Дронов допоміг їй скинути пальто. Поласував. Ще раз потяг до себе і довго, довго цілував їй обличчя, очі і двічі, боячись, із тремтінням, губи.

Вона зустрічала його поцілунки з заплющеними очима, а коли вони розплющувалися, в них здалека світилася глибина, віра, свідомість свого відходу до нього. Потім відсторонила Дронова.

— Розкажіть, що ви сьогодні робили.

XXXV

Комісія Іполітова скінчила роботу. Старий Телешов кров'ю кашляв на осередку. Кричав. П'ятнадцять глитаїв лишилися в остаточному списку.

— Ти, старий, зовсім втратив міру. Як тільки середняк, ти до глитаїв пхаєш.

— Та не в тому сила, скільки має, а те, що нутро в нього глитайське. Ворог.

— Дядю Захаре, а серед бідноти хіба мало глитайських оборонців?

— Є.

— Ну от, бачиш?

Старий моргав зляканими очима, навіть повискував, як цуценя. В його погляді був жах, острах опинитися самотнім.

Клименко ухвалив список. Кирка чомусь смоктав зуби, був із чогось незадоволений.

Голосували.

— Завтра загальний схід.

Дронов готувався до звіту. Наташа допомагала йому. Мишка не показував, що він щасливий. Село жадібне до пліток. Прохання Наташине було для його законом. Тепер, коли їхні почуття плавали в чистому морі, він всіляко назирав соняшні береги. Він радісно віддавався відкриттю, що здатний кохати. Кохати не так, як балакають за це чоловіки проміж себе.

Він пізнав радощі женихання. Думав—скінчиться сівба, він запропонує жити вкупі. Наташа повідомила його, що глитаї готуються чинити опір. Попереджала, що справа стане гостро. Село повне пліток, нашіптування, електрики перед бурею. Може на цьому сході почнуться сутички. Глитайня виставить свій бар'єр. Брати доведеться високо. Всі помилки, що їх допустилися досі, будуть перешкодою.

Дронов цікавився, як молодий солдат перед першим боєм.

— Глитай, глитай.—Він уже більше як місяць тут і тільки раз бачив одну людину, про яку йому сказали, що то глитай, але він насилу повірив, бо й цей на перший погляд не відповідав його уявленню про глитая. Це був маленький, сухенький дідок із цапиною борідкою... Тільки очі йому скидалися на червоні очі яструба.

Дронов прийшов обідати. Фоміна не було дома. Марія Микитівна запрохала їсти. До столу сіли удвох із Сашею. Коли пройшла мабуть половина обіду, до кімнати увійшов дідок. Марія Микитівна злякано скинула на його очі.

— Ви що, тату?

— Я так, до дочки завернув.

Старий, видать, прийшов із пошти. Під пахвою в нього був жмут газет. До Дронова він привітався як знайомий. Саша здивовано поглядав то на старого, то на Дронова.

— Ну, що в газетах, дідусю?—спитав Дронов.

— Багато різного, і доброго, і поганого.

— А що ж там поганого?

— Можу вам сказати, коли вже цікавитеся. А те, що уряд не дотримується правильної політики.

— Та що ви, тату?

— Покинь ти, Машо, втручатися, коли в тебе не питаються. Знаю, якщо кажу.

Хазяйка замовкла, тільки очі її і далі неспокійно бігали.

— А чим же політика недобра? Може, колгосп?..

— Ні-і-і... колгосп це діло добре, коли правильно братися до нього.

— А як то правильно?

— Спішать люди. Ох і спішать.

— Не розумію, чим, власне, спішать.

— Поясню. Спішать тим, голубе, що перш, ніж збудувати одне, руйнують друге.

— А коли на місці старого треба будувати нове?

— Бачу, розумієтеся. У тім то й річ, що місця знайдеться скільки хочеш. Візьмім, приміром, вулицю. Будинків багато, а всі в ряд.

— Ясніш кажіть.

— Конкретно можу. Річ уся в тім, що уряд заможних руйнує, тих, що й худобу, й збіжжя державі дають, а натомість будує колгоспи.

— Припустім, що це не зовсім так. Ну й що?

— Колгосп є організація бідняків. Так я кажу?

— Теж не цілком точно, а в спілці з середняком.

— Гаразд! А чому страждають заможні? Навіщо деруть багатіїв?

— А ви так розумієте?

— Так. А ви гадаєте, тільки я один? В центрі гомонять про це. І навіть із головних. Я просто кажу, не знищувати треба добре збудоване заможне господарство, а поруч із ним, розумієте, вряд створювати організації бідних.

— А ви гадаєте, так було б можливо?

— Знайшлися б люди. Звірилися б тільки на нас, старих.

— Так. Пусти цапа в капусту,—промовив раптом Саша.

Шулічі очі старого ліниво прокинулись.

— Сашку!

— Це я.

— Тебе хто питається?

— Ніхто.

— Ну, тоді заткнись.

Дронов насупив брови, потім, повернувшись до Саші, поляскав його по спині.

— Правильно, Сашку, добре сказав. Іншої відповіді немає.

Старий, підібравши губи, почав погладжувати борідку. Посміхнувся.

— А може, звичайно, ми старі й справді нічого не тямимо.

Старий перейшов до іншої кімнати, де Марія Микитівна гриміла якимсь посудом.

Дронов спитав:

— Хто це такий?

— Це батько Марії Микитівни, Бахорев.

— Тобто дід твій?

— Мій? Ніколи,—сказав хлопець гостро.

Тільки тепер Дронову впала в око схожість хлопця й батька. Тверді очі, впертий рот.

— Моя мати вмерла років із вісім тому, а ця—тикнув пальцем через плече,—друга баба батькові. А старий отой—найголовніший глитай в Алешині.

... Одне слово, готуються глитайчики.

Дронову було цікаво. Але в його почутті було більше охоти змагатися. Та інше питання хвилювало його своєю незрозумілістю.

XXXVI

Ставлення партійців до Іполітова не в усіх було однакове. Більш від інших супився Захар Сидорович. Топкін скорявся його авторитетові, особливо відтоді, як після телефонної розмови Іполітова з Бурною колгоспові пообіцяли краму. Дума, як завжди, мовчав, посміхався. У Дронова було таке враження, ніби людина прислухається. Між іншим, із Думою було

не зовсім гаразд, скаржилися, що поводиться по-начальницькому, їздить верхи на коні й наказує колгоспникам. Дума дістав від осередку попередження. Він прийняв його мовчки, сонно посміхався, тер собі бороду, і його совині очі ліниво поверталися. Про Іполітова сказав якось:

— Зубчасте колесо.

Клименко часто підтримував Телешова, але якщо на того дуже натискали, бентежився. В такі хвилини він забирав у рот то один, то другий кінець своїх звислих вусів і жував їх.

Кооператор Коваль підлизувався до Іполітова, шушукався з ним, але перед Дроновим намагався удавати самостійного. Треба сказати, що симпатія була на боці Дронова, а сила—на боці Іполітова. Дронов не знаходив достатніх причин, щоб протиставляти себе представникові окружного комітету. Там, де йшлося про глитаїв, він покищо мовчав. Іполітов був людина тактовна й підкреслено оберігав авторитет Дронова. В суперечках він намагався схилити Дронова до своєї думки, та вже, коли це не вдавалося, на нього не зважав.

Телешов якось сказав:

— У нас дві голови. Чи не вийде двох тулубів?

— Кинь дурниці, старий,—перебив його Іполітов сердито. Іполітов вірив найбільше Комолінові та Фомінові. Тим то й не дивно, що в остаточнім списку серед п'ятнадцятьох прізвищ не було Бахорева.

Дронов не гарячився. Він не зачіпав поки цього. Вичікував.

Глитайню округи ухвалено було, скоро скінчиться бездоріжжя, виселити на Зайців острів, величезний, покищо не залюднений лісовий трикутник на низу Чари.

На шосту годину вечора призначили загальний схід. Гадали, народ збереться о сьомій, але навіть не було й шостої, як Саша доповів Дронову:

— Михайле Івановичу, церква захрясла вщерть.

Дронов послав записку Іполітову і ще раз переглянув свої тези.

— Сімдесят шість відсотків у колективі. До сівби ще півтора тижні. Ці півтора тижні мусять показати себе... Кожен свідомий хлібороб... і таке інше... В колгоспній стайні понад чотириста коней, сорок волів, двадцять п'ять молочних... із молочними погано... Здають тільки ті, хто телят годують. Тільки двадцять глитайських корів. Стільки молока, що з ним нічого не почнеш... Бурна бомбардує телеграмами. Плугів і борін вистачає. Район настоює, щоб виявлену зайвину віддати киргизам, що живуть у південній частині краю. Вони цього потребують... Але це слизьке питання. Доведеться провести. Сіялки, соломорізки, трієри, сноповʼязалки, молотарки... Цифри, цифри, цифри. Але з трактором доведеться чекати до осени. Щоправда, з грошима тепер уже покращало. Крайколгосп асигнував дві тисячі карбованців під врожай. Гроші потрібні. Після сівби почнемо дещо будувати. Потім із зарплатнею. Він проти поденщини. За відрядну систему.

Згорнув бльок-нота. Жовтий портфель швидко проковтнув його. Рушив на збори. Біля самих воріт Кирка Писаренко біжить.

— Дронов, стій! З тобою дуже важлива розмова.—Кирка схвильований. Біля очей темні кола. Рот блідий. Ластовиння кричить.

— Мишко, біда,—промовив він, озираючись.

— Що сталося?

— Розумієш, перед самими зборами двоє прийшло до мене є подали заяви про вихід.

— Що таке?

— Так, так, хочуть виходити. Двоє з найкращих: Панько Сливка й Василь Кордін. Сказали, що сьогодні заберуть коней і струмент.

— А ти що?

— Заборонив. Сказав, що це мусить розвʼязати управа.

— Ну, побалакаємо потім, а покищо нікому.

— Це, брате, не просто. Глитайські це вихватки.

Дронов зупинився, витер спітніле раптом чоло, махнув:

— Ех, Кирко, не треба все на глитаїв спихати. Ми теж чимало винні.

— Ми,—скрикнув Кирка,—і в очах йому промайнув жах перед цим відкриттям.—Кажеш, і ми винні? Ех, Михайле Івановичу, мені й самому здавалося, та все боявся признатись.

— Так, так.

У хвіртці показався Фомін. Олександер Степанович був у дуже радісному настрої. Рушили.

— Побачимо, чия візьме,—сказав Фомін. І став докладно пояснювати, яка систематична робота піде на селі, коли вдасться позбутися глитаїв.

Оптимізм Фоміна не заразив Дронова. Він подивився на Кирку. Той принишк і похмуро крокував із ними.

Очевидячки, Фомін помітив це. Перейшов до іншої теми.

Церква справді гула. Біля входу групами стояли комсомольці. Вічкуткін відкликав Дронова вбік.

— Агітують,—сказав Вічкуткін,—сльози ллють, зглянутися просять. Чутки є, що дев'яносто чоловіка в списку.

— Кажуть, що не проти колгоспу, що сами підуть.

— Спізнилися трохи,—засміявся Маркелов.

— Ну, хлопці, насамперед спокій і витриманість. Ніяких хуліганських вихваток. Краще прислухайтеся. Вчасно передане слівце допоможе більше, ніж десяток ляпасів.

Хлопці й дівчата реготалися.

— Ми розмістимося серед народу.

— Тільки, щоб було все як слід.

Підійшов старий Гіяцинтов, накинувся на Вічкуткіна:

— Цілий день носа не зволили показати, молодий чоловіче.

— Зборами був дуже заклопотаний, Миколо Миколайовичу.

Гіяцинтов привітався до Дронова, що його не раз при Вічкуткінові звав серйозним молодим чоловіком. «Хоча б було більше серед вас, комуністів, таких молодих людей». Вічкуткін зрадів старому.

— А ну-ну, Миколо Миколайовичу, от ви допіру зі мною сперечалися. Скажіть но Дронову те саме...

— Це ви про що?

— Про колгосп,—сказав Вічкуткін загадково.

— Я сказав, що колгосп є не що інше, як відтягання форм рільництва назад до патріярхальности... Розумієте? Це значить, що формою колгосп є не що інше, як патріярхальна система.

— Дурниці говорите й поверхово міркуєте.

— Дуже цікаво.

— Ви, любий товаришу Гіяцинтов, забули про дитину, коли виливали воду з ночов. А машини? Ви про машини забули, на яких будується, переважно, колгоспна система.

Голосний і дужий сміх комсомольців увірвав старому терпець.

— От ваше, більшовиків, лихо, сперечатися не вмієте спокійно.

— Нема часу на те. Заті в еміґрації суперечок за наш кошт не обкидаєшся.

— Ха-ха-ха, ха-ха-ха,—реготали навколо.

Обережно, щоб не спричинити товкотнечі, заґвинчував себе в тиск народу Дронов. Люди охоче давали йому дорогу.

Старий Телешов був уже там. Маленьку кімнату, колишню ризницю, накурив махоркою. Щиро поздоровкався з Дроновим, ніби тиждень не бачилися. Дронов передав йому одержану допіру телеграму за підписом Спіріна.

... Погода сприяє. Сніг тане. Всі сили треба напружити, щоб Бурнинський район до початку сівби міг рапортувати окрузі про суцільну колективізацію. Тому РВК пропонує...

— Темп. Не можна так. Не витримаємо. Де вже нам, грішним.

Дронов образився.

— Ми, робітники, не таке бачили,—буркнув він старому. Той наїжився.

— Ах, ви—робітники. Ви, робітники, все можете. Вам тільки дмухнути—й гори немає... Ви робітники...

— Так, ми робітники...

— Ну, робіть, робіть,—сказав старий м'якше, бажаючи загодити Дронова.

— І ти робитимеш. Ти наш, ти партійний. Є дисципліна.

— Так, але критика так само є.

— Ти ніколи, дядю Захаре, не буваєш задоволений!—вкинув Топкін.

— А з чого радіти? Ех, коли б оці добрі глитайчики та могли б нас на часинку в руки взяти... Я був би задоволений. Добродушність... Терпіти не можу...

І сердито кинув додолу цигарку. Махорняний порох розсипався в повітрі. Хтось чхнув.

— Дід правду каже.

Дронов сам відчув у протесті старого чіткий досвід тяжкого життя.

Іполітов примусив публіку чекати на нього.

Люди входили й виходили, збираючись купкою. Перед церквою мужики, присівши на карачки, курили махорку, в її димі було багато задуми.

Те, що година і земля то тут, то там показує з-під снігу свої боки, це зараз ніби відходить на другий плян.

— Виїжджають глитайчики!

— Кажуть, більше як сорок ухвалили.

— Так їм і треба.

— А що глитай—не людина?

— Кому людина, а кому гірший від вовка.

— Ех, швидко забуваємо, люди...

— В тім то й річ, що добре пригадуємо.

— А що, поясніть, глитай поганого робив? Закон був такий. Багатів, хто вмів.

— У тім то й річ, що не той, хто вмів, а сміливий був,—сказав Вічкуткін, виступаючи вперед.

— Ну тобі радити ще рано, хлопче.

— Кажи, Колю.

— Ви кажете, товаришу Макєєв, що такий був закон. Це правда, а чому їх чіпають? За те, що був, їх ніхто не чіпає, а

за те, що тепер мусить бути, бо глитай—у чім тут суть? У тім, що він хоче, щоб і надалі було так, як і тоді. Ну, та цьому не бути!

— Молодця, комсомольче.

— От так Гнатович, сказав як по-писаному.

— А ти зачекай, кажеш, багатшати. А ти що ж, хотів, щоб їм біднішати?

Навколо всі зацікавлені. Вічкуткін насупив брови. Од відповіді багато залежить.

— Ви все про багатство. Звичайно, не біднішати, а багатшати ми збираємось. Та тільки не так, щоб одним усе, а іншим нічого. А всім нарівно. От для чого колгосп.

Жінки в церкві туляться одна до одної. Очі їм вогки від сліз. Роти плаксиво підібрані. Але є й такі, що твердо дивляться вперед.

— Діти, чому діти страждають?

— А жінки?

— Покиньте,—перебиває енергійно Поля Ленькіна, жінка з твердим, як із каменя обличчям. (Вона партизанила разом із чоловіком у 1919 році).—Мого дурня теж посадовили. І правильно. Схаменеться. А ви тут про глитаїв. Навіть сльозу пускаєте. Проституція, діти! А коли вас ці ж глитайчики за пуд борошна під себе клали? Це що було? Ґ навіть чоловіки про це знали. А коли наші шмаркачі до школи ходити не могли,—то чобіт немає, то місця немає,—а для глитайських синків завжди перший атестат.

В напруженій тиші було чутко, як Медвєдєв нервово кашлянув.

Фомін сіпнув дзвоника.

— Товариші, Алешинський загальний схід вважаю за відкритий. Порядок денний: доповідь комісії виселення.

— Дронова!..

— Потім товариш Дронов теж виступатиме в питаннях..

Розсипалося кілька оплесків. Дронов почервонів. Його погляд зустрівся з очима Наташі. Вони посміхалися, заохочу-

вали. Він хутко перевів очі, але жінки, що стояли близько. усе жадібно примітили.

Іполітов устав... Звіт комісії був не такий короткий, як сподівався Дронов. Іполітов почав здалека, казав про те, що партія напружує всі сили в будівництві, щоб виконати розпочатий п'ятирічний плян, але частину своєї енерґії все ж таки мусить витрачати на те, щоб відбити все ще зухвалий наступ ворога. Говорив про китайський конфлікт, про червону армію.

Комсомольці почали плескати. Потім жінки... Вийшла овація. Вічкуткін затяг «Буденного». Бадьоро співали всі. Навіть діди гундосили. Іполітов не забув згадати й про отруєні пазурі папи римського, що зняв слово оборони за російську церкву, яку пролетаріят перетворює на клюби.

— Урра!

Навколо зловтішно сміялися, бо впізнали, що крикнув п'яничка Савушкін.

— А тепер всесвітня буржуазія із шкури лізе, бо остання їхня підпора для повороту старого ладу валиться.

Дронов помітив, як здригнулися вуса Фомінові, і між його жилавими пухнастими пальцями нервово затанцював жовтий хемічний олівець.

— Глитай,—це підпора внутрішнього й зовнішнього ворога. На глитая, непмана сподіваються англійські лорди в своїх мріях повернути царя. І треба сказати, що більшість глитайні—політично-грамотний ворог. Та ми знаємо, що коли бідняк іде в щільній спілці з середняком, цей глитай — нуль. У нас є певні факти, які доводять, що глитай нічим не гребує, щоб домогтися свого. Через церкву посилав жінок проти чоловіків, і ми знаємо про відріз, дубочок і ніж, ми знаємо й такі випадки, коли глитай підтримує зв'язок із білою еміґрацією за кордоном.

Щось хруснуло... Дронов повернувся.

— Надзвичайно погані олівці в нас тепер роблять,—сказав Фомін, знітковівши й показуючи надвоє переламаного олівця.

Дронову ніколи не доводилось бачити Фоміна таким схвильованим.

Присутніх вразив малий список виселюваних.

— А Бахорева? А Якима Семкина? А Митькиних?

— Товариші,—крикнув якийсь чоловік.—Чого ви од Митькиних хочете? Адже він у колгоспі й середняк...

— Ага, Пашко, прибічник глитайський. Що дістав за це, Гайдуче? Коня з хомутом?

Дзвоник...

— Товариші, в кого є запитання до товариша Іполітова?

Тиша...

В президії нашвидку радяться. Дронов іноді підкрадається очима до Наташі. Фомін уже спокійний. Вуса дугою. Тільки голову схиляє нижче, ніж звичайно.

— У кого запитання?—пропонує Медведєв.

— Дронова!..

— Дронов потім буде, товариші... до порядку.

— Даєш голову!

— Що з новим статутом?

— Їж свій статут... підсмаж...

— Чи скоро на карточки переведуть нас, як у місті?

— Ха-ха-ха!

— Як із зерном? Ще КВД не ліквідували. Чому колгосп розпоряджається?

— Ковалю, як із сіллю?

— Сіль є,—крикнув Коваль.

— Чому заборонили базар?

— Хто хоче краму, землі й зерна,—крикнув Іполітов,—вступай до колгоспу.

— Неправильно! Геть!

Дронов вискочив на трибуну.

— Ми зерно для колгоспу пропускаємо через трієра, землю покищо ми встановили для колгоспу. Але зерна досить і землі досить. І подивимось, коли прийде день, скільки треба колгоспові, скільки одноосібникам.

— Правильно!

— Вірно!

Телешов підійшов до Дронова й потиснув йому руку.

— Спасибі за слово!

Іполітов сердито знизав плечима й послав записку Дронову: «Дронов, немає рації так ясно демонструвати нашу не організованість».

Дронів хотів розірвати записку, але його очі зустрілися з очима Наташі, і він поквапом засунув записку в кишеню. Телешов вийшов.

— Дай слово.

Промова старого була перейнята гіркістю й люттю.

— Тоді, коли сільській бідноті дається право розправитися з своїми лютими ворогами, ви тут жартуєте.—Старий підняв свій маленький стертий палець. Його очі розширились, і погляд як гострий багнет краяв обличчя. Він скидався на горящий смолоскип. Його надломлене тіло випросталося.

— Це тільки перший список... А далі буде другий, третій і четвертий. Поки ми не будемо чисті. Поки не перетворимося на социлізм.—Він вимовив «социлізм», але не був кумедний цей маленький, сухорлявий дідок. Він був зворушливий.

Тривала тиша...

Говорив коваль Клименко. Його промова була розумна, м'яка, але в тоні не було вогню.

Ухвалювали резолюцію. Коли голосували, якась старенька заплакала.

— А, Мартинівно, при глитаях плакала, а тепер за ними плачеш?

— Жалкооо!..

Її вивели.

Виступив Дронов. З раптової тиші відчув свій зв'язок із присутніми. Подавав цифри, малював майбутнє.

— Підчас сівби, а надто городньої роботи, треба відкрити ясла й дитмайданчики, для цього конче потрібно послати до Бурної шість жінок на курси няньок.

Сміялися. Подобалося.

Дронов звернув на менш певний ґрунт.

— Ми маємо її зайве. У нас більше, ніж треба, і плугів, і борін, а район прохає в нас для киргизів, що зараз тільки збираються осідати. Треба ділитися по-братньому, треба виконати вимогу району.

Ззаду заворушилися. Очі неспокійно заблищали.

— Як плуги? Кому, навіщо? Що за них дістанемо?—прокинулася в людях боязнь за свої речі.

Дронов казав далі:

— Є трудноці. Адже ми йдемо не второваним шляхом. Коли в когось буде путяща пропозиція, через управу проведемо її в життя.

Не встиг Медведев устати, щоб запропонувати висловлюватись, як звідусіль посипалися запитання:

— Товаришу Дронов, скажіть, чому не можна продавати на базарі молоко без дозволу колгоспу?

— З чого мені жити, коли один пуд борошна на всьому дворі?

— Коли курей записують, чому не відкривають загальні їдальні?

— Що буде з коровами?

— Правда, що на весні село зруйнують і збудують семиповерховий будинок?

Дронов дістає багато записок. Серед них одна написана друкованими літерами:

— Твоїх днів лишилось небагато.

Дронов мовчки передає записку Іполітову.

У другій записці:

— Вчувайтесь добре в ці запитання, тільки з них ви зможете взнати припущені помилки. Вдумуйтеся. Н.

— Наташа!—Дронов дивиться на неї. Наташа киває головою. На її обличчі тривога, неспокій.

Виходить Фомін.

Дронов уперше чує його перед народом. Говорити вміє. Між словами робить вдумливі павзи. Натискає на скептиків, витягає з кишені список і показує:

— Кажете, що в колгоспі погано живемо; і ніхто не вступатиме. Те, що ми працюємо не для суспільства. Бачите оцей список? Сьогодні до мене звернулася група хазяїнів, прохаючи прийняти їх до колгоспу. Вони визнали, що тільки спілка середняка з біднящтвом є правдивий шлях середняків.

— Ура!

В списку двадцять п'ять хазяїнів.

— Пиши мене теж!

— Геть глитаїв!

— Запиши, Сашо!

— Нас теж.

Публіка починає відігріватися. Дедалі більше вигуків. Летять записки. Раптом один устає.

— Тепер ясно, хто глитай і хто ні. Вступимо ми всі, чесні громадяни, гуртом до колгоспу. І село—один колгосп.

— Хай живе!..

Довго плескали. Іполітов був дуже задоволений. Фомін сяяв. Після зборів Наташа піджидала Дронова. Разом ішли додому. Дронов мріяв:

— Завтра заявлю про сто відсотків.

— Не кваптесь так, зачекайте, поки запишуться.

— Ви не вірите в ентузіязм?

— Ні.

— Наташо!

— Дронов, не обдурюйте себе. Я краще бачу події, ніж ви. Ви певні, що сьогодні перемогли.

Між Дроновим і Наташею вперше трапилося непорозуміння. Зривалися холодні, образливі слова. Коли підійшли до вчительського дому, Дронов попрощався й хутко пішов, ні разу не озирнувшись.

XXXVII

Другого ранку сорок чотири господарства вступили до колгоспу, з них тридцять п'ять було середняцьких. З тими, хто вступив на зборах, відсоток став досягати вісімдесяти. Телешов був незадоволений, та на нього ніхто не звертав уваги.

Навіть Кирка розсердився. Ухвалили піти по дворах і заґітувати нерішучих. Дронов поставив вимогу подати список тих, хто не вступив. Виявилося, що за деякими винятками майже поспіль біднота, при чому серед них десятеро колишніх партизанів.

XXXVIII

Обидва були зажурені, коли звернули на базарний майдан, де власне був центр села.

Вони з Киркою допіру зазнали поразки. Дронов сам хотів побалакати з Сливкою і Керданом. Пішли до їх. Одного не застали дома, а другий, тільки побачив їх біля воріт, кинув сокиру, що нею колов тріски, і просто до саду, перескочив через паркан і світ за очима.

— Шкода, що втік Василь. Ви б його навернули... Вас люди слухаються.

З ґанку майже збіг Машин.

— Вас саме до телефону,—крикнув Дронову.

Зайшли на пошту.

Говорив Кулагін. Питав, як справи. Він задоволений, що настрій змінився, але дивувався, чому Іполітов такий милосердний до глитаїв. Він повідомив Дронова, що на позавтра скликається першу нараду двадцятип'ятитисячників, де обмінюватимуться досвідом першого місяця. Запропонував йому сісти на коня, взяти з собою когось із місцевих колгоспників і вирушити.

— Обговоримо плян роботи й новий статут. Щойно дістали перші примірники.

Дронов зрадів.

— Дуже до речі. Мене через їх забарки беруть.

Кулагін натякнув Дронову, що він не вважає за потрібне втручання Іполитова в колгоспні справи.

Це Дронова вразило й потішило.

Коли вийшли, він вирішив на час своєї відсутности ли

шити заступником Клименка, а з собою взяти Кирку. Здивували ще його обережні слова Кулагіна про темп. В цьому він вгадував щось нове.

Темпи. Та район же сам за сто відсотків був. Навіщо ця обережність? Відігнав тривожні думки.

— Кирко, приготуй двох добрих коней і завтра вранці їдемо.

Кирка дуже зрадів несподіваній подорожі. Запропонував колишнього свого коня Дронову й зауважив:

— Тільки б Чара нас пропустила. Водички багато набігло.

XXXIX

Саша збудив його. Коні вже були нагодовані. Парубок повів їх напувати. Дронов, мерзлякувато позіхаючи, пройшов двором. Зазирнув до стайні, де парубок уже вовтузився коло коней, затримався на хвилинку. Хотів зібратися з думками. Сонний хаос ще плутався в його мозку. Він мало спав. Зразу відчув, як псується його настрій.

Вчора не вподобалося йому екстренне зібрання бюра осередку. Ухвала була поспішна. Примусова. А Іполітов... Коли старого, що йому допекло до живого, він змусив повернутися від дверей, які той мало не зачинив уже за собою, Іполітов повернувся до Дронова й цинічно сказав:

— Гарному комуністові іноді ускромлювачем звірів також доводиться бути.

— Гм... Ускромлювач звірів, ще не сповитуха. А може Телешов усе таки має рацію. Вряд щоб він знав село гірше за Комоліна й Іполітова. І чому Комолін прийшов із цією анонімкою, що її вліпили йому в вікно. А на зборах записка... Щось подібне. Дронов упізнав руку. А Клименко, подивившись на рядки списаного шматка газети, засміявся й промовив:

— Листи Зінов'єва.

Сміялися, навіть Іполітов посміхнувся. Хоч у тій анонімці Комолінові обіцяли кулю за колгоспну справу. Невже тільки

Комолін будує колгосп і він небезпечніший від інших для ворогів. А Фомін? Фомін учора подав заяву про вступ до партії. У нього виявилася рекомендація Спіріна. І тут Телешов знову став цапа. Невже старий завжди тільки здря свариться? Чи він є хоробрий лицар правди? І Комолін. Учора Комолін раптом попрохав у Дронова характеристику. Він його тільки місяць знає. Відмовив. А Телешову відмовив би? Ні, ніколи. Рекомендацію Комолінові дав Іполітов.

Осередок ухвалив, що темп переведуть на ударний. Цей останній тиждень мусить дати сто відсотків. Старий уперся. Кирка оповідав про виходи.

— Ми з ними впораємось,—сказав Іполітов і глянув на Комоліна:—Петре, запиши і викликати.

— Як викликати? Адже ж допіру було сказано, що Іполітов не втручатиметься до суто-колгоспних справ. Клименкові наказали, щоб стежив, але він слабий, хоч кулаком вола заб'є: а Іполітов хитрий і владний.

І Наташа вчора увечорі тільки на ґанку з ним побалакала. До себе не покликала. Все рветься, розповзається. Дронову здалося, що з його рук вислизнули всі нитки. А Сливка? Як швидко перескочив через паркан. Тільки п'яти мигнули... і вперта ворожа спина промайнула... Віддалявся стукіт кроків... Усе повзе, вислизає. Так не хочеться зараз від'їжджати звідси... Та треба. Ця конференція мусить дати багато. Зустріч із хлопцями. Побалакати щиро. Так, він із Федею поговорить одверто. Спитає його думки. Розкаже всі свої хитання. Очі Дронова вже блищать, почуває, як загублена рівновага повертається і всередині все заспокоюється.

— Товаришу Дронов, підійдіть ближче. На два слова. Дуже важливо. Не можна голосно сказати...

Дронов увійшов до стайні. В обличчя вдарило гострим запахом кінського поту, змішаного з м'яким коров'ячим теплом.

— Що таке? Корів іще не здали?

— Ні, — сказав Саша підкреслено.—Адже ж, ви знаєте, що вчора з нашого двору перевели племінну худобу. Лишилися тільки сами наші.

Дронов відразу почув у тоні парубка напад на батька, але стайня справді була порожня.

Може він пішов проти батька? Той у партію записується, ну а цей же сам комсомолець.

— Що ти хотів сказати, Сашо?

— Скажіть, Михайле Івановичу, може мені піти з батькового господарства?

— А для чого це тобі?

— Дуже треба.

— Адже, ви всі члени колгоспу?

— Я як раз про це.

— Не розумію...

— Я не хочу разом з ними лічитися в колгоспі. Хай вони з Марією Микитівною самі собі, а я сам собі...

Підозра Дронова розвіялася, але в душі здіймалася нова хвиля недовіри.

— Що тобі, хлопче, треба? Невже женитися надумав?

— Та ні,—відмахнувся той.

На дворі під ногами Кирки, що майже біг, весело хрустіли ранішні крижинки.

— Коли повернетесь, Михайле Івановичу, тоді нагадаю, а при ньому не треба...

— Запізнився?—гукнув Кирка біля порогу.

— Ні, все гаразд. Їдьмо.—Увійшли до хати. Кирка інстинктово знизив тон.

— Говорив з ними. Сказав, щоб не бузили. Налякав трохи. Всю справу мало не зіпсував. Вася зовсім був здався, а Данько нізащо. Сказав, уб'є когось і подасться в Алатонські ліси, та й по всьому.

Дронов слухав Кирчине оповідання. Убивство, Алатонські ліси,—все це було для нього порожнім звуком. Він був схвильований іншим. Для нього було ясно, що на осередку буде негаразд.

— Побачимо, коли повернемось,—подумав і з почуттям тяжкої непевности вскочив у сідло. Від його рвучкого руху

буланий кинувся вбік, і Дронову ледве вдалося втримати рівновагу.

— Легше треба,—навчав його Кирка,—шенкелем треба орудувати.

Швидко проїхали через сонне село. Біля водопою стояли коні, корови. Прогриміли через міст Кожемячки. Повернули просто до гір.

— Як вони далеко, а здається ніби близько, близько,—не втримався Дронов.

— Усе велике здається нам дуже близьке, а спробуй но,— язика висолопиш поки дістанеш, та чи доберешся?—сказав Кирка.

Дронову вподобалося порівняння.

Вони перейшли на веселу ристь. Буланий був швидкий. м'яко ступав. тільки лякався каміння обіч. Коли з правого боку з'являлася яканебудь кам'яна брила, він шалено кидався ліворуч, через це треба було їхати з лівого боку.

За розмовою вони не помітили, що на повороті білів, як потвора, камінь, занесений сюди давньою повінню.

Раптом Дронов полетів через голову коня. Кирка охнув, але перш, ніж встиг допомогти, Дронов уже стояв на ногах і лівою рукою спазматично стискав повід.

— Оце так пілот! Щаслива ви людина, Михайле Івановичу! Так тільки щасливі падають.

Світало. Коли сонце підбилося, видко стало, як темнішає на південному боці горбів.

— Працює сонечко. Старається братішка.

— Так, запалило пічку.

Їхали... Дорогою розмовляли мало. Дронов поринув у думки. Коли згадка поверталася до Алешина, він починав хвилюватись. Непевність із Наташею гарячила сумом. Майбутня зустріч із хлопцями збуджувала надію набути ясности й певности.

Йому хотілося так стиснути буланого острогами, щоб той біг без утоми просто до гір, не зупиняючись до самої Бурної.

XL

В Чарі завернули до колгоспуправи. Широкі вулиці, великі двори, багаті хазяйства, опасисті будівлі.

Вася Михайлов частує їх у допіру відкритій колгоспній їдальні. Мишка давиться від здивовання. Вася немилосердний у своєму задоволенні.

І справді... Усе краще, усе багатше ніж в Алешині. Одне тільки потішає, що чарському колгоспові вже два роки. Це заспокоювало Дронова. Більше досвіду, більше можливостей.

— Усе й у нас буде.

Після обіду рушили вчотирьох. Заступником Михайлова був симпатичний парубок, демобілізований червоноармієць.

— За тиждень у поле виїжджаємо—похвалився Дронов.

— Що це так дуже рано?—посміхнувся Михайлов.—Земля ще не відтала як слід.

Мишка здивовано поглянув на Кирку. Але Вася незабаром набрався ще більшого сорому. Вони проїхали положисте місце, де дорогу залляла ледяна вода. Об'їхали полем. На прогалинах виднілося коріння скошеної рослини. Тільки подекуди стирчало покинуте стебло з пухнастими кінцями. Михайлов подивився на поле й поважно промовив:

— Добра тут, либонь, була пшениця.

Кирка розкотився навмисне гучним сміхом, мало не впав із сідла, Кулебякін, заступник Михайлова, теж приснув. Дронов посміхнувся, не знаючи, в чім, власне, річ.

— Хо-хо-хо, ех, хе-хе-хе—гримів Кирка,—та це ж—ух ти—це ж очерет!

— Очерет?!

Дронов тепер не стримував сміху. Вася, не гублячи рівноваги, іронізував із себе.

— Це що? Попервах корову від бика ніяк відрізнити не міг

— Нічого, не бійсь, Василю Андрійовичу, ти в нас усе ж таки хазяїн. Очерет від пшениці відрізнити хоч і не можеш, зате знаєш, що таке колективний дух...

— От-от,—підтримував Кирка.

Сонце вже гріло спину.

Дронов трохи розстебнув куртку, хоч йому хотілося скинути її зовсім.

В повітрі було ще свіжо. Надто коли часом переходили на ристь.

XLI

У Бурній хлопці один за одним... Запитанням краю нема. Хто одержав із дому листа, хто ні?.. Що на заводі? Як на селі? Туркін зовсім чорний, уже встиг засмагнути від гірського сонця. Всі визнали, що Дронов схуд.

— Чули ми, з учителькою ти там дуже вже крутиш.

— Балачки.

Кирилова б'є по спині, тріпає за вуха.

— Дон-Жуан поганий. Знаєм усі твої витівки!

Силіверстов, що приїхав з округи, викликає бурю здивовання. Старий запустив бороду. Він працює інспектором в окрузі.

— Мужик, справжній мужик, подивись!

Кулатін відкриває першу нараду колгоспкерівників.

— Любі товариші! Усі труднощі нашої справи полягають у тому, що колгоспне будівництво не має своїх інженерів, і через це ми будемо першими професорами — першими учнями одночасно в цій великій практиці соціялізму...—Він говорив, що помилки неминучі, але для того, щоб запобігти їм і зменшити число їх, треба ділитися досвідом.

Один по одному вставали керівники колгоспів і подавали рапорт.

— Холоднодол сто відсотків, Миколаєвка—сімдесят сім відсотків, Чари — дев'яносто два, Ухабіно — шістдесят.

— Ага—отже,—не я останній,—подумав Дронов задоволено.

Перейшли до практичних питань, скаржилися на неповязки, малювали труднощі. Дронов багато нового почув для себе. Швидко, швидко записував до бльок-ноту. В повітрі ви-

сіли відсотки, йменння, цифри, коні, корови, стайні, борони, плуги, гектари й пуди.

Дронов теж подав свій рапорт. Коли він скінчив і пішов до свого місця, до нього донеслося.

— Добре господарство налагодив.

Особливих зауважень не зробив і передчасних обіцянок не дав, як решта. Він жадібно вслухався в слова товаришів, вбираючи в себе досвід інших. Поклав на коліна тепер уже трохи зім'ятий жовтий портфель і писав, писав, писав.

У другій частині наради багато говорили про зарплатню і плян робіт. Із пляном було погано. Багато довелося говорити Кустову, на якого нападали. Із зарплатнею, по довгих суперечках, зупинилися на відрядній системі, при чому виступ Дронова був вирішальним. Прочитали одержаний новий статут. Тут Дронова двічі різонули слова.

— На основі добровільности...

Ці слова потом пройняли його, в серце штрикнули. Він крадькома подивився на Кирку й спитав:

— А як наші там?

— Я теж про це,—хитнув головою Кирка.

В перерві під час обіду, дорогою назад до клюбу все розмови, розмови, розмови. Про корм, про методу аґітації, про коней, про лазні...

— Справді, аджеж це мені ніколи й на думку не спадало.

Кирка був захоплений.

— Гарна річ така нарада. Більше почуєш, ніж на ярмарку.

Лаяли міські установи:

— Тільки вимагати вміють. Дай молока і шкури, і шерсти, а щодо їх стосується, так за поганий підпис маєш вовтузитися цілий тиждень.

— Треба написати до «Правди».

— Хлопці, пропозиція. Напишім колективного листа на завод!

Кустов живим сріблом бігає між людьми. То там, то там промайне. На єдиній машинці парткому вже друкують виро-

блені на нараді правила внутрішнього порядку. Вони будуть надруковані в «Причарський Правді».

— Розішлемо, хлопці, розішлемо. Не турбуйтеся, справа посувається. Сонце, бачите, як зажарює, головне, щоб член колгоспу вийшов на спільне поле, коли він заоре прокляту межу, тоді все буде на мазі. А доти для нього колгоспне питання тільки теорія.

— Теорія...

Дронов вбирає в себе ці слова, як висохла глина раптову зливу. Ці слова не порожній звук, вони містять у собі практичний гарячий зміст, що його можна втілити в факти.

Доти тільки теорія. Звичайно, Дронов почував це й раніше, але не знаходив слів, щоб усе певно, ясно зформулювати.

Виступає Туркін. Федя ніби став довший, ніж раніше. Голову схиляє вбік.

— Я про темп хотів би сказати кілька слів і з цього боку висвітлити справу,—починає він.

Дронов почуває, як його серце починає безладно вибивати такт. Це не слова, а каміння, що падаючи спричиняє біль і змушує берегтися. І Туркін у напруженій тиші розгортає картину, повз яку Дронову хотілося пройти за хвилин критичної самоаналізи. Федя веде далі, і слова його сумніву починають обурювати Дронова.

— Нас затиснули. Район вимагає ста відсотків. А маса шарахається. Ми потрапили між двома силами і природно, що ми відійшли від принципу прочитаного сьогодні статуту. Я не певен, що всі тисяча шістдесят дворів, колективізованих у Бурній, вийдуть у поле здійснювати теорію в житті.

— І ганьба буде, коли не вийдуть,—крикнув Дронов,— У тебе тут під рукою всі — і Кустов, і Спірін, і Кулагін і ввесь апарат, а ми там осторонь.

— Я може не про себе кажу. Я тільки про те хочу сказати,—чи немає між ними таких, хто прийшли до нас на поміч, щоб виконати вимоги темпів і що тільки й ждуть слушної нагоди, щоб зрадити нас.

Виступив Кулагін. Видко було, що суперечка між ним і Туркіном була давня. І наприкінці Кулагін приголубив його кількома словами:

— Товариш Туркін не здатний спалахнути вогнем. Куди йому до Дронова. Та все ж таки поруч із ним можна погрітися: бо в його дев'яносто відсотків.

Спірін вискочив на трибуну.

— Ви гадаєте, що район із пальця висмоктав контрольні сто відсотків? Це революційне завдання. Це вимога району. Ви гадаєте, там у м'яча грали, коли прийшли до такої постанови. Ми повинні це зробити. Глитайня чинить опір, треба це зважити. Тут немає місця для широкої демонстрації. Калга викликала нас на змагання. У їх тепер вісімдесят три — пересічний відсоток. Невже дамо наш — вісімдесят шість?

Йому довго і палко плескали. Спірін то червонів, то блід від цього.

Вийшов Силіверстов. Він не аґітував, не мітинґував. Говорив діловито. Виявилося, що є багато місць, де порушили засади добровільности. Але це—хороба темпу. Він закінчував:

— Щодо цього зробимо дослідження районів. Але це не значить затримувати темп. Найголовніше, треба закріпити досягнені успіхи. Цими днями скликаємо бідняцьку конференцію, що й покаже справжній настрій мас.

— Туди Захара пошлем,—шепнув Кирка.

Другого дня почали працювати секції. Делеґати порозходилися. Кирка забіг до кооперативу, де дістав ордер на крам. Головною перемогою його була сотня пар чобіт.

Дронов пішов на пошту. Викликав телефоном Алешино. Він хотів побалакати з Телешовим, та з прикрістю впізнав у трубці голос Комоліна.

— Ніби п'яний,—подумав Дронов.

— Усе цілком гаразд, товаришу голово! Знову вступило кілька з гладунів.

— Хто саме?

— Макєєв, приміром. Шишакін. Та крім того, Ленькін з'явився. Випустили його з бупру. Ну ми його візьмемо в роботу.

— Передай Клименкові, щоб жадних залякувань не припускати. Зрозумів?

— Як же не зрозуміти?.. Тільки це даремно... Це іноді не шкодить. Ви ж, товаришу Дронов, нічогісінько не розумієтеся на селі... Це вам, братіку, не завод.

Дронов поклав трубку й дав дві телеграми. Одну Телешову, викликаючи його на конференцію, другу—Топкінові про крам.

З Клименком побалакати не вдалося. Зіпсувався телефон. Дронов був сповнений тривоги.

Після конференції москвичі зфотографувалися й підписали вже складеного Туркіном і Силіверстовим листа на завод.

Закінчивши сніданок, Кирка вивів коні. Усі роз'їжджалися.Михайлов із помічником лишалися ще в Бурній. До повороту їхали з Клуніном.

Той скаржився:

— Важка ця справа, братіку, з незвички. Тепер, після конференції, бачу, що найтяжче ще попереду.

— Правда,—сказав Кирка, — тепер тільки тяжкого й жди.

Розлучилися. Дронова точив неспокій. Де шлях ішов угору й обабіч уже висохло, Дронов поганяв свого коня вперед, але в грузькому місці Кирка його раз-у-раз наздоганяв. За останні два дні поле дуже змінило своє обличчя. Сніг лежав баранцями по низах. Чорними ребрами земля висунулася з-під снігу, на соняшних плямах із приємністю гріла боки; кожна колія шляху перетворилася на бурхливий потік, а канави обіч дороги широко несли воду вниз.

Сонце припікало вже весняним золотом.

XLII

Комолін зазирнув у записну книжку й нагадав Іполітову:

— Борисе Миколайовичу, так що ж робитимем?

Вони були у Фоміна. До скромної зеленої пляшки виложили мариновані гриби. Подали копченої риби, курку. Пироги

з смаженою капустою, що подала Марія Микитівна, здалися надзвичайно смачними.

Говорили про те, що до початку сівби треба село перевести на комуну. Холоднодол, мовляв, і без того носа втре Алешину. Іполітов покладав надії на Дронова, якого вважав за людину палкої вдачі.

Той зробить. Раз-два. І ніякої метушні. Одне село—одна комуна, і по всьому.

Комолін часто вихиляв велику чарку, але не було помітно, щоб він п'янішав.

— Люди тут, Борисе Миколайовичу, живуть без маштаба. Э дехто, що добре почали. От візьмім Клименка. Навіть не повірите, що в дев'ятнадцятому він кадрових генералів обдурював.

— А Фомін тут був тоді?

— Тут,—брехав Комолін.—Як же, брав участь.

— Тобто я на висипний захорів.

— А знаєте,—стерви: сімдесят партизанів п'ять тисяч біляків роззброїли, от Прошка, Ленькін, Васька Ананьєв...

— Кинь ти Ананьєва!

— Олександре Степановичу, ти мене не вчи, знаю, що кажу. Ананьєв сьогодні повернувся з міста, і в нього постанови ЦВК. І для Васюкова теж, а тому з ними треба бути той... Кажу, налякалися їх біляки, куди там! Усе здали, сорок п'ять кулеметів, чотири батареї, а інших трофеїв скільки...

— Молодець коваль, — погодився Іполітов.

— Сопля мерзла. Хотіли йому дати ордена червоного. Соромився... хе-хе. А знайшлася така людина, одержала за нього.

Іполітов насупив брови, витяг губи.

— І тепер... війна!

— Ну, яка...

— Ти мовчи, Петре. Твоє діло писати, що диктують. Давай, товаришу Фомін, прізвища.

— Треба Макєєва насамперед...

— Не скрутиш, — сказав Комолін.

— Без ніякого ворожіння, — спалахнув Іполітов.

Фомін диктував прізвища. Комолін писав. Тільки іноді докірливо хитав головою. Коли скінчив, Іполітов устав, потягся, спитав:

— Приміщення готове?

— Усе в червоному. І Дзержинського начепили в кутку. Афектно!

— Медведєву наказав іти особисто по викликаних. При ньому двоє понятих. Хай влада діє.

Всі засміялися.

XLIII

Олексу Ленькіна відпустили з Бурної додому. Районовий прокурор без затримки звільнив його. Віддали шаблю й послали записку Дронову, щоб колгосп повернув йому узятих у нього коней. Колишній партизан, довготелесий сухорлявий чолов'яга, баским жеребцем пройшовся селом, напоказ начепивши шаблю. Гарна штука була ця шабля. У важкій золотій оправі, а на піхвах блищали два самоцвіти. Кажуть, на лезі самого золота на п'ятдесят карбованців. Ленькінові начальник дивізії подарував шаблю з грамотою: «І стій далі з цією шаблею в руках на оборону рад».

Начальник міліції забрав у Ленькіна шаблю. Міліцейський витяг нагана, але Ленькін здався тільки тоді, коли пообіцяли, що переглянуть справу, проте справу не переглянули, шаблю забрали, та через кілька день Гвоздьова самого чорт поніс. Ленькін просидів у Бурній і от повернувся. Приїхав на село Дронов, і почалася колективізація. Про це знав Ленькін. Поля розказала йому на побаченні. Хвалила Дронова.

— Гарний чоловік. Смішливий, м'який. Справедливий. А молодий і білозубий.

— Ти зразу в зуби й дивишся.

— Та що ти! Вчителька за ним он як упадає. А знаєш Льошо, коли він буде в нас, варто вступити до колгоспу. Вони з Прошкою приятелюють. Біда, що Комоліна не зігнав, та Фомін дуже крутиться біля нього.

Перша дорога вела Ленькіна до коваля. Поцілувалися один з одним. Ленькін уже з порога почав картати Олю.

— Гарна жінка. Ух, бабо, на порох стер би тебе. Такого сорому наробила за погану корову. А ще комуністова дружина.

— Я не за комуніста виходила,—нападала вона, намагаючись приховати свою боязнь. Вона була певна, що Ленькін прохатиме чоловіка «повчити» її. Вона знала, що доки Прошка не понюхав горілки, усе буде гаразд, але якщо коваль вип'є хоч трішки, справа може повернутися для неї недобре. А Ленькін витяг із кишені півпляшку. Коваль відмовився. Не приймав організм велетня цього напою. На молоці він виріс. І Оля могла б на пальцях перелічити, скільки разів за шістнадцять років бачила чоловіка п'яним. Прошка був твердий.

— Ні, Олексо, друже мій і приятелю! Не можу. Мене Дронов лишив замість себе. Ганьбити осередок? Ой-ой. Особливо ж тепер тяжкі часи переживаємо. На кінчику ножа гуляємо. Глитайня сичить, як ґедзь восени.

Ленькін махнув і сам видудлив половину пляшки.

— Поля бреше. До колгоспу хоче. Скривдили мене люди ну та що ж. Розказуй, Прошо! Хочу знати про колгосп.

XLIV

Майже місяць не одвідував Микита Андрійович свою хору дружину. По виселенні вона лишилася в сина.

Бахорев п'ятнадцять років не жив із дружиною. Похмурою тінню звисала вона над його життям. Удар, що паралізував їй правий бік, прирік її на німоту. Були чутки, що це лихо є справа рук Микити Андрійовича. Ніби він якось так стукнув її, що вона позбавилася здоров'я на все життя. Але може це були й пусті балачки. Щоправда, Микита Андрійович був людина гаряча і з дуже важкою рукою. Із військовою службою, де він був надреченцевим унтер-офіцером, йому довелося покінчити через цю саму причину.

Він якось «ненароком» так ударив рекрута, що той за кілька день сконав у шпиталі. І даремні були клопотання його ясновельможности графа Щербинського, командира дивізіону, — йому довелося покинути службу. Призначили були його в жандармерію, та йому там не сподобалося, до того ж і зріст був непідхожий.

Граф не лишився боржником свого унтера. Він щедро заплатив йому за улана (адже ж не на свою волю й риск бив рекрута Микита Бахорев).

Бахорев повернувся додому. Причарський маєток графа видав йому цілий зруб і навіть очерету на дах. Корови й коні також знайшлися за підхожу ціну в графській економії колишньому унтерові.

— Де тепер його ясновельможність, генерал од кавалерії, найясніший граф? І такий пан за кордоном нудиться. Чеські брати дали йому притулок.

Микита Андрійович нікуди не ходив відколи почалося бездоріжжя. І тепер також вибирав таку годину, щоб напевне застати сина дома. Сергій і справді був дома і лагодив хомут.

Єлейний, церковний тон, яким старий промовив «добрий вечір», ніяк не пасував до мови цієї розумної, звиклої до глузування людини. На привітання відповів тільки син. Марта відвернулася ,вона була з свекром на ворожій стопі. Сергій злякано звів на неї очі. Адже ж погодилися, що не держатиметься надалі свого. Старий підійшов до дружини й сказав їй кілька слів. На обличчя старої не ворухнулася мертва маска, тільки очі трохи пожвавішали.

Сергій, скориставшись моментом, шепнув жінці:

— Не бузи ти з старим!

Вона повела плечем, але в цьому жесті було мало впертости.

— Сідайте, свекре, — сказала вона.

— А-а й ти тут? — повернувся старий до неї, — не помітив. — Він озирнув Марту з голови до ніг. Вона була гладка, струнка баба з відкритим лицем, що здавалось йому зухва-

лим. Чотирирічний шлюб із Сергієм дав тільки одну дитину. Бахорев знав, що в цьому винна вона. Береже себе.

Пальці Сергія швидко рухалися. Іноді блищав обтертий кінець шила.

— Кому робиш?—спитав старий невинно.

— Собі, звичайно. До сівби готуюся.

— Невже вийшов?

— Із колгоспу? Й не збираюся.

— Одне слово, для когось лоба грієш.

— Сказав, для себе.

— Чого дуриш себе, Сергію? Ясна річ, що комусь шиєш хомут і навіть не знаєш, на чийого коня потрапить.

— Ні, знаю. Уже призначили.

— Невже? Гм, гм... Якого дістав?

— Одного свого, а другий козьмінський.

Трохи помовчали. Старий, ніби ремиґаючи, увесь час жував.

— Даремні це старання.

— Не видать...

— Я тобі кажу, не буде допущене це беззаконство.

— Хто не допустить?—спитав Сергій, не кидаючи шитва.

— Знайдуться люди, свої люди, спільники...

Сергій звів обличчя, засміявся.

— Чули вже це. Я вас прошу, батьку, про це при мені не казати.

— Балачки, кажеш? Подивимось.

— Ну й подивимось. Колгосп буде, а вам доведеться спасувати.

— А ти, що за їден будеш? Глитайський син! Сьогодні держать, а завтра по шиї.

— Неправда,—крикнула Марта,—він червоноармієць! Він служив і працюватиме. Звідки в тебе, Микито Андрійовичу, стільки люті: як прийдеш, так і почнеш баламутити, й почнеш?

— Одне слово, батька продаєш?

— Притичиною ви стаєте державі, — сказала Марта злостиво, — заваджаєте. Солома ви в повені. Сергіє, я прошу тебе, не слухай ти цих балачок.

— Продаєш?—уперто допитувався Бахорев.

— Ви не хочете зрозуміти, батьку, що коли один потопає. другий його врятувати може, а двоє все можуть зіпсувати... Фомін вас витяг, вам би й сидіти тихенько, чого баламутите?

— А може арканчик знайдеться?—сказав старий і лукаво посміхнувся.

Марта вийшла до шопи по дрова. Коли вона наколола трісок, старий зник. Сергій не дошив до кінця хомут. Сидів похнюпившись. Раптом узяв і сердито шпурнув хомут у куток.

— Ти куди?—спитала Марта здивовано.

— До Фоміна,—кинув Сергій уже в дверях.

Марта задумливо подивилась йому вслід... Їй не подобався раптовий вихід чоловіка. І старого ніби корова язиком злизала.

— Куди? — і Марта роздумувала, — вряд, що старий міг кликати Сергія до Фоміна, адже вони допіру дуже полаялися. А те, що він пішов до Фоміна, у Марти не викликало сумнівів. Сергій не брехав їй ніколи, як це роблять інші чоловіки на селі...

Марта була завзята прихильниця колгоспу. Вона через нього сподівалась визволитися з глитайського полону, куди потрапила через чоловіка.

XLV

В нижньому поверсі колгоспуправи відкрила свій «штаб» «Комсомольська борозна», що оголосила себе за ударну бриґаду. До групи записався увесь комсомол, хлопці й дівчата. Саша Фомін усією душею віддався цій справі. «Комсомольська борозна» поставила своєю метою бути першою в оранці, показати приклад готування, викликати подив і наслідування старих організованістю

Крім комсомолу записалося ще троє безпартійних хлопців, Альоша Ананьєв. Андрюшка Лопатін і Гришка Торін. Вирі-

шили, що після сівби їх урочисто приймуть до комсомолу. Ідейну підставу «Комсомольській борозні» дав Дронов, оповівши зацікавленим хлопцям, як створюються ударні бриґади на заводі, як викликають на соцзмагання.

Дронова комсомольці захоплено любили. Він бував на всіх їхніх засіданнях, поводився з ними просто, жартував, співав, танцював і виявив себе найкращим гармоністом. Навіть кращим за Кирку Писаренка, що досі найбільше вславився на селі.

Саша Фомін за ці три дні особливо відчував відсутність Дронова. Питання, що його він зачепив перед від'їздом Дронова, загострилося ще більше й робилося нагальним, але порадитися не було з ким. І не те, щоб Саша не любив своїх товаришів, які зробили його повноправним на селі, чи не довіряв їм, але питання було настільки делікатне, настільки незвичайне, що він боявся звіритися на Вічкуткіна, який міг усе зіпсувати.

Поклав собі:

— Треба зачекати на Дронова, а покищо пильнувати.

Між іншим, Дронова чекали вже зранку. В управі було закрите засідання. Галасували. Старий Телешов грюкав дверима. На ґанку сиділи колгоспники, курили, плювали й лаяли начальників.

А в першому поверсі «Комсомольської борозни» готувалися виїжджати в поле. Кожному було визначене коло обов'язків. Дівчат призначили на погоничів. Хлопців, міцніших, до плугів, сівалок та борін. За бриґадира був Вічкуткін.

Цього вечора звивали мотузи для віжок. Увесь осередок був укупі. Працювали так з годину. На вулиці вже зовсім смерклося, коли Трохим Черненко помітив, що Фоміна немає.

— Може він на живіт заслаб? — висловив хтось припущення.

— Він зараз прийде, — сказав упевнено Вічкуткін. Усі взялися до роботи, тільки Ананьєв бурчав: нікому було тримати кінці.

— Де Фомін, де цей чорт блукає?

Хтось вийшов на ґанок і крикнув у двір:

— Фоміне! Сашко! На завтра залиш трохи.

В кімнаті зареготалися. А Саша так і не прийшов. Це викликало обурення хлопців. Доручили Вічкуткінові закликати до порядку тощо... Трохим Черненко сказав:

— Увесь вечір, ніби зелених яблук наївсь. Може, справді, захорів?

— Вияснимо. Годі.

Саша усе обмірковував становище. Він увесь вечір нудився, робота ніяк не йшла. Його жерли цікавість і страх.

— Ой, сказати Колі, чи ні? Почне копирсатися, а я сам ще нічого не знаю. Саме припущення.

Поклав зачекати, спершу впевнитися. Чекав слушної нагоди, щоб вислизнути. Коли Ананьєв штовхнув Маркелова і хлопці кинулися розводити цих півнів, Саша вислизнув. Пішов додому. В кімнаті з вулиці, де жив Дронов, у щілині віконниці блиснуло світло. Серце затремтіло.

— Невже дома?

На ґанку, почувши приглушений гомін голосів, затримав кроки:

— Мамо (дуже рідко звав так Марію Микитівну), дайте трохи попоїсти.

Марію Микитівну підкупило ласкаве поводження. Пішла до передньої кімнати, звідки винесла хліба, ковбаси й червоне яблуко.

Через нещільно зачинені двері Саша зазирнув у кімнату. Там було душ із десять. Старого помітив одразу. Далі спину Москальова. Семкіна Акимку. Біля печі, притулившись, стояв Сергій, і чути було голос Шишакіна.

— Тільки треба з глуздом, громадяни, не дрова рубати збираємось.

Болдиреву—позбавленку теж примітив. Подумав:

— От так компанія!

Марія Микитівна нервово, без потреби, вешталася туди й сюди по кухні. Саша знав, що це значить. Мовчки їв ковбасу з хлібом.

Вийшов Фомін, на парубка й уваги не звернув. Підійшов до дружини й про щось тихенько перешепнулися. Фомін назвав її «Мур-мур». Ця велика ласка так само визначала, що Фомін задумує щось важливе..

Саша не зводив очі на батька, він дивився на його добре пошиті чоботи й раптом відчув, як груди його сповнюються збентеженням і неспокоєм... Стало нудно.

— Хвіртку треба замкнути, Мур-мур. А собаку одв'язати.

— Більше ніхто не прийде?

— Ніхто. Хіба Петро забіжить. Прожени. Скажи, що прийду потім.

Фомін приголубив жінку перш ніж повернутися до гостей. Поляскав її по плечі, подув у вуха.

Марія Микитівна не була гарною жінкою, але мабуть знала таємницю, що впливала на чоловіка. Фомін добре жив із дружиною. Сварилися вони рідко, і ранками Олександер Степанович довго не випускав її з ліжка, хоч їх рано викликали звідти численні господарські справи.

— Сашо, тато сказав, замкни хвіртку й спусти Лиска...

Хлопець піднявся й вийшов. Замкнув хвіртку на засув. Зупинився під вікнами.

За підвійними рамами було ледве чути. Він приліг вухом до віконниці й розібрав кілька слів.

— Коли біднякам можна, так ми теж не з дурних. Головне—організація.

Саша впізнав хриплий голос Семкіна. Пішов далі, спустив собаку, що зраділа, весело почала крутитися коло його, стрибала на груди й лапами бруднила йому куртку.

— Пішов геть, глитай!—сказав він грізно, відмахуючись від собаки руками. Кілька хвилин розгублено стояв на ґанку. Рішив уже повернути назад до «Комсомольської борозни», коли раптом промайнула думка:

— Адже Дронов дозволяв йому часом грати на гармонії. А вона в тій кімнаті в шафі... Він піде, ніби за гармонією, й почує щось...

Так і зробив.

З удавано-байдужим обличчям, хоч серце скажено стукотіло, він навмисне ліниво увійшов у кімнату. На нього навіть не звернули уваги. Тільки Сергій примружився злякано. Сашка швидко озирнув кімнату. «Шановне» Алешино було в зборі.

— Кампанія,—подумав він люто й раптом перестав хвилюватися.

Говорив батько:

— Отож, щоб не зірватися, треба кожному, хто може, вступити. Вступити треба. Це тим краще, що про того, хто вступить, балачки не буде, і він під покрівлею.

— Значить, покищо,—додав Москальов.

— Те хотів сказати,—підхопив Фомін,—що поки й це важливо.

— А як же вступити? Як саме?—цікавилася Болдирева.

— Не про вас мелеться, кумо... Вас і не приймуть. Аджеж ви позбавленка. На вас чекає інше завдання.

— Завдання,—подумав Саша,—як на осередку.

— А коли, а коли вступимо, то реманент, коней доведеться здавати.—хвилювався Митькин-старший.

— Щодо коней правда, а щодо решти—можна зачекати. А ті два-три дні себе покажуть...

— Справді, два-три дні поспішити треба,—вищав старий Бахорев.

Лиско загавкав. Фомін нервово схопився й почав частувати гостей:

— Куштуйте, їжте. пийте, громадяни...—Його погляд зупинився на сині.

— Ти чого тут?

— Я гармонію шукаю..

— Іди но поглянь, хто там ходить. Коли мене питаються, скажи, що не прийшов. Гаразд поясни.

Саша вийшов, обличчя його палало соромом. Як сміє батько використовувати його на таку мерзоту? Його, комсомольця.

Лиско кидався на якусь тінь. На вулиці не було нікого.

— Ех, якби Дронов повернувся зараз,—Саша спинився на ґанку. Думки розпеченим камінням палили мозок.

— Зачинити б двері, вікна, забити ворога, замкнути й підпалити з усіх боків.—Гіркота підступила до горла. Змахнув сльозу. Вперше в житті бачив справжнє батькове обличчя.

Незабаром поодинці почали виходити гості. Останнім вийшов Сергій Бахорев.

— Ні, зятю,—сказав Сергій схвильовано.—Я тобі скажу, не на вірний шлях ти нас тягнеш. Кому потрібні ці? Аджеж ми з тобою все ж таки люди інші.

Фомін розсміявся.

— А ти гадаєш, я так хочу робити, як Микита Андрійович каже: «криши, бий, вогнем і мечем у кров і печінку»? Ні, треба робити так, щоб вийшло до діла. Колгосп мусить тріснути, а люди потрібні, і тоді... Заживем спокійно.

Бахорев мовчав, тяжко дихаючи. Коротко попрощався. Руки не подав. Фомін зачинив за ним хвіртку. Піднявся на ґанок, не помітивши хлопця, що сидів у темряві.

Саша лишився на дворі. Він замислився. Лице йому горіло, змерзлі руки нервово стискали горло. Йому було ясно все.

Біля ґанку застукала калаталка.

Вийшов Фомін. Він був одягнений. Саша впізнав голос Комоліна. Чув поквапні слова:

— Іду, Петре, іду зараз.

Разом пішли вулицею.

XLVI

У голові Дронова тисяча плянів. Він поривається в Алешино. Пів ночі не спали вони з Киркою. Усе нові й нові пляни. В карташівському будинку відкриємо їдальню, в підвалі кух-

ня добра. А коли виселимо глитаїв, і для дитячого дому та поліжничого притулку місце знайдеться. Тепер найголовніше—точний плян роботи.

Дронов вирішив, поки ще розтань, зробити селу доповідь. Йому здавалося, що всі його пропозиції прийматимуть захоплено.

Погано спалося. Ледве світало, штовхнув у бік Кирку. Той тільки протер очі, був уже на ногах.

Коли виїжджали з Чари, небо ледве яснішало. Біля повороту, де дорога йшла в видолинку, зустріли валку підвід.

— Стій,—крикнув Кирка.

З одної підводи зіскочив Телешов і попрямував до Дронова.

— У мене до тебе є щось сказати, Михайле Івановичу, злізь на хвилинку, відійдемо вбік.

Дронов передав повід Кирці, якого, під'їжджаючи, голосно вітали візники. На третьому возі репетував Топкін.

—Ей, друзі, куди вас чорт несе?

— А ви чого так рано?

— Ми зрозуміло чого, вночі їдемо, з морозу користаємось, щоб не загрузнути.

Телешов із Дроновим відійшли обіч.

— Дронов, лихо сталося... Поки ти в Бурній був, Іполітов із своїм холуєм і Фоміном такого накрутили...

— Що зробили?

— Насамперед напилися. І вночі послали по людей, що не вступили ще. Медведєва послали. Цього скрізь запрягають, а Фомін осторонь. І в сільраді кімнату приготували. Червоним оббили. В кутку портрет, на столі червоне, тут таки револьвер. Як на допит. На сонних нагримали, ставили просто: вступиш чи не вступиш? Люди казали про добровільність, а ті одно з револьверами присікуються. —Ми питаємо, вступаєш добровільно чи ні?

Сімох записали до глитайського списку. З них двоє бідняків. От із нами їде Макеєв. Його теж примусили.

— Ну а ви як?

— Та ми тільки вчора вранці взнали. Народ так і шелестить. Баби охають, а глитаї за кадило. Нахабно роздмухують.

— А осередок?

— Скликали. Покликали Іполітова. А той замість одвертости знаєш, що втругнув? Хотів зробити, щоб на зло глитайні оголосити колгосп комуною. А ти наших знаєш, мало не прийняли. Троє було за, а ми четверо проти.

Дронова охопила лють:

— Та це ж провокація!

— Про комуну балакають, а в мене вчора вийшло четверо, і один із найкращих—Микола Катушкін.

— Більше нічого про вихід не чув?

— Ні. Але Кердана заарештував Медвєдєв. Ех, Стьопа! На першому-ліпшому ґрунті за гній буде.

Дронов поділився з старим своїми враженнями від конференції.

— Ні, братіку, ти з своєю кухнею зачекай. Боюся, що й так чужому суп наливаємо. Не треба цим каламутити народ. Не зрозуміють. Наше головне завдання вивести їх на поле. А поки на поле не виведемо, вони не наші. Так, на це слід напоЛятти. Поки його землю межа відділяє, йому колгосп, сказати б...

— Теорія...

— Так, дуля!

Дронов розплився в усмішці.

— Добре кажеш.

— Правду кажу, чорт його бери!

— Ну, швидше повертайся, а я тут зроблю, що можна.

Попрощалися й незабаром загубили один одного за поворотом.

Дронов хвалив старого. Розповів про вихватку Іполітова з комуною.

— Привабливо, та зарано,—сказав Кирка. Їхали мовчки.

Дронову здавалося дуже значним те, що старий точнісінько так думав про вихід у поле, як говорили на конференції.

— І де тільки люди беруть гроші на це?—промовив раптом Кирка.

— У чім річ?

— Та в тім, що рано, а Топкін уже напідпитку. Хвалився, що Степана Шишакіна Фоміновї вдалося заґітувати, і той добровільно взявся, як для прикладу, їхати таким шляхом. Дурило Топкін. Це ж просто шкода-мужик. Макеєв—зовсім інша річ. Він би сам вступив.

Проїхали ріденький гайок. Дронов так само раптом опинився на вулиці Алешина, як і вперше.

Була післяобідня пора. На вулиці майже нікого не зустрічали. Тяжке місиво грязюки зв'язувало коням ноги.

Коли під'їхали до мосту Кожемячки, несподівано побачили прив'язаного до поруччя коня. На ньому була подерта вуздечка. До промоклих грудей липла повішена картонна табличка. Кирка розв'язав вузол і повернув до себе коня.

«Я безпритульна коняка, зроби що хочеш зі мною, веди куди хочеш, тільки в колгосп не веди, там з голоду здохну».

— Грамотно складено,—сказав Дронов спокійно.

— Фу, чорт,—і Кирка закрутив кількаповерхову лайку.— От тобі й аґітація!—Він пристебнув до себе знайденого коня. Поїхали далі.

Біля воріт крайньої хати стояв хазяїн. Помітивши, що до нього наближаються, сховався за хвірткою. Дронов бачив, що Кирка помітив це, але удав, ніби не бачить. Кирка згадав усі його суперечки з колгоспниками. Чув слова бідняка Маркіна з свого ж району: «Не лагодитиму дах. Хай тече. Однаково хату заберуть у мене».

— Несвідомий це народ,—сказав він Дронову.

Дронов подивився на безпритульного.

— Голодний, мабуть?

— Так. Видать, днів три не шамав.

На боках гостро випиналися ребра. Очі вийшли з орбіт. Кінь розширяв ніздрі від зусиль, з цмоктанням витягаючи копита з грузької грязюки.

— Як можуть робити отаке з худобою?—дивувався Дронов.

— Ще й не те роблять,—зідхнув Кирка,—ух, і народ.

Біля будинку вчительки Дронов від'їхав до краю, намагаючись «мальовничо» триматися в сідлі, але коліна заніміли.

Дронов Фоміна дома не знайшов. Марія Микитівна на запитання відповідала знехотя, мляво.

— Не знаю, Михайле Івановичу, цілий день з ранку до вечора усе в колгоспі й у колгоспі. Нікого на хазяйстві немає... Я й Сашку мало бачу відтоді, як до комсомолу записався.

Дронов згадав розмову в стайні. Йому зробилося відразу неприємно розмовляти з цією переляканою жінкою. Проте казав далі:

— А вчора увечорі Олександер Степанович дома був?

— Вчо-ра... не пригадую... так, був. Учора тільки пізніше по нього з сільради приходили.

— Ага,—подумав Дронов,—із сільради...

В колгоспуправі зустріла його незвична порожнеча.

У внутрішній кімнаті, де раніше працював Комолін, за книжками сидів старий Гіяцинтов.

— Бачу, хочете спитати, як це я сюди потрапив,—зустрів його старий.—З приємністю розповім. Мене, уявіть собі, цей Петро Васильович звелів прикомандирувати сюди, щоб упорядкувати його жахливо заплутані рахунки.

— Не розумію... Що власне негаразд?—спитав Дронов, якому в єхидних дідових словах здалася недоброзичливість до всього колгоспу.

— Скажіть, будь, ласка, ревізійна комісія переглядала колинебудь ці рахунки?

— Ні, не знаю... Може в їх не було часу...

— У вас ніколи не буває часу. Плигаєте, як блохи, і гадаєте, що йдете велетенськими кроками... До соціялізму... соціялізм...,—кашляючи засміявся.—Є у вас, товаришу, прикурити?—запитав він несподівано.

Дронов мовчки простяг пачку. Старий вийняв дві цигарки. Одну закурив, другу засунув за жовте зів'яле вухо. У старого

були великі настовбурчені вуха, колись білі, а тепер жовті від нікотіну вуса, уїдливий щербатий рот і з усього незадоволені розумні очі.

— Я впорядкую, нехай так,—сказав він м'якшаючи,—і, коли хочете знати, з приємністю зроблю це для вас. Не дивуйтеся, я вірю в колгоспну справу.

— Ви?!

— Так, уявіть, я. Я замислився. Ви казали про машини. Знаєте, це було б геніяльно. А потім я прикинув, можливо це чи ні? При більшовицькій упертості—можливо. Усе є. Тільки людей спонукати треба. А ви це вмієте. Коли село вдасться індустріялізувати, ви розумієте, що це таке?

— А ви як гадали?

— Ніяк. Знаєте, коли росіянин сердиться, у нього розум у штанях.

Дронов засміявся. Його усмішка, що дедалі ширшала, здалася йому самому чудною. Адже останні три дні радіти було ні з чого.

— Одне слово, новий член колгоспу?

— З великою радістю, тільки, знаєте, одно мені не подобається. Цей паршивець Комолін прикомандирував мене сюди. Це, знаєте, урядовий злочин.

— Вірно! Ну, сідайте, Миколо Миколайовичу. Я цю справу оборудую. Завтра ж призначу комісію, хай розглянуть цю справу. А щодо... Я вирахую з утримання Комоліна вартість вашої роботи.

— Бачите, це буде правильно з соціял-педагогічного погляду. Ви знаєте, що таке соціял-педагогіка?

— Не знаю,—признався Дронов одверто.

Старий Гіяцинтов тільки зібрався розводитись, як до кімнати вдерся Вічкуткін і радісно закричав:

— Михайле Івановичу, а ми на вас як чекали!

У «Комсомольській борозні» кипіла робота. Ціла група дівчат, що їх Дронов раніше не бачив, була тут. Шили прапори. І транспаранти. Шура Маркелов тримав у руці китицю, стоячи на колінах над червоною тканиною.

— Актив працює,—показав Вічкуткін на дівчат.

— Правильно,—сказав Дронов і почув себе, як бджола у вулику.

Для кожного він мав якесь веселе слово. У кутку Саша Фомін стругав держално для прапора. Побачивши Дронова, він підійшов і ніби хотів щось сказати.

— Ти йди, працюй. Два дні в комсомолі, а вже починає нехтувати обов'язками,—сказав сердито Вічкуткін.—Ми питання про тебе ще на бюрі поставимо.

— Що трапилося?

— Знаєте, вчора увечорі втік без дозволу.

— Треба покарати. Тільки не дуже,—сказав він тихше, помітивши, як зніяковів Саша.

— Товаришу Дронов,—крикнув Маркелов, як треба писати «колхоз»—чере одно «л» чи через два?

Дронов подумав трохи.

— «Коллектив» два «л».

— А що я сказав?..

Торін витяг із кишені «Причарську Правду» і показав:

— От вам «колхоз», одно «л».

Дронов глянув і розсміявся.

— Це, напевне, режим економії. Шпарте.

Прийшов коваль із Киркою. Клименко не вважав те, що сталося, таким темним, як намалював Телешов.

— Правда, працювали ночами. Але притискували здебільша середнячків.—І в справі комуни Прохор також не вбачав чогось особливого. В тоні коваля було багато спокою й байдужости.

— Захар любить погаласувати... Я йому казав: Іполітов із округи. Знає, що робить.

— Де тепер Іполітов?—спитав Дронов стривожено.

— Подався в Ухабіно з тамтешнім управителем погодитися про дорогу. Цими днями глитайчиків виселяємо.

В Кирці запротестував господар.

— Як можна по такій дорозі коней морити?..

— Поживем, побачимо,—махнув на нього Прохор.

Дронов розповів йому випадок із безпритульним конем.

— Те, що глитаї на все підуть, факт. Нам треба бути до цього готовими.

Рішили скликати бідняцький актив, щоб про це поговорити.

Кінець буде

ВОЛОДИМИР ДИБЕК

Робітник заводу імени «Жовтневої Революції»

СПОРУДИ

Зростають бетони
Під бій дизелів,
Проносяться темпи бураном,
Тут творять
В могутніх руках мозолі,
Таврові крокви
Полягли на землі,
Величчно піднеслися крани.
Над поверхом,
поверх.
В бетоні,
бетон
Все вище кладуть ветерани.
Зливають тут цементу
Тисячі
Тонн.
Дав мах
маховик,
— То не він,
То дракон.
У танках
проносяться ранки.
Наповнює груди
Притлушений звук.
Палають в напруженні

Тисячі рук
Під штурмом
Спорудних просторів.
Бурує будівлями
клекіт,
хаос...
Он молота стиснув
Колишній матрос,
Здригнулись під ударом підпори.
То знов пронесеться
Шалений акорд
Металюрґійних заводів.
У темпах бурує
Приглушено порт,
У сотні
нових
небозводів.

МИХАЙЛО ГОПТА

В КУЗНІ

Підкладіть вутілля в ґорно,
Роздувайте міх,
Хай повисне дужим гроном
Металевий сміх.
Тільки іскри—
бризком,
блиском.
Тільки молот —
дужим тиском
Забиває дух,
— Ух-х!
клекіт
бух —
Забиває дух.
Г'ех ударю я, ударю.
На мільйони гін!

В щиро-пламенному гарті
Стоголосий гімн.
Гімн труду!
Залізу!
Сонцю!
І степам привіт!..
Загорілі милі лиця...
І на чолах піт.
Серп,
Зоря,
Чорнозем,
Молот—
Буйний — спів —
віків.
Дужий молот
дзвоном мовить
На ковадлі днів.
Ех,
да ех
який я юний
В цю веселу мить.
До робочої комуни —
Сміх і спів —
тремтить.
Тільки ритми —
в'ються,
б'ються.
Тільки повінь сонця
ллється
Через вінця, через край.
Як вітрів — розмай.
Творчий ранок —
май!
Крок за кроком —
до комуни.
До комуни йдем—

М. МАЙСЬКИЙ

ПЕРПЕТУУМ МОБІЛЕ

Сценарне лібретто [1]

I

До шахти «Буйної» прибув новий парткерівник і дізнався про жахливі речі. Шахта «Буйна», що мала минулого року 120% виконання промпляну, має зараз лише 63%. Особливо вразило партсекретаря, що сусідня шахта «Тиха» ось уже півтора роки невпинно виконує 100% промпляну.

Обізнання із станом шахти «Буйної» довело цілковиту відсутність керівництва та занепад труддисципліни, що межує з розкладом.

Низка зарубних машин стоять засипані в лавах. Купи відбійних молотків чекають на ремонт. Шахту напосіли літуни й прогульники. Бриґади дезорґанізовано. Трапляється, що шахтарі й, навіть, десятники сплять у вибоях. На несправних естокадах застряють вагонетки. Зав. шахти посилається на «об'єктивні причини» й кисне. Голова шахкому метушиться й купує в якогось типа повітряну кулю для використання на боротьбу з прогульниками та літунами. Техкерівництво працює над «ґрандіозними» плянами, що, на думку техкерівників, лише й можуть урятувати стан шахти.

Підупав духом новий парткерівник.

У старого вибійника й бриґадира Семена Петровича Зуба— лікар і температура тридцять дев'ять. Дізнавшись із газет про стан шахт, Семен Петрович схопився:

— ГАНЬБА. ЧЕРВОНОЗОРЯНА ШАХТА «БУЙНА» ЗДАЛА.
— ҐАНЬБА!

Семен Петрович шукає кашкета, і лікареві коштує зусиль, щоб залишити його вдома. Син Семена Петровича—Мокій захопився винаходом. День і ніч розглядає він якийсь замусолений малюнок із написом: ПЕРПЕТУУМ МОБІЛЕ (Вічний двигун), і лагодить якісь чудернацькі конструкції.

[1] Сценарне лібрето—середнє між оповіданням та кіно-сценарієм, що з нього роблять кіно-фільм.

Підвівшись знов із ліжка, нетерплячий Семен Петрович побачив у другій кімнаті сина і, дізнавшись у чім справа, поруйнував усі його конструкції:

— СОПЛЯК, ЛЕДАР. ШАХТА ГИНЕ. ВУГІЛЛЯ НЕМА. НЕ ТАМ ТИ, ДЕ ТРЕБА, ШУКАЄШ ВІЧНОГО ДВИГУНА.

Мокій покидає батька ворогом.

Сортувальниці захвилювались на конвеєрі: вугілля ледве подається з шахти, і сортувальницям нема чого робити. Хвилюються дівчата і читають льозунґа:

СОЦЗМАГАННЯ СПРАВА ЧЕСТИ, СПРАВА ВІДВАГИ Й ГЕРОЙСТВА.

Пригадує Маруся, як хвалився недавно Мокій своїми конструкціями та малюнком—і, сміючись, каже товаришкам:

— ПЕРПЕТУУМ МОБІЛЕ В НАС, ШМЕДРИКИ, ШМАРКАЧІ.

Сміються дівчата.

II

Веде засідання новий партсекретар. Багато говорять і багато палять. Ідуть з воріт шахти шахтарі «Буйної», а біля воріт зупинилися шахтарі «Тихої». Покивують на копер, глузують, кажуть:

— ЩО Ж, ГЕРОЇ... ЗНІМАТИ ТРЕБА ЧЕРВОНУ ЗІРКУ У ВАС ТА ДО НАС ПЕРЕНОСИТИ.

Хмуряться шахтарі «Буйної». Дивиться в землю Семен Петрович. Глузують «тихівці», стоїть, як кам'яний, Семен Петрович.

Молодь—жвава й весела—суне юрбою в ворота. Звів голову Семен Петрович, перетяв дорогу молоді, зупинився проти свого Мокія, дивиться довго й люто і каже, ледве не плачучи:

— ЗНІМАЙТЕ ЧЕРВОНУ ЗІРКУ, СУЧІ ДІТИ. ДОПРАЦЮВАЛИСЯ!

Глузують «тихівці». Похмуро лаються «буйновці». Зневажливо й суворо дивиться на молодь Семен Петрович. І виступає з молодої юрби комсомолець Кузько.

— МИ,—каже він,—НЕ ЗНІМАЛИ ЗІРКИ Й НЕ ЗНІМАТИМЕМО.

— ВИ?

Схопилася молодь за честь комсомолу зі старими. Галасує Кузько:

— ВИ.

— МИ?!.

— ЗВІСНО, ЩО ВИ, ПЕРПЕТУУМ МОБІЛЕ, СОПЛЯКИ, ЛЕДАРІ. ХІБА Ж МИ ДО ПРОРИВУ ПРИЗВЕЛИ?

— МИ Й ВАМ ЩЕ НОСА ВТРЕМО.

— МИ!

Аж пирскають од сміху деякі старі шахтарі. Посміхаються «тихівці». Надійшли дівчата. Слухають, сміються, і на апеляцію молоді стають на бік старих, кричать комсомольцям:

ШМЕНДРИКИ ВИ, ШМАРКАЧІ. НА КОНВЕЄРІ СКОРО ВЖЕ ДОВЕДЕТЬСЯ СПАТИ.

Згорів закоханий в Марусю Мокій. Ще дужче захвилювалися комсомольці. Регочуть дівчата, сміються старі. Суворо замислився Семен Петрович.

Підвівся новий партсекретар, стукнув кулаком по столу:

— А НУ, ХТО ТАМ ЩЕ ПРО ОБ'ЄКТИВНІ ПРИЧИНИ? ХТО ТАМ ЩЕ БУЗУ УХИЛИСТСЬКУ РОЗВОДИТИМЕ?

Мовчать збори. Ховає очі завшахти. Стоїть з покладеним на стіл кулаком партсекретар.

Голова шахткому пускає біля клюбу повітряну кулю. На кулі красномовний напис: УСІХ ЛІТУНІВ ТА ПРОГУЛЬНИКІВ ОДПРАВЛЯЄМО НА МАРС. Стоїть якийсь народ, переглядається, посміхається.

— ЩО ЗА НАРОД?—питає голова шахткому.

Каже якась пика:

— А ЦЕ Ж ЛІТУНИ ТА ПРОГУЛЬНИКИ ЗІБРАЛИСЯ З УСІХ ШАХТ ПОДИВИТИСЬ. ЗАНЯТНО.

Розгнівався голова шахткому. Підводиться повітряна куля. Зупинилися здивовані шахтарі «Тихої» та «Буйної». Підводиться куля. Каже Семен Петрович голові шахткому:

— ОДПРАВЛЯЄШ ТА НЕ ВСІХ.

— А КОГО ЩЕ?

— ТЕБЕ ЩЕ НА МАРСІ НЕ ВИСТАЧАЄ.

Зареготали шахтарі. Заметушився голова шахткому. Підводиться куля. Роззявили роти літуни та прогульники. Позіхнув один і сказав ліниво:

— І Є Ж ТАКІ ЛЮДИ, ЩО НІЧОГО НЕ РОБЛЯТЬ І ВСЕ МАЮТЬ. НА ЯКУ Б ЙОГО ШАХТУ ТЕПЕР СТРЬОМНУТИ?

Думають. Миттить у повітрі куля. Ідуть кудись, відокремившись, літуни. Дивляться на них шахтарі. Каже один шахтар:

— ОТАКІ ФРУКТИ З'ЇДЯТЬ НЕ ОДНУ РЕВОЛЮЦІЮ.

— ПОДАВЛЯТЬСЯ, — відповідає йому Семен Петрович, дивиться вгору, де мигтить куля, і роздратовано плює.

Хильнув води з графіна Кузько і в спортсменському костюмі подався клюбом до спортивної кімнати. У коридорі наштовхнувся на примітивний мітинґ. Старі шахтарі збилися до купи, і Семен Петрович каже:

— ЗНАЧИТЬ ПРОГРАМУ НА СТО. ТОЧКА. ТАК І ЗРОБИМО.

— НЕ ВДАСТЬСЯ!—вихопився Кузько, помчав коридором, ухопився до спортзалі й почав зодягатись.

Мокій біля дзеркала натягує тугий комірець, і на лоба йому лізуть очі. Побачив у дзеркалі батька й оглянувся. Довго й виразно дивляться мовчки, і Мокій нервово одягає пальто.

Кузько мчить засніженим степом.

Мокій несміливо переступив поріг кімнати кравецтва та шитва, покликав рукою Марусю. Хитро посміхаються дівчата, дивиться Маруся. Розгубився Мокій. Показують йому дівчата пляката на стіні: НЕ КОХАЄМО ЖАДНОГО ШМАРКАЧА, ПОКИ НЕ СТАНЕ ГЕРОЄМ. Згорів Мокій.

— ОХОЛОНЬ ТАМ ТРОХИ, ПЕРПЕТУУМ МОБІЛЕ.

Вихопився Мокій, іде тиняючись із клюбу. Забрів до комсомольського гуртожитку. Там повно. Кузько стоїть на столі, махає руками й кричить:

— ВОНИ СТО, А МИ СТО ДВАДЦЯТЬ.

— ДЕРЖИ КИШЕНЮ ШИРШЕ,—каже якийсь песиміст.—ТО Ж ВОВКИ, А МИ ЦУЦЕНЯТА.

Сперечаються. Слухає Мокій і втручається:

— А МИ СТО ДВАДЦЯТЬ!... каже він. ВОНИ ОБУШКОМ, А МИ МОЛОТКАМИ, ВОНИ ЗА МОЛОТКИ, А МИ ЗА ВИБІЙНІ МАШИНИ. ХАЙ СПРОБУЮТЬ...

Запалився Мокій, запалилися й усі.

Мчить Мокій, крізь ніч, просто до ремонтної майстерні, розбуркує там мляву молодь, тягне з купи відбійні молотки і заявляє:

— ДЕНЬ І НІЧ ПРАЦЮВАТИМЕМО, А ДОВЕДЕМО ЇМ.

Працює майстерня. Горить за роботою Мокій.

III

Сіріє за вікном ранок. Поспішає на роботу Семен Петрович. Вразився, побачивши порожнє Мокієве ліжко. Похитав головою, насупився. Подивився на малюнок з «перпетуум мобіле» і написав карлючками на звороті:

— ТРЕНЬКИ-БРЕНЬКИ ТА ЗА ДІВЧАТАМИ ДО ГУДКІВ. ОТ Я ТЕБЕ НА ЧОРНУ ДОШКУ ПРИШПАНДОРЮ.

Кинув зневажливо малюнок, гнівно пішов.

Іде, поспішає на роботу купа старих шахтарів. Місять глибокий сніг, дихають морозом. Наздоганяє їх весела молода юрба.

— ДЕРЖІТЬСЯ!—кричить їм Кузько, випереджаючи.

Посміхаються старі:

— КАЗАЛА СИНИЦЯ, ЩО МОРЕ СПАЛИТЬ.

Вдивляється Семен Петрович, ажно спинився й сказав:

— НЕМА МОГО ПЕРПЕТУУМ МОБІЛЕ, ДУРНЯ, БІСОВОГО СИНА.

Скорботно, суворо пішов.

Чекає біля кліті, з купою молотків, на товаришів Мокій. Наскочила молодь. Як командир, поважно роздає молотки Мокій? Дивляться здивовані старі. Семен Петрович аж протер очі: Мокій, чи не Мокій? Нічого не добере старий. Штовхає його ліктем покандзюблений шахтар:

— БА, МОЛОТКАМИ ОЗБРОЮЮТЬСЯ.

— ХАЙ—каже старий.—МИ Й ОБУШКАМИ ЯКНЕБУДЬ...

Поспішають до кліті, попереду старих, молоді. Бурчать щось сердито старі.

Вгризаються молотками шість комсомольців Кузьчиної бриґади. Капає піт не з одного чола. Рвуть обушками шестеро старих шахтарів Зубової бриґади. Соромить Кузько сусідню молоду бриґаду:

— А ЩО КАЗАЛИ ВЧОРА?

— ТА МОЛОТКІВ ЖЕ НЕМАЄ,—виправдується хтось.

— НІГТЯМИ, ЗУБАМИ РВИ, ЧОРТ!—кричить Кузько й зникає.

Навалилася з обушками молодь.

Вліз до вибою Семен Петрович, ухопив обушка й сказав сусідові:

— ХІБА Ж ТАК ГИЛИТЬ НАША СТАРА ҐВАРДІЯ ПО ВСІХ ЗАКАПЕЛКАХ!

Замахнувся обушком.

Сортувальниці переглянулися: рясно повзе конвеєром вугілля. Каже Маруся:

— ХТО Ж ЙОГО ЗВІДТИ ТАК НАДДАЄ?

Нема коли дівчатам думати. Схиляються над конвеєром чорні обличчя.

Гудок. Біжать дівчата до контрольної дошки, читають:

9 ЛИСТОПАДА:
БРИҐАДА СЕМЕНА ЗУБА—20 ТОНН.
БРИҐАДА КУЗЬКА СОКОЛА—17,5 ТОНН.

Проглядають дівчата дошку і не вірять.

Іде з кліті молодь. Зникають демонстративно дівчата. Покивує на них глузливо Кузько, розглядає дошку, зухвало посміхається, підморгує, стирає цифри й переставляє навпаки. Забачили старих, заховалися за рогом. Аж біжать старі до дошки. Глянули й зомліли. Семенові Петровичу полізли на лоба очі. Регоче за рогом молодь. Не вірять цифрам старі, хвилюються.

— НЕ ТАК, НЕ МОЖЕ БУТИ,—каже Семен Петрович і зривається кудись разом із своєю бриґадою.

Гине від сміху молодь. Виправляє на дошці свій дотеп Кузько. Оглянувся Семен Петрович, зсунув брови. Кинулися до молоді старі, і побачили лише п'ятки.

— СІМНАДЦАТЬ і П'ЯТЬ УШКВАРИЛИ—дивується Семен Петрович.—ОТ ТОБІ І ШМАРКАЧІ! ТРЕБА НАДДАТИ.

Серйозно розглядають дошку, переглядаються. Надійшов партсекретар. Здивувався, поглядає на дошку та шахтарів розпитує, сміється.

Завшахти оточила молодь. Уперто ниже його очима:

— МОЛОТКІВ ДАВАЙТЕ.

Галдять. Насідають. Моргає очима завшахти, сердито схоплюється й кричить:

— АНАРХІЯ ЯКА. ХТО КЕРУЄ ШАХТОЮ?!

Посміхається дебелий хлопець:

— ОЧЕВИДНО, ЩО НЕ ТИ.

Розгнівався завшахти, міряє хлопця очима. Устряває партсекретар. Тепер він міряє очима завшахти й повільно, чітко каже:

— ОЧЕВИДНО, ЩО КЕРУЄШ НЕ ТИ. НА ШАХТІ ЗРУШЕННЯ. НА ДОПОМОГУ ВСІ ПІДПОРКИ. УСІ СИЛИ НА ПІДТРИМКУ ЕНТУЗІЯЗМУ МАС.

Оточила молодь партсекретаря. Стоїть біля столу самотний, немов зайвий, завшахти й кліпає очима.

IV

Виспався трохи, просто в майстерні, Мокій, продрав очі, бадьоро схопився й до роботи. Поглянув на жваву працю братви, ухопив терпуга.

Вийшли з палацу культури хороше вбрані й свіжі, як яблука, сортувальниці й побачили величезного пляката:

ХАЙ ЖИВЕ СОЦЗМАГАННЯ!

ХАЙ ЖИВУТЬ НАЙКРАЩІ УДАРНІ БРИҐАДИ СЕМЕНА ЗУБА ТА КУЗЬКА СОКОЛА, ЩО ВЕДУТЬ ПЕРЕД.

— ГМ...—каже Маруся.—ОТ ТОБІ Й НА.

Засміялися на морозі дівчата й подалися.

Та ж сама молодь, що працювала в шахті, що сперечалася з завшахти—тепер чиста, вмита—нетерпляче чекає, в себе в гуртожиткові, поки їхні товариші приб'ють на держална готові плякати. Дехто з хлопців вже одягнений, дехто підганяє майстрів, дехто зодягається. Красномовно звучать плякати:

ОГНЕМ СОЦЗМАГАННЯ ПО ШКІДНИКАХ, ПО УХИЛИСТАХ, ПО ЛІТУНАХ, ПО ПРОГУЛЬНИКАХ!

У ПОХІД НА ШКІДНИКІВ, ТЮХТІЇВ ТА ПАРАЗИТІВ ВИРОБНИЦТВА!

Готові в хлопців плякати. Уже всі ладні йти, але вхопився хтось із надвору й вигукнув:

— ДІВЧАТА!..

І все враз змінилося. Хлопці попадали на ліжка, позадирали ноги й набрали особливого, надто вже чванливого вигляду. А Кузько та ще хтось відразу розтягли перед дверима якогось пляката. Увійшли дівчата й задубіли перед написом:

НЕ КОХАЄМО ЖОДНОЇ ЗАДРІПАНКИ, ПОКИ НЕ СТАНЕ ГЕРОЇНЕЮ.

Дивляться дівчата на плякат, дивляться на пиху хлопців і вибухають реготом. І вмент зникає у хлопців пиха. Усі схоплюються з ліжок, полетів геть плякат, і почався взаємний, веселий регіт. Партсекретар, що увійшов, навіть не

знаючи в чім справа, отруївся цим реготом і теж почав сміятись.

На морозі оркестра, і когорта старих шахтарів з прапорами та льозунґами. Семен Петрович хукає в руки. Каже парт-секретар молоді, що вже нареготалася:

— ДО КАЗАРМ, БРАТВА. НАСТУП, ТАК НАСТУП.

Суне молодь із казарми. Пильно дивиться Семен Петрович і шепоче гірко:

— А МОГО НЕМА.

Рушає похід. Кузько, в лавах, підсовує Марусі руку коромислом, дістає «атанде» і сміється разом з усіма, і з Марусею.

У казармі підозріла компанія не встигла заховати сліди пиятства. Надто вже несподівано вхопився культпохід. Пиячили поважні, досить літні шахтарі. Їх оточила мовчазна, уперта загрозлива стіна. Блимають очима п'яниці. Каже Семен Петрович:

— ЩО Ж, ПИЙТЕ. ПРОПИВАЙТЕ РЕВОЛЮЦІЮ. НЕ БУЛО ВАС ТИЖДЕНЬ НА РОБОТІ, ХОЧ БИ Й ЗОВСІМ НЕ ПРИХОДИЛИ.

Схопився кремезний, патлатий шахтар. У всіх на очах тверезіє, суворо й довго дивиться з-під лоба. Глянув раптом прямо і сказав Семенові Петровичу:

— КОЛИ ВЖЕ РЕВОЛЮЦІЄЮ ТИ МЕНЕ ШПИГАЄШ, ТО ТУТ ТИ ПОМИЛЯЄШСЯ.

— А ЯК НІ?—ниже його очима Семен Петрович.

Скуйовдив кремезний свою патлату голову, глянув довкола люто й гукнув до своєї компанії:

— ОГОЛОШУЙ БРАТВА, СЕБЕ УДАРНОЮ, ЯКЩО ТАК.

Схопилась «братва». Заплескала молодь. Розгладилось суворе обличчя Семенові Петровичу, і він сказав стримано:

— У БОЮ БАЧИМО, МОЖЕ Й Я ПОЗАДУ ТЕБЕ БУДУ.

Рушає далі похід. Одягається «братва». З ненавистю подивився патлатий шахтар на недопиту пляшку й штовхнув її.

Булькає з пляшки на стіл.

V

Гудки. Машиніст поглядає з копра, сміється й каже:

— ЧОГО ЗРОДУ НЕ БУЛО.

Сміється. Сміятись є з чого. Старі з молоддю шкварять од воріт до кліті навипередки. Сміється машиніст. Сміється

й Семен Петрович тюпаючи. Став, оддихався і ще засміявся.

Сміється—тихо й хороше, як людина, яка сміється рідко:

— ЗАГНАЛИ СУЧІ ДІТИ.

Подивився на обушок закохано, зідхнув, поклав його обережно й ніжно, ніби він був скляний, взяв молотка й уп'явся ним у вугілля.

Завшахти та голова шахткому—в досить піднесеному настрої. Палять у затишному кабінеті, «благодушествують» і складають телеграму:

До тресту вугілля, копії ЦК КП(б)У, редакції «Комуніст».

Завдяки правильному керівництву шахта «Буйна» набрала рекордних темпів тчк видобуток п'ятнадцяте грудня сто десять процентів програми тчк.

Задоволено переглянулися, солодко затяглися, по черзі смачно підписалися. Голова шахткому сказав:

— А ЩЕ Й ГЛУЗУВАЛИ З МОЄЇ ПОВІТРЯНОЇ КУЛІ. ОТ!..

Гордовито посміхнувся.

Дівчата на сортувальні шалено працюють. На конвеєрі повно вугілля. Над конвеєром написи:

ПЕРША УДАРНА БРИҐАДА.
ДРУГА УДАРНА БРИҐАДА.

Дівчина з другої бриґади кричить до Марусі, що працює в першій:

— НЕ ЗІВАЙ ТАМ, ПЕРША!..

Маруся глянула була осторонь, де в чистому одязі стоїть вільний від роботи Мокій, і, почувши вигук, узялася до роботи.

Мокій підійшов близько, сказав їй з усміхом:

— ТИ, ТЕЖ, ПЕРПЕТУУМ МОБІЛЕ, ЧОГО ҐАВ ЛОВИШ?

Стрельнула Маруся очима, сховала в конвеєрі усмішку.

Як лише вихопився з кліті Семен Петрович, так і до дошки. Там стояло:

15 ГРУДНЯ
БРИҐАДА КУЗЬКА СОКОЛА—25 ТОНИ.
БРИҐАДА СЕМЕНА ЗУБА—22,7 ТОНН.

Семен Петрович уже знає в чім річ. У нього, навіть в кишені є шматочок крейди. Він стер цифри, переставив навпаки, і навіть зазирнув за ріг, чи не регочуть там оті «сучі діти». І не встиг Семен Петрович заховати крейду, як перед ним виріс Кузько з усією своєю бриґадою. Він виразно помотав пальцем перед носом зомлілого Семена Петровича, взяв у нього крейду і написав так, як було. Лізуть очі на лоба Семенові Петровичу та його бриґаді, а Кузько каже з певним «коником»:

— ОСАДИ ТРОХИ НАЗАД. МИ ВЖЕ ВАМ ТЕПЕР НЕ ШМАРКАЧІ.

Не вірить Семен Петрович: Кузько ж відомий штукар. Семен Петрович вже готовий вибухнути гнівом, та Кузько тикає йому до носа наряда. Дивиться Семен Петрович то на Кузька, то на наряда, то на свою бриґаду й неймовірно дивується.

— УТЕРЛИ ВАМ НОСА.—каже Кузько.

— УТЕРЛИ.—сумно погоджується старий, і на обличчі йому заграла ледве помітна, рідка його й чудова усмішка.

VI

Працюють усі зарубні машини, і на одній з них Кузькова бриґада. Весело блищать очі на чорних, як вугілля, обличчях. Семен Петрович пробирається лавою. Став. Дивиться на роботу молодої бриґади. Побачив його Кузько, підійшов. Дивляться одне на одне два чорні обличчя.

— ЩО, СЕМЕНЕ ПЕТРОВИЧУ?—питає Кузько.

— УЧИТИСЬ ПРИЙШОВ.—каже Семен Петрович.

Тепер уже Кузько дивується, бо знає, що не любить жартувати старий.

— УЧИТИСЬ?!

— УЧИТИСЬ.—говорить Семен Петрович, і показує свої руки.—БАЧУ, ЩО ДО ОЦИХ ДВОХ РУК МАШИНИ ТРЕБА. НЕ ВЖЕНЕШСЯ БО НА ВОЛАХ ЗА РЕВОЛЮЦІЄЮ.

— ЕКСПРЕСОМ ПОЇДЕМО.—каже зворушений Кузько й простягає Семенові Петровичу руки. Довго й міцно тиснуть одна одну дві чорні, шахтарські руки.

Кулею вхопився голова шахткому до кабінету завшахти, з газетою в руках. Загрузли в газеті два носи, й розпливлися

з усмішку два обличчя. У газеті була замітка, і над заміткою газетна шапка:

УХВАЛЕНО ПЕРСОНАЛЬНО ВИНАГОРОДИТИ ОРДЕНАМИ ТРУДОВОГО ПРАПОРУ ДЕЯКИХ РОБІТНИКІВ ТА КЕРІВНИКІВ ГЕРОЇЧНОЇ ШАХТИ »БУЙНОЇ».

— МЕНІ...—захлинаючись каже голова шахткому.—УСЕ Ж ПОЧАЛОСЯ САМЕ ТОДІ, КОЛИ ПОВІТРЯНА КУЛЯ...—і обсікся.

Це не зовсім сподобалося завшахти, і на обличчі йому виразно відзначилося, що винагорода належить лише йому. Може б і посварилися ці два «керівники», та у цей час до кабінету ввійшли покандзюблений шахтар та «парнишка» з Кузькової бриґади з папірцями в руках, які вони й вручили за приналежністю. В обидвох папірцях було лаконічно й однаково сказано:

ЗДАТИ СПРАВИ ВИСУВАНЦЕВІ.

Обидва «керівники» застигли, як статуї, і на обличчях їм не було нічого, крім застиглого, тупого виразу.

До перону примчав потяг. Один з вагонів перетято плякатом:

ЗАВОДИ НА ДОПОМОГУ ШАХТАМ!
ІНДУСТРІЯ МУСИТЬ ОЗБРОЇТИ МАШИНАМИ
СОЦІЯЛІСТИЧНИЙ ДОНБАС!

Біля вагона вишикувалися шахтарі шахти «Буйної» та шахти «Тихої». Очі на вагон. Оркестра напоготові. З вагона вийшли слюсарі. Заграла оркестра. Слюсарі поділилися на дві групи, поспитали щось і підійшли групами, і до «буйнівців», і до «тихівців». Вітають їх шахтарі, тиснуть одна одну мозолясті руки.

— СЛЮСАРІ?—радо каже Мокій.—У ЗАЛІЗО ТЕПЕР ЗАКУЄМО НАШУ ШАХТУ.

Семен Петрович з погордою дивиться на свого сина, але приховує свої почуття, і в цьому є щось особливо зворушливе.

Лави змішалися. Не добереш, де—«тихівці», а де «буйнівці», а де слюсарі. Уся ця «каша» говорить, сміється. Семен Петрович хитро посміхається до одного з «тихівців», що особливо гостро колись глузував, і питає:

— НА СТО ЙДЕТЕ?

— НІ, НА СТО ДЕСЯТЬ.

— А МИ НА СТО ТРИДЦЯТЬ.

«Тиховець» заздро й зніяковіло дивиться, і, ховаючи очі, каже:

— ЩО Ж... МОЖЕ Й В НАС БУДЕ ТАКЕ.

Шикуються. Ідуть. Увіходять «буйнівці» у ворота шахти, а там трибуна й гості. Після здивовання по лавах чути:

— КОМІСІЯ З ЦЕНТРУ ТА НАГОРОДИ.

Трибуну оточують. Говорить промовець, очевидно, поважний якийсь гість із центру. Біля нього ще двоє нових людей, і ввесь новий трикутник. Усі стоять лавами: старі окремо, молоді окремо, дівчата окремо й зовсім окремо—Мокій та Маруся. Маруся захоплено поглядає на Мокія й шепоче:

— ТОБІ, МАБУТЬ, БУДЕ НАГОРОДА.

Мокій і без неї певний цього: кому ж, як не йому?

Говорить партсекретар:

— ЗА ГЕРОЇЧНУ, ЗА БЛИСКУЧУ ПРАЦЮ, УКРАЇНСЬКИЙ УРЯД ПРИСУДИВ НАМ ДВА ОРДЕНИ ТРУДОВОГО ПРАПОРУ. У НАС НЕМА НЕ ГЕРОЇВ, НЕМА НЕ ГЕРОЇЧНИХ БРИГАД. КОГО НАГОРОДИТИ?. СУДІТЬ САМІ.

Мовчання. Мокієві блищать очі й тремтять губи. Кузько облизується. Маруся тремтить за Мокія, немов сама має одержати нагороду. Думають шахтарі: трудне завдання: справді— кому. Чекає партсекретар. Виступає Семен Петрович, думає трохи каже:

— ОРДЕНИ У НАС ДВА І ГЕРОЇ ДВА: МОЛОДЬ ТА МИ, СТАРА КАЛІЧ.

Переглянулися у лавах полегшено. Засміявся лагідно представник із центру, засміявся і партсекретар, і запитав:

— ТАК ЩО Ж, ВИХОДИТЬ ОРДЕНИ ДВА І ГЕРОЇ ДВА. ЯК ЖЕ?..

— А ТАК, ЯК СЕМЕН ПЕТРОВИЧ КАЖЕ,—озвалося багато голосів.

Підвелися всі руки. Мокій та Маруся підвели свої руки трохи із запізненням.

Вийшов Кузько, одержав ордена. Засміялися комсомольці. Здобув хтось довгої стрічки. Почепили на стрічку ордена й простягли через усю шерегу так, що орден прийшовся середньому на грудях.

Одержав ордена Семен Петрович, став на середину лави старої шахтарської ґвардії й сказав, указуючи на ордена:

— ЦЕ НЕ ОРДЕН, А ЦЕМЕНТ. УСІ ОДЕРЖАЛИ ЙОГО, ВСІ З НЬОГО ПИШАТИМЕМОСЬ, ВСІ Й ВІДПОВІДАТИМЕМ ЗА НЬОГО.

Заграла музика, зрушила комсомольська лава. Засміявся несподівано для себе Мокій, і, вхопивши Марусю, поквапився стати з нею до комсомольських лав.

Зрушили старі. Спорожніла трибуна.

Ідуть лави до величезних кагатів вугілля. Там уже стоїть партсекретар, підводить руку й гукає:

— НУ, ГЕРОЇ! СВЯТО ТРИВАЄ. МИ ВАНТАЖИМО ДЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ВУГІЛЛЯ.

Полетіли геть кожухи, піджаки, пальта, замиготіли в руках лопати та мари, поповзли на вагони східні, ухопилися за лопати новоприбулі слюсарі, і ввесь трикутник, і дівчата, і гості з центру.

Не витримав Семен Петрович. Глянув тепло, закохано на свого сина, простяг руку до кагатів вугілля і сказав:

— ОТ ДЕ ТОБІ ПЕРПЕТУУМ МОБІЛЕ, ОТ ДЕ ТОБІ ВІЧНИЙ ДВИГУН, ОТ ДЕ СИЛА!

Не встиг щось сказати зворушений, вражений Мокій, як батько захоплено поторсав його і вхопив лопату.

Заграла оркестра, і під оркестру закипіла шалена, п'яна, піднесена праця, така захоплююча, як бій, як шквал, як буря.

26-XII—30 р.

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

ОСЬ ВІН — НЕАПОЛЬ!

З книги «Італія на долоні».

ХЛОПЧИК ЦІКАВИТЬСЯ...

Тіні падають з вулиці
страшні й волохаті,
тіні падають з вулиці,
де холод і вогні...
— Мамо, чом не топлено у хаті —
холодно мені?

— Чом не топлено в хаті,
запитуєш дитино?
Не питай
задуманий мій син,—
бо у нас
немає жодної вуглини
й грошей для вуглин!

У дитини кучері,
кучері хороші,
і дитина замовкнути
не може й на мить...
— Чом наш тато
не заробляє гроші,
щоб вугілля купить?

Але мати під очима
витерла чисто,
та в очах у матері —
одвічна муть...
— Вже давно як батькові
наказали фашисти
безробітним буть!

— А чому ж безробітним
зробили тата? —
цікавиться хлопчик
відшукати край.
— Бо на складах вугілля
дуже багато.
Та про це — не питай!!!

До Неаполя ми прийшли вночі. Капітан увес час хвилювався, бо в порту було поплутано маяки і кольори вогників, і виявилося, що попасти туди, куди слід—дуже важко. Довелося дати повний задній хід, зупинитися і, запаливши фальшвейєра, викликати лоцмана.

Скоро заторохтів мотор, і човен загойдався біля борту «Томпа».

— Що з маяками? Чого їх так багато?

— Нові,—відповів англійською мовою лоцман.—Зроблено деякі зміни.

Та нічого втішного з дальших лоцманських слів не виявилося. Цілу ніч нам треба було простояти на рейді. Власне, біда—невелика: на рейді ще спокійніше: немає зайвих вогнів і зовсім ніщо не заважає мирно й приємно спати.

Загуркотів правий якор, глибоко—і напевне боляче—пронизавши воду, пароплав непомітно хитнувся, і ми стали на рейді.

Неаполь лежав попереду.

Густі лябіринти вогнів помережили берег від самого низу до самісінької вершини Сан-Мартіно. Все здалося суворо плянованим у плутанині ліній і плям. Здалеку видно було по вогнях, як рівно вистелилися нитки невідомих вулиць, як вони, закінчуючись, роздувалися пухирями і ставали майданами, як—нагорі—Сан-Мартіно палало визерунками нічних ресторанів, кабаре та пивниць.

Місто жило, горіло, рухалось,—велике европейське місто, овіяне сотнями містичних й романтичних леґенд та казок, заглиблене своїм початком далеко в історію.

Праворуч, ледве окреслюючись, стояв Везувій. Він підводився величезною шапкою диму на голові. Він стояв перекинутим горщиком над руїнами вогню й руху, загрожуючи і нахвалюючись.

Видовисько ґрандіозне.

* * *

Ранком щохвилини до пароплава швартувалися нові човни. Кожен з них привозив якісь новини. Ось перекупкі. Ось кравець. Ось просто спекулянт фалшивками. Всі вони пропонують свої послуги, та всіх їх поліція вигонить з пароплава, коли тільки їхня нога посміє стати на його пливучу теріторію.

Опівдні прийшли якісь італійці і, закотивши брезенти на люках, почали роздивлятися дошки. Дивилися вони уважно й зацікавлено.

Товариш Джапарідзе дуже зрадів, дізнавшись, що на пароплаві є грузини й він може хоч раз протягом багатьох років побалакати своєю рідною мовою. Він пішов на кухню й радо зустрівся зі здоровим коком Саріді, що саме виконував свої обов'язки, готуючи картоплю до вечері.

Та це не завадило їм порозумітися, і за хвилину поміж Саріді й Джапарідзе почали стрибати м'ячі незрозумілих слів, легко відлітаючи від одного до одного. А покупці відпливали й знову поверталися, оглядаючи та переміряючи пахучі соснові дошки.

Надвечір вони,—напевне вдесяте—приїхали знову і врешті закінчили комерційні церемонії. Ввесь екіпаж радів з різних причин. Капітан тому, що це дає можливість швидше й точніше з перебільшенням виконати промфінпляна, матроси—тому, що вже взагалі хотілося на берег, я—тому, що власне куди б я годився, попостоявши під самісіньким носом Неаполя і не побувавши в ньому?!

Та врешті прийшов буксирний катер і, ліниво похитуючись, пришвартувався до «Томпа». Перекинули каната, і ми зовсім непомітно посунулися до берега.

З катера махали руками матроси своїм колеґам з нашого пароплава, привітно всміхаючись і вигукуючи щось незрозуміле. Можна тільки було напевне сказати, що вигукали вони щирий привіт нашим—чи тому, що радянським, чи тому, що просто колеґам у незрівняно важкій роботі на морі вдалені від берега.

Інтернаціональна солідарність взагалі дуже характерна для матросів. Наприклад, ще в Катаньї до «Томпа» прийшли якісь люди і сердито полаялися з полісменами, коли вони їх не погодилися пустити на пароплав. Виявилося, що то німецькі матроси—давні знайомі нашим: колись кілька діб поряд стояли в Лондоні.

Та хоч полісмени й не пускали, німці пройшли на пароплав і цілий вечір прогуляли вкупі з нашими, граючи своїх незрозумілих пісень на побитій мандоліні нашого Судкому.

* * *

Коло берега ми помітили знайому й давно відому картину—вздовж порту прогулювались якісь невідомі люди, очевидно дуже мало цікавлячись нами, аж поки хтось із нас не піде до міста.

Підперши тілами важкі стовпи пересувних кранів, стояли полісмени в своїй традиційній формі оперетoчного актора. Все надумане і наскрізь романтичне.

Як тільки пришвартувався пароплав, до нас прийшов симпатичний італієць із чорними молодими вусиками на жовтуватому обличчі й дівочими красивими очима.

Це був—сеньйор Артур Вольпе, наш аґент продажу радянського лісу. Здивувало нас те, що на його грудях виблискував значок фашиста—зеленуватий з короною і з сокирою зверху. І зовсім не вірилося: невже й цей молодий—зовсім ще хлопчина—може виконувати всі обов'язки, що на випадок потреби їх покладають на кожного члена фашистської партії?

В ньому одверто сперечалися—красиві дівочі очі й фашист, чорні, скромні з юнацьким пушком вусики й виконавець суворих розбійницьких законів фашизму.

* * *

Надвечір зібралися до міста.

Дорога з порту вела ліворуч широкою й надзвичайно довгою вулицею кудись у глиб міста, і ми, перепитавши кілька разів про напрям, вирішили йти до центру. Кудлатий і замурзаний чолов'яга, яких дуже багато в кожному італійському місті, пояснив нам, що найцентральніша вулиця то віа-Рома і йти до неї от так-о.

Тільки ми відійшли за ріг іззаду, хтось вигукнув:

— Сеньйори, аванті!? [1].

Ми зупинилися. Якась людина, дуже люб'язна, пропонувала свої послуги, показуючи, що треба йти вперед, бо ми, мовляв, з самісінького початку збилися зі справжнього напряму до віа-Рома.

[1] Сеньйори, вперед!?

Покищо ми не уявили собі: чи ж справді це й є той самісінький Неаполь, до якого з'їжджаються тисячі туристів з усіх країн, щороку. Чи це й є те самісіньке, оспіване поетами й леґендами місто, про яке знає цілий світ? Коли воно все таке, яке ми бачимо, то чи є про що знати й чим цікавитися цілому культурному світові?

Плутанина вузеньких вулиць, довгих як італійські макарони й тонких як італійки, — пронизала своїми сухими ребрами місто. Вулиці такі вузенькі, що по них не можна їздити підводою, бо колеса зачіпатимуться ступами об дошки навіть зачинених дверей.

По них можна тільки ходити. Кожна з таких вулиць складається з 4—5-поверхових будинків, отже внизу майже зовсім темно. З бальконів по обидва боки перев'язано мотузки, і ви бачите, як на них—понад самісінькою вашою головою—висять розірвані сорочки, махаючи довгими рукавами.

Тут, як і в Катаньї, як і в інших містах Італії, живе без роботи і їжі найбідніша частина населення.

Попавши в оці бідні завулки Неаполя увечорі, товариші відразу зацікавилися незрозумілою картиною: на 3 та 4 поверхах майже всіх будинків було зачинено вікна, й освітлювалося тільки внизу. І коли здивовано запитали сеньйора Вольпе про те, що це значить, він спокійно відповів: —

— Публічні доми...

— ???

Відповідь була спокійною не даремно. Неаполітанці звикли до цього слова. Сюди ходять чоловіки майже одверто, не ховаючись говорять про це між собою, бо взагалі такі установи держава й влада визнають за законні. Примушує ж неаполітанців ходити сюди стара традиція й така ж «мораль».

Ходити жінці вулицею—сором. Сидіти в ресторані без когось із старших своїх родичів—теж не можна. В противному випадкові її вважатимуть за повію, а проституцію на вулиці заборонено законом. От чому можна пройти кілька довгих неаполітанських вулиць, оглянути всіх людей, що сунуть по обидва боки фантастично чистих тротуарів, не зустрівши

майже жінок. Ввесь натовп—чоловіки й дуже, дуже рідко—чоловік із жінкою.

Коли італієць хоче повести свою дружину до кіна, він ії сповіщає:

— Я тебе *понесу* до кіна! Іншого вислову в неаполітанському діялекті немає, і це—дуже показово.

На завтра, коли жінка розмовлятиме з своїми товаришками про вчорашнє видовище, вона скаже:

— Чоловік мене носив до кіна.

Це—перед очима світу. Це, як усе взагалі й завжди—напоказ. А поза очима перша-ліпша жінка житиме з першим ліпшим чоловіком, аби тільки про це не дізналася мамаша й майбутній чоловік.

Вся Італія—для очей.

І мораль теж.

Страшна некультурна мораль в одній з найкультурніших країн! Тут—очевидно зовсім законно, коли молодий чоловік ходитиме по публічних домах, розносячи хоробу.

Буржуазна мораль! Що ж поробиш?

* * *

Ідучи до віа-Рома, ми більше не розпитували про те, де вона є. Щось інстиктово тягло в її напрямку, навіть без пояснень сеньйора Вольпе і, вийшовши героями з лябіринту завулків, підвівшись по височенних сходах, ми побачили—її

Видовище—ґрандіозне!

Буквально море різнобарвного вогню. Рух, такий, що важко протиснутись, блискучі як шкло тротуари й голубі, як небо вітрини, те ще далеко не все в цій патетиці—видуманій і удаваній!—однієї з найбільших неаполітанських вулиць.

Щось святкове, одвічно святкове. Публіка меланхолійно, ліниво посувається, очевидно нікуди не поспішаючи. Вона тільки розуміє й відчуває якусь надземну насолоду в кожному рухові. А вгорі:—синє-синє неаполітанське небо, завжди чисте й таке високе, що ні Везувій, ні навіть Етна його ніколи не дістають.

На кожному розі—кіоск із лімонадою. Всі вони уквітчані цитринами завбільшки мало не в дитячу голову. Від цього кіоски жовтіють, а вулиця пахне кислуватим соком і весною. Ми просимо лімонади. При нас господар бере цитрину, видушує її ручним пресом і доливає солодкої води: оце й уся лімонада!

Розраховуємось. Я даю срібну десятилірну монету. Господар дає здачу, та, тільки ми встигаємо відійти від кіоска, він, ніби ніяковіючи, звертається до нас:

— Сеньйори!

Повертаємось. Господар бере якусь десятилірну монету і, показавши її нам, кидає об стойку. Монета падає, глухо стукнувшись, як розбитий горщик.

Він пояснює нам, що то фальшиві гроші.

— Як, звідки вони могли в нас узятися? Ми ж їх дістали в банко-Ді-рома [1]! Але що ж робити? Доводиться дати йому інші гроші. І лише тепер стало зрозумілим, що в цій махінації не все гаразд.

Засліпленою від різнобарвного вогню вулицею ми ходили ще довго. Щоразу на якомусь перехресті нас зупиняв великий пам'ятник, колона, статуя, мармурова—на рівнім, оточенім гарненькими неаполітанськими будиночками-майдані.

Пам'ятники—краса всієї Італії.

Пам'ятники—краса Неаполя.

Ми виходимо до палацо Реале. Перед нами велетенський палац із долонею асфальтового майдану. А на долоні, що розходиться кількома пальцями вузлуватих вулиць, гарненька іграшка: пам'ятник Ґарібальді.

Ми входимо на віале-Елена—і тут коло фонтану величезний пам'ятник якось свото—обов'язково національного—героя, дивимося вниз на панораму деля-Моло, і тут романтичний туман старовинної імперії, культури!

Неаполь:—довгі макарони вулиць, пухкі солоденькі долоні майданів, гарненькі іграшки старовинних пам'яток.

[1] Найбільший римський банк

Коли звернути з віа-Рома праворуч від театру Августео— можна потрапити в невеличкий завулок. Тут зовсім тихо і, коли б з нами не справжній неаполітанець, ми зовсім не подумали б, що найбільший «шум» саме в цьому найтихшому завулкові.

Підводимося по сходах нагору. У фойє нас зустрічає портьє, по-підлабузницькому всміхаючись і схиляючи голову. Він натискує пальцем блискучого порцелянового ґудзика, і на другому поверсі тоненько дзвенить дзвоник. Назустріч виходить низенький, присадкуватий, ніби притиснутий пальцем до землі, швайцар.

Перед нами охоче розчиняються двері, і ми потрапляємо до великої кімнати; швайцар привітно зазирає в очі кожному з нас: мовляв:—«чи не накаже сеньйор показати жінок, чи не накаже ще чого зробити дорогий сеньйор?».

Але ми до цього не звикли.

І коли б дізнався швайцар про те, що більше як півліри від нас на чай він не матиме і що ми власне зовсім не потребуємо його послуг, то чи схилявся б і чи розпливався б він у робленій і видушеній посмішці?

Чи ж міг про це подумати швайцар?

У залі було не дуже й весело.

Попід стіною на канапах—жінки, з чоловіками в зовсім незрозумілих і непристойних позах, потягають з тоненьких трубок лімонаду, теж меланхолійно і нудно, як взагалі все навкруги.

Нам це здалося нудним і меланхолійним. І незрозуміло, що власне примушує італійців іти сюди з теплої осяяної—і все таки живої—вулиці, від хоч і лінивого та все таки різнобарвного потоку до оцих напівтемних харемів препоганих жінок і нудної лімонади?

Знову таки: чи не ота мамашина мораль, що категорично забороняє чоловікові привселюдно *ходити* поряд молодої жінки? Знову ж принципи брудної некультурної буржуазної культури!

Сеньйор Вольпе нас запевнив, що це не публічний дім, що так виглядають більшість «інтимних» неаполітанських ресторанів, де «можна безмятежно відпочинути».

Тут ми зустріли й охоронців фашистської диктатури—поліцаїв та жандарів. Знову таки трикутні наполеонівські капелюхи з пір'їнами невідомих птахів, знову таки чорні акторські фраки, тільки без фокстротів і гульні, хоч із жінками та нудною лімонадою!

Треба сказати, що неаполітанець та італієць з більш-менш заможних кіл взагалі не розкошує ніколи. Починаючи від мільйонера й кінчаючи комісіонером його фірми, всі одягаються однаково: чорний, у всякому випадку темний, костюм, капелюх, у будь-яку спеку й холод, неодмінно біло-рожева хусточка з бокової піджачної кишеньки й бамбукова паличка.

В ресторані ми сиділи дуже недовго, і швайцар, хоч він і виявив максимум уваги й пошани до нас, таки не одержав на чай більше від однієї ліри. Щоправда, ліра це для італійця—досить велика сума. Особливо для італійця, що не має ніяких поточних рахунків у банко-ді-Рома. І швайцар чемно похитувався, відчиняючи перед нами десяток дверей.

Коли ми сідали на візника, щоб їхати до порту, до нас підбіг якийсь хлопчина і незрозумілими рухами запитав нас: Чи їдете ви зараз спати?

Всі ми здивувалися і, мало розуміючи, навіщо це знати сторонній людині, наказали візникові їхати до порту. Коли ми вже розрахувалися з візником і пройшли через цепну загорожу до порту, візник гукнув:

— Сеньйори!

Ми повернулися, і він показав нам десятилірну монету, спустивши її на тротуар. Вона забряжчала розбитим черепком і покотилася вбік.

Тепер ми всі вже остаточно переконалися, що візникам і справді нічого брати з пасажирів дорого, бо вони багато «заробляють», розповсюджуючи фалшиві гроші й обдурюючи своїх «пацієнтів».

Тепер ми також всі зрозуміли, що обдурювати *саме так*— система, і треба уважніше брати здачу і розраховуючись доводити ціну своїх грошей дзвоном монети об землю.

... В наших кишенях черепками стукало двадцять нікудишніх фальшивих лір.

* * *

В Італії не доводиться писати, що «наступний ранок був теплий і соняшний». Всі ранки й вечори однаково пахнуть весною. Принаймні так вони поводилися протягом усіх днів нашого перебування в Італії.

На пароплаві робота розпочалася о 8-й годині ранку. Прийшов товстий артільник із своїми робітниками, сказав, що й де кому зробити та й зник на цілий день. Робітники скидали солом'яні—за п'ять лір—капелюхи, позав'язували обов'язкову інтернаціональну—на шиях вантажників та кочегарів—сітку і ніби виспівуючи, гукнули:

— В-і-ра-а-а! [1].

Крани почали підводитися й поволі переносити важкі пачки соснових дошок. Працювали італійці настільки чесно й кваліфіковано, що навіть одвічно неспокійний боцман заспокойливо сказав:

— Не турбуйтеся, капітане, після них бортів фарбувати не доведеться! Ви ж бачите, як вони працюють?

Другий помічник увесь час кричав на матросів за різні дрібниці, бо на кому ж йому було тренювати свої голосові перетинки, коли італійські робітники зовсім не потребували крику?

* * *

Загалом справа йшла досить добре: розраховували за два дні закінчити всю роботу з неаполітанською партією лісу, і Судком вирішив організувати екскурсію до Помпеї.

Після сніданку семеро нас відрядилося до найближчого вокзалу по квитки. Відразу ж чужинців оточили незнайомі люди і різними мовами почали пропонувати нікому не потріб-

[1] По-моряцькому значить—угору.

ні послуги. Якось відразу вони побачили, що ми чужоземці: кваліфікація поліцайської собаки, як виявилося, в них розвинена добре!

Знайшовся навіть один із них, що погано розмовляв і російською мовою. Він охоче й безплатно пояснив нам, до якої каси треба стати, щоб здобути квиток до Помпеї. На вухо ж він мені сказав, що людям, які пропонують оце свої послуги, не треба багато довіряти і цим зовсім привернув до себе мої симпатії.

Ми відійшли вбік. На запитання, хто він і звідки знає російську мову, він намагався не відповідати, і я зрозумів, що відповіді ті обом нам не зовсім потрібні.

— О, Помпея! Її треба вам подивитися, хвалив він і без нього розхвалену Помпею.

Я всунув голову у віконечко з таким розрахунком, щоб уся черга, що пильно приглядалася до мене, не брала участи в моїх із касиром розмовах.

Заплатив я анґлійськими шилінґами, які тут, на диво, з охотою беруть. І лише потім я зрозумів таємницю симпатії до англійських шилінґів: в Італії взагалі більше англійського ніж італійського!

Та після цих міркувань виявилося, що й тут чужинця обмахляли, бо й тут — як завжди й скрізь в Італії! — касир був спритною особою. Та треба було поспішати: потяг стояв уже на своєму місці.

Чистоту й порядок треба б відзначати на кожній сторінці: їй просто немає міри і меж. І тут на пероні, де щодня ходять десятки тисяч ніг, ви можете, не ризикуючи забруднитися, сісти в білім костюмі додолу.

Абсолютна чистота тротуарів при — в такій же мірі — абсолютному брудові й нечесності характерів людей! Враження таке, що всі оці люди тільки те й роблять, що махлюють, не додають чентезимів, розповсюджують фальшиві гроші і в усіх справах: — на вокзалі й на вулиці, на пероні і по вагонах — пропонують свої послуги. Кожний такий італієць може вас

повести до Помпеї, розповісти про Везувій, вичистити плями на костюмі, познайомити з сеньйорами й зробити все для того, хто дасть пару лір.

Заходимо до вагонів. Їх усього шість. Це — електричний потяг. Кожний з вагонів має м'яке купе, і воно коштує багато дорожче, аніж тверде, бо його розраховано не на робітників. Всі швидко вмощуються і, виглянувши з вікна — чи бува не стоїть хто на східнях вагонів,— кондуктор закладає в рота дудку дуже лінивим рухом руки і так само сонно і ліниво сюрчить, широко роздуваючи щоки.

В цю хвилину кондуктор—центр уваги всього вагона. Чомусь усі очі повернено і спрямовано на роздуті щоки й на ледачу, зовсім таки італійську, манеру щось робити.

За хвилину електропотяг прожогом зрушує з свого настояного місця. Він проколює довгий і темний тонель і деякий час летить, ніби з щільно заплющеними очима. У людських вухах стугонить трафаретний бій коліс, і коле в обличчя сильний холоднуватий вітрець.

Далі дорога йде садом: навкруги цитрини, помаранчі й виноград.

Ліворуч — Везувій. Лише тепер з вагона електропотяга його можна добре розглянути. І треба сказати, що після Етни він не залишає в глядачеві якогось особливо-сильного враження. Головне те, що він багато,— чи не втроє?— менший за Етну, і це розчаровує.

Та зовсім ясно видно важкі патьоки вже холодної, але страшної лави. Вони ніби й зараз повільно,—як і вся Італія—стікають униз до моря. А з кратера—вдень і вночі—також сонно, знов таки не поспішаючи, підводиться й нарстає тільки но роздута хмара важкого сірчаного диму.

Протягом усієї дороги ми вже зупинялися на кількох станціях. Тепер потяг теж стоїть проти зовсім невеличкої, але як уся Італія затишної і чистої:—«Чентрал Фуніколяре Везувіан». Звідси проти самісінького вокзалу підводяться рейки одного з найдосконаліших людських витворів — рейки фунікульору до самісінького кратера, найлютішого й найживучі-

ного чи не з усіх світових вулканів. Рейки йдуть зовсім рівними лініями і тубляться у височині маленькою блискучою крапкою.

Підйом на Везувій коштує *10* золотих карбованців.

Робітник на день заробляє пересічно — *один* карбованець.

Цікаво, чи багато робітників спересердя плювало в кратер найлютішого вулкана в світі?

— Не думаю.

ВЕЗУВІЙ

Голова у Помпеї
низька
голова у Везувія —
багато вища:
лежить Помпея —
три вершка
до горшка,
а йому —
від горшка —
тища.
І стоїш
ображений
за таку мороку,
читаючи написане
старим пером,
що горщик Везувія
такого то року
перекинувся
сердячись
догори
дном.
Та не в тому біда
і не в тому
сила:
Везувій сердитись
старий мастак,
бо коли вже людей
отак
трусило,
то ще трусітиме
людей

не так.

І вірш,

що справді було

колись так:

на аренах кресали

вогнем

мечі

і носили попереду

фіговий листик

прості плебеї

й громадські

діячі.

і кинувши десь

і сестру,

і матір

в коморі,

де кварц

від нудьги

розкис,

постав над усіма

Спартак-ґлядіятор,

Підвівши залізний

плебеїв спис.

Сторіччя людей обтесали

мало,

сторіччя

не знали

куди їх везти,

і врешті

декому

шиї зламало,

а декому ще й

накрутило хвости.

Тепер Мусоліні

і туз,

і диктатор.

змінив традицію

фавн і фльор,

і тягне

його

на самісінький

кратер

збудований плебеями
        фунікульор.
З вулкану
              дивує його
                          картина:
фонтаном внизу
        виростає дощ
і навіть палаци
        на Сан Мартіно
лежать під ногами
        гудроном площ.
Та тільки блищать
                        над усім
                                    убогим
забиті
        у землю
                труб
                    ножі.
Лиш він угорі
        з королем
                і богом
хапає руками
        краї чужі.
Лиш він
        обмацує
                свою
                    епоху,
неначе
        купити її —
                мета...
... Стоїть Везувій,
                    димить
                            потроху,
факіровим ротом
        вогонь ковта.
Та тільки
            зломити
                    ворожі леза
у нього вистачить
                    вогню
                        і сил,
бо коли не витримав
        Юлій
            Цезар,

то куди Мусоліні
чи король Емануїл.
У нього вистачить
у роті
слини
і крови вистачить
у нього теж,
щоб разом побачив
сеньйор Мусоліні
найбільший у світі
вогонь
пожеж.
Щоб умерти
країні оцій
беззубій
з бульдогом,
що жити йому везло.
Щоб димів угорі
молодець
Везувій
і горіла Помпея
усім на зло.

Та власне не для робітників збудовано це технічне чудо: Неаполь живе туристами. Всякий англієць чи американець, що має в кишені гроші, вважає за найдоцільніше використане літо, коли він з усією сім'єю поїде до Неаполя, походить кілька довгих гарячих днів вузькими вулицями зруйнованої Помпеї і підніметься на Везувій, щоб власними очима зазирнути йому в горлянку. Для англійця й американця, що має поточні рахунки в найбільших світових банках, збудовано це технічне чудо і встановлено не менш чудну ціну — десять золотих карбованців з душі!

На одній з найближчих зупинок електропотяг стоїть довше. Тут виходить багато більше людей, ніж на попередніх станціях.

Над вокзалом чорними літерами:

Pompei

Публіка виходить і ніби крізь землю зникає, а на маленькому пероні знову стоїть мертва доісторична тиша. Кілька

жандарів та якихсь людей, неприкаянно ходять, не знаходячи собі притулку й роботи. Вони одягнені в модні костюми й нові капелюхи.

Коли ми вийшли з натовпом людей з вагону, нас ніхто не помітив, та скоро натовп зник, як вода в решті, і тільки восьмеро нас лишилося на поверхні.

Лише тоді в людях, що неприкаяно бродили пероном, ми впізнали трафаретних італійських люмпенів, що пропонують свої послуги. Ми не помилилися, бо за хвилину вони зграєю налетіли на нас і, встигнувши вициганити всі цигарки з восьми пачок, що лежали в кожній з наших кишень, почали один одному збивати ціну:

— За п'ять лір покажу Помпею!

— За чотири!!

— За три!!!

Нижче від трьох ніхто не пішов. Та коли ми категорично відмовилися від послуг, вони всі поставали над сходами, що повели нас униз, напевне думаючи:

— «Це або голодранці, що їм шкода три ліри, або розумні люди, які й без нас виплутаються з руїни!».

Нам не шкода було трьох лір і, кажучи правду, я вже подумав, що треба було взяти, бо ніхто з них нам не заважав би.

Та коли тільки згадав, що це їхня вже така люмпенська звичка виманювати гроші, я пішов сміливіш, багато надії поклавши на мапу, що була в наших руках.

* * *

Треба було пройти багато формальностей: записати свої прізвища в кількох товстих книгах, кілька разів розписатися і т. д. Все це робиться для того, щоб управа Помпеї знала, хто ще залишається в руїнах о 8-й годині вечора, коли помпейські ворота запирають, бож заблудитися, як ми це побачили й самі,— дуже легко.

Вже формальності закінчено, і можна йти до міста. Та ми не йдемо, а біжимо крутими схилами не так для потреби, як просто для того, щоб переконати «ввічливих» італійських

люмпенів, що вони нам зовсім непотрібні і ми вільно, не ляжаючись плутанини руїн, сподіваємося вчасно повернутися, сглянувши й без них Помпею.

Помпейські ворота — нічого цікавого. Та вже тільки тому, що вони саме *помпейські* й дихають вони десятками віків, ми їх обходимо повільно, оглядаючи старанно. Італійці нагорі дивляться і показують на нас пальцями. Невідомо, що вони про нас між собою говорять. Може:

— «І що вони там побачили цікавого, чудні?».

А може:

— «Аж гляньте, навіть ворота щось їм розповідають цікаве! Так, вони можуть обійтися й без нас, бо хіба ми спроможні щось цікаве їм про них розповісти?!».

Вони зникають з очей наших дуже швидко. Цим *ми* примушуємо модно одягнених людей повторювати свій рейс між двома кінцями маленького перону, аж до наступного — за півгодини — потяга. Може хоч він їм привезе здобич?

* * *

Надворі жарко.

Сонце починає припікати. Небо в Італії високе, а сонце ще вище. В Неаполі люди цього не почувають: пальми, лаври та цитрини всмоктують спеку й роблять повітря пахучим.

В Помпеї немає дерев: в Помпеї є каміння. Воно смокче далекий запах цитрин та лаврів і робить повітря задушливим.

Всі накидаються на холодний струмочок води, що б'є з рота якоїсь поковиряної віками мармурової дівчинки на стіні засипаної криниці. Дівчинка держить у роті залізну трубку й пускає крізь неї воду, граючись так само, як граються діти в нас.

Власне чому її рівняти до дітей?

Скільки їй років?

Воду доводиться хапати ротом, трохи нахилившись і перекинувши голову вниз очима. На кінчику носа зупиняється

чиста й холодна крапля. Тоді стає зрозумілим, яким холодом дихає старовина.

* * *

Скинувши піджаки, йдемо далі. У затишному куточку вхолодку сидить один з наглядачів Помпеї. Він нахилив назад голову й сидячи спить.

Тут і справді мертво й страшно! І невже все живе крім ящерів вдається до солодкого безмятежного сну?

Повертаємо за ріг і перечитуємо новеньку табличку:

Віа-ді-Меркуріо

Написи ці збереглися на стінах помпейських будівель— руїн і досі. Їх для рельєфности й придатности до читання перенесли, реставрувавши, на бляшані таблички, і тепер ми читаємо створене старими нашими попередниками:

— Віа-Пріма.

— Страда-ді-Меркуріо.

Таблички висять угорі, а нижче великі літери червоною, ніби кров, фарбою: це оригінал.

* * *

Ось тут праворуч—невелика крамничка. Дверей немає, і тільки розмальований написами фасад. Тут продавали вино. Це видно хоч би й з того, що долі розкидано кухлі, кухлики, глечики й цілі бідони.

Сеньйор Вольпе говорить, що:

— Так, старі прадіди розумілися на вині! Вони вміли випити не гірше від наших деяких сучасників! Хе-хе...

* * *

Та власне неаполітанці здорово цінять «традиції» своїх попередників. Вулички в Неаполі такісінькі завширшки, як і в Помпеї, коли не вужчі в багатьох випадках. І майже всі оці вулички, якщо ви хочете знати, складено з отаких як оце на Віа-Пріма в Помпеї—крамничок з вином! П'ють усі:

п'ють старі й молоді, жінки й чоловіки, за сніданком та обідом і просто так, замість лімонади.

* * *

А зовсім недавно, ще в Харкові, я зустрів одного художника. Він ішов до пивної «на шклянку пива», а з рукава в нього визирала «біла горілка».

— Що,— п'єте? — питаю.

— Та користуюся з нагоди. Скоро ж, кажуть, не буде.

— Що ж ви, кажу, робитимете?

— Та оце й сам думаю...

Він пішов, заклопотаний думкою про те, що він робитиме, коли «кажуть, що скоро й зовсім не буде».

Якби він знав, що в Неаполі та й по всій Італії до нього ладні стати в чергу всі товстопузі господарі винних крамничок, він — на жаль!—погодився б, напевне, змінити свої політичні настановлення.

Це — другорядний експорт!

* * *

Але й у Помпеї таких крамничок сила.—Не менше, як 75% усіх крамничок вони складають. Решта — публічні доми!

Словом, сила традиції перенесла на сучасну буржуазну Італію все від культури старовинних патриціїв Помпеї. І перенесла вона ту культуру без найменших хоч би «діялектичних» змін.

Бо жаден робітник не прийшов на пароплав п'яний. І взагалі дуже важко припустити, щоб хтось із них любив вино.

Видно тільки, що кожен з них уміє любити одне. Кожен з них уміє любити «це одне» так міцно, що любов та іноді навіть прорива́ється, правда на вухо, або з-під воріт.

Це «одне»—ненависть до багатія.

Вони ненавидять червону пику артільника свого, що приходить щоранку і, розповівши, що кому робити, зникає на

цілий день, бо коли італійські комісіонери йому пропонували випити шклянку ґорілки, артільник не відмовився: у нього велика червона з синцями на носі пика.

А кожен з робітників на таку пропозицію без зла відповів би:

— У мене хоре серце, легені, печінка; мені не можна пити.

При цьому він ворухнув би жилавою рукою в напрямі до хорого серця, легенів, або печінки і, ніби ілюструючи, важко хвилин на 5 закашляв би.

Вони ненавидять артільника: у нього на грудях зелена коронка з сокирою, і він любить пити! Вони не люблять червоні від алькоголю носи, бо робітники не п'ють: їм ніколи, ні за що й ні на що. Хібащо серце, легені, або печінку псувати? Та хоч може не всі італійські робітники це розуміють, в цьому немає жадної потреби.

* * *

Південь ішов наступом. Тіні густішали й зустрічалися тільки під ногами. У Помпейських вулицях це становище особливо неприємне: ховатися ніколи та й чи можна від подібної спеки сховатися?

Тут серед руїн та пороху протягом останньої півгодини ми вже зустріли чимало живих людей. Це туристи. Вони приїхали сюди розважатися й відпочивати. Всі вони під густими парасолями ховають себе від сонця. І це—відпочинок. Власне найбільшу насолоду заховано саме в тому, що вони ховаються, а не в тому, що відпочивають.

Взагалі, мовляв, такий тепер неприємний час настав, що для відпочинку треба поїхати кудись далеко, заховатися від своїх буденних справ, бо люди, мовляв, якісь тепер незвичайні пішли. Все вони мріють про страйки й політику. І треба сказати, що декому це становище неприємне. Зовсім неприємне.

А хіба серед неприємностей можна як слід відпочинути?

Треба кудись тікати, ховатися під густими парасолями чужих країн, розважатися старовиною й згадками про те, що колись ці прокляті робітники були смирнішими й зовсім не бунтували.

Це розвага. Думки, солодкі передумування про спокій: це розвага для кожного заможного туриста.

* * *

В Італії знаходить собі справжній відпочинок буржуа. Він з дружиною і дітьми ходить завулками Помпеї, він підводиться на Везувій, щоб звідти побачити красу й спокій моря, він їде на Капрі, щоб полежати на м'якому пісочку одного з найкращих у світі пляжів.

Тут скрізь можна добре відпочити від цієї осоружної політики.

Але ними живе Неаполь. Ними,—туристами. Не пригадую точно, але знаю напевне, що здобуток від їхнього відпочинку в кошторисах неаполітанської міської управи становить чималий відсоток. Неаполь не має великої, як Мілян, Ґенуя, Трієст, Турін — промисловости. Неаполь має силу-силенну деклясованих люмпен-пролетарів у твердих біленьких комірцях та модних краватках. Вони пропонують свої послуги скріз, де треба, а найбільше де не треба.

Робота цих неаполітанців у тому, щоб, фактично нічого не роблячи, водити людей по Помпеї, не вміючи нічого розповісти чужоземцеві його мовою. За це він дістає дві-три ліри й на них купує 25-ту модну краватку.

* * *

Нам розповідали товариші з радянського торгпредства цікавий випадок:

В газеті з'явилася об'ява про те, що хтось може продати велику партію соснових дошок. Покупець відразу знайшовся Огорошений господар дошок попросив у нього під розписку якусь частину грошей на подорож до іншого міста, де нібито були дошки, щоб приготувати все для експорту.

Грошей він одержав чимало. Їх вистачило на те, щоб зараз розшукувати десь дошки, бо, як виявилося, підписана під об'явою особа їх зроду не мала. Ця людина моментально розіслала кілька аґентів по всій країні шукати. За кілька днів вони знову таки знайшли комерсанта, що продавав сосну. З нього, звичайно, спритні людці взяли добрий відсоток за те, що знайшли йому покупця. Словом усі добре підробили на видуманій справі, але контракта таки виконали вчасно. Таким чином на дошках, що їх зовсім не було в людини, яка давала об'яву в газеті, заробили добрий шматок телячого м'яса кілька спритних джентлменів.

* * *

Таких людей в Неаполі — сила. Всі вони фашисти. Всі вони живуть такими махінаціями й коли треба стають у пригоді своїй партії. Вони можуть трощити голови робітникам і торгувати речами, яких зовсім не мають, вони можуть розповісти про Помпею, Везувій, Сан-Мартіно і познайомити знаного чи не знаного (аби дві, три ліри!) чужинця з хорошими сеньйорами.

У Неаполі це — кадри фашистів.

Вони складають партію і їх за кожне вбивство робітника щедро премією буржуазія.

* * *

Вузенька помпейська дорога веде нас до невеличкого тонелю. Вона йде далі, пронизуючи його рудим камінням. Але ми йдемо ліворуч: ліворуч—музей.

Відвідувачів зустрічають службовці з звичайною льокайською посмішкою.

Заходимо.

Музей як музей: все під шклом, усе сумлінно складене й занумероване, але тут містяться експонати, яких напевно немає в жадному іншому музеї.

Це закам'янілі люди.

Їх засипало порохом, коли спалахнув вулкан, їх заховало в руїнах старовинного міста й примусило лежати там

віки. Щось спільне об'єднує їх. Це вираз облич. В них стільки жаху, скільки може бути тільки в передсмертних спазмах: вищерені білі зуби, закручені пальці рук, показують, що смерть, жахлива смерть прийшла несподівано.

Поряд під другим шклом така самісінька — собака. Вона ще страшніша в своїй позі і виразніша в спазмах. Чужоземці довго стоять біля цих експонатів, і відірватися від них їм очевидно дуже важко, бо натовп, що зібрався навкруги, мовчки сопе й одноманітно дивиться, про щось одне думаючи.

В музеї — музейна тиша.

І люди в ньому починають пахнути старовиною. Вони дивляться холодними очима на експонати, а ті — уламки мармурових голів та статуй — дарують їм таку самісіньку холоднечу і мороз.

І тільки тут розумієш, яким холодом дихає старовина!

* * *

1929 року я поїхав до Лівадії.

Там серед пахучої зелені сосон та лаврів стоїть велика мармурова труна.

Екскурсанти на неї не звертають ніякої уваги, та керівник випадкової екскурсії, до якої я на хвилину пристав, тихо й звичайно сказав:

— Це граф Потоцький з Помпеї привіз.

— З Помпеї?

— Це з тієї Помпеї, про яку можна прочитати багато книжок?

— Це з тієї Помпеї, якої можна, вік проживши, ніколи не побачити?

Але ось вона — Помпея, що повертає людину обличчям назад і наказує мислити образами цезарів і рабів!

І я не знаю, чи зупинився б я тепер перед тією труною, що мирно стоїть біля Лівадійського палацу в Криму, під синім небом радянського півдня.

Так: я зупинився б і сказав би:

— Ви бачите? Це з Помпеї. Про неї дещо я вам міг би розповісти.

* * *

Є ДВІ ІТАЛІЇ.

Одна причаїлася, визираючи запорошеними баштами руїн і стінами напівзруйнованих будівель. Вона стоїть мовчки, відкриваючи важкі старовинні двері з восьмої години ранку до восьмої години вечора. До неї тягнуться очі багатьох туристів, що їдуть в першій клясі пароплавів, які курсують між портами багатьох країн і земель; вона пишається сотнями монументів на озерах майданів, до яких збігаються рухливі річки міських вулиць. Вона стоїть, заховавши в собі потерті написи невідомих часів і відбитки клясичних облич з рівними розрізами мармурових очей.

Є ДВІ ІТАЛІЇ.

Друга не дихає старовиною, зруйнованою Везувієм; друга тече річками вулиць до мовчазних озер асфальтових майданів. Вона ховає свої зморшки під рожевою фарбою італійського сонця, вона кропить себе одеколоном кількох теплих морів, вона кокетує з людьми й видає себе за молоду привабливу красуню.

Це Італія удаваної краси і сили, це Італія, що одверто продає свою запудрену фізіономію туристам сотень країн та комісіонерам від тисяч компаній.

Туристів не цікавить Італія жива. І тому вони майже не з'являються на вузеньких вулицях Неаполя, щоб глянути, як живуть італійці. Вони ніколи не йдуть на Сан-Мартіно, щоб і собі потекти в річці залюдненої вулиці. Вони йдуть до фунікульору на Везувій, щоб звідти оглянути надзвичайні панорами Неаполя, вони тиняються в Помпеї, вивчаючи дрібниці вивченої і без них історії і старанно печуться під сонцем на острові Капрі...

Вони живуть Італією *мертвою.*

Є Італія заводів і фабрик, є Італія робітників та службовців, є Італія фашистів та буржуа...

Нею не цікавляться туристи. Їхня робота давати ліри деклясованим людцям, що хочуть жити, нічого не роблячи.

Але я хочу бачити Італію живу.

Треба сказати одверто, що бажання це дуже нескромне. *Хотіти бачити*, це ще не значить *побачити* та ще тоді, коли мова мовиться про *живу* країну без романтичного туману та археологічного пороху.

* * *

Ранком одного дня, коли на пароплаві звичайно тули крани й важкі оберемки дошок повільно підводилися над корпусом «Томпа», я стояв на бакборті, дивлячись на робітників і стежачи за роботою.

Робота йшла звичайно.

Поряд — тільки внизу на палубі — стояв сіруватий чолов'яга, ще молодий, але лисий і присадкуватий. За три дні нашого перебування в Неаполі я жадного разу не бачив його на нашому пароплаві. Він стояв тихо, мимрячи слова якоїсь невідомої пісні. І вже потім від нього таки я дізнався, що то за пісню він співав і чому саме так тихо.

... Avanti ie popolo
a la rixosa
vandiera rosa,
vandiera rosa!..

Хоч і не розуміючи слів, я добре зрозумів невиразно сніваний мотив пісні. Чоловік відійшов далі до трюму і, глянувши на мене, ледве помітно всміхнувся.

Я відповів йому посмішкою, очевидно настільки виразною, що він повернувся знову до бакборта і тихо сказав:

— Здрастуйте, товаришу...

— Здрастуйте!

Він говорив *російською мовою*, і це мене здивувало найбільше.

Потім людина мовчки підвелася трапом на бакборт і швидко вскочила до капітанової каюти, покликавши за собою й мене. В каюті не було нікого, і він весело подав мені руку. За хвилину ми вже сиділи на капітановій канапі і, причинивши двері, розмовляли.

— Я болгарин, працюю в Італії — вчуся...

— Розумію, все розумію!— радів я. Це трапилося так несподівано, що ще й досі важко було заспокоїтися.

— Я ще вчора шукав влучного моменту, щоб зустрінутися з вами. Ви цього не помітили? Я був на пароплаві.

Він говорив швидко, ніби ховаючись від чогось, але потім і сам поспішив заспокоїтися:

— Нам нічого ховатися, бо я тимчасово з вчорашнього дня працюю в порту, і розмовляти з вами зміг би з приводу різних справ. Тим паче, що в Італії я зовсім недавно, і патентовані собаки в чорних сорочках напевне нічого за мною помітити ще не встигли.

На бакборті щось зашурхало, і мій новий товариш поспішив до дверей, але його зустрів капітан. Він зупинився і, повернувшись до мене, сказав:

— Сьогодні о шостій на палубі!

І побіг.

— Як ви гадаєте, запитав я Петра Івановича, чи бува не збираються нас купити шановні сеньйори в чорних фраках з тоненькими лямпасами? Але капітан розповів мені аналогічну розпочатій тільки но історію.

— Чого там купити? Буває звичайно всяко. Пам'ятати треба одне: собаки нюхають добре, і бути обережним не заважатиме ніколи. Торік ми стояли в Савоні. Стояли довгенько, щось тижнів зо три. Багато приходило людей на пристань, щоб подивитися на наш пароплав. Всі вони, попостоявши біля «Томпа», йшли геть. Та один якось додумався пройти на борт. Це було надвечір, і поліцай потроху дрімав на пустому—з-під сірників—ящикові. Італієць підвівся на гору й увійшов до кают-компанії—оглянувшись—чи бува немає

поблизу поліцая—і переконавшись, що навкруги свої люди, він підійшов до столу і з усіма поздоровкался:

— Боносеро, товарищи.

Більше нічого він нам не міг сказати по-російському і потім, постоявши мовчки біля столу, підійшов до стіни, де висіли портрети.

— Ленін?

— Так,— рухнули всі головами.

Він підійшов до портрета, поцілував його і заплакав. Всі стояли мовчки, і тиша гнітила стопудовим вантажем на спині кожного. Та плакав він недовго, і, одразу схаменувшись, ніби раптом переконавшись, що це справі не допоможе — як дитина кулаками витер сльози; потім він усміхнувся,— і ми зрозуміли, що туга за ватажком глибоко, як його слова, засіла, в кожному пролетареві.

Ленінове ім'я не знає національного муру, що міг би повстати поміж ним і робітниками всього світу.

І такого муру немає!

Капітан говорив про це з якимсь захопленням і напруженим піднесенням: він ще й досі позапартійний, але завтра на порядку денному засідання бюра партосередку стоятиме питання про прийом його, Петра Івановича Ковальчука, капітана пароплава «Томп», до членів КП(б)У.

Він хвилюється з цього приводу так, як має хвилюватися кожна людина перед революцією свого життя. Він розуміє ту революцію, що вже захопила його цілком, а ми знаємо, що вона відбудеться незабаром.

— І таких випадків буває досить! От хоч би й у Марселі: торік запросили французькі товариші нашого секретаря осередку на своє засідання...

— Але ж то Франція, кажу я!

— Так, це правда: то Франція. А це — Італія. І вам треба бути обережним, бо коли цей чолов'яга і комуніст, то треба не забувати, що з правого боку у кожного фашиста висить фінка.

— Сволочі!..

— Що ж поробите,— відказує капітан і повільно виходить на палубу, щоб задумано поблукати повз клепані борти.

* * *

Зараз перерва на обід, і крани мовчать, підвівши догори горлянки. Робітники порозходилися в холодок жувати ґуму італійських макаронів, а Петро Іванович нервово міряє кроками палубу, відмовляючись від обіду. Матроси надумали якусь нову витівку і йдуть до кают-компанії порадитися з товаришами:

— А чому б і справді нам не запросити поліцаїв пообідати? Вони ж цілісінький день голодні сидять.

— Що ж, це не біда: вони ж люди.

Хлопці йдуть виконувати свою витівку, і за хвилину поліцаї з портової охорони, яких призначено охороняти наш пароплав ,сідають до столу і, скинувши пояси і капелюхи, їдять смачний борщ блискучими ложками.

Хлопці сидять навкруги, слухаючи їхні слова. А вони, ті слова, зовсім не від поліцая: коли вони познімали капелюхи й пояси, то стали подібними до звичайних селянських хлопців, що після гарячого дня тяжкої роботи сідають обідати.

І видно що не з любови до Мусоліні, пішли вони йому служити. Бо з не меншою охотою ковтали б вони отакий звичайний борщ щодня, коли б ним їх хтось частував безплатно.

— Що й казати: армія надійна!

— Чи стануть вони боронити фашистську диктатуру, коли наблизиться її смерть?

Цей день, такий незвичайний і неподібний до багатьох попередніх, пройшов якось непомітно. Після обіду знову гупали в трюмі дошки, а крани піднімали важкі соснові оберемки. Але сонце знизілося, як мені здалося, багато раніше, ніж слід, і Везувій осяяний ним, знову горів золотим димом.

* * *

О шостій годині я вже був на палубі, чекаючи на свого нового знайомого болгарина, що призначив мені побачення. Але його не було... Потім він з'явився на трапі і, вийшовши на гору, запобігливо звернувся до мене:

— Пробачте, я запізнився... Просто затримали: роботи дуже багато — не встигаю за день впоратися. Доводиться працювати довше.

— Нічого, нічого...

— Що ж підемо? Я вам покажу місто, а поговоримо про все дорогою. Хочете?

За хвилину ми вже йшли закуреною портовою вулицею. Поліцай, що вартував біля портової брами, нічого не запитав у нас про те, хто ми й куди йдемо: очевидно, матросів з радянського пароплава він знав добре — кожного в обличчя. Звичайно, дуже приємно, коли ти стаєш такою відомою людиною. Та коли ця слава глушить вуха тільки поліції, справа набирає неприємних форм.

— Пізнають? запитав мене болгарин.

— Що ж поробите: ми тут люди помітні відразу.

Розмова якось не в'язалася. Я кілька разів запитував свого супутника про його ім'я, але він якось заминав запитання і намагався на нього не відповідати. Врешті стало зрозуміло, що принципи конспірації не дозволяють йому цього робити.

— Називайте мене просто... Джовані...

— Що ж коли Джовані, то й добре! — я засоромився своєї допитливости. — Ви б розповіли, коли можна, про те, як ви тут працюєте; це дуже цікаво...

— Про це не треба говорити. Працюємо добре та й годі. Можете на нас сподіватися! Щоправда, в Італії справа ця ще важча, ніж у нас.

— Важча?

— Не те, щоб важча, — відповів він: — очевидно мені це просто здається, бо в Болгарії, приміром, з моїми товаришами траплялися речі, яких майже не можна робити тут.

Ми пройшли вздовж залюдненої вулиці і говорити голосно не можна було. Я пропонував зайти до ресторану.

— Але пробачте, я не маю грошей...

— Ну що ви! Гроші є в мене, — відповів я — прошу вас не турбуватися.

* * *

На наше щастя, в ресторані, як і завжди, було порожньо, і говорити ми могли про все.

— В Болгарії — продовжував він,— бували цікаві випадки. Я навіть не розумію, як товариші, що з ними вони траплялися, вибиралися живими з них. Наприклад, за одного з моїх товаришів поліція оголосила нагороду в сто тисяч левів. І коли його ніхто не міг відшукати, король додав таку ж суму в нагороду тому, хто принесе його голову.

Що ж, я розповім вам цю історію: в Радянському Союзі такої не може трапитись.

* * *

Було це торік в Болгарії. Мій товариш був комсомольцем і працював дуже активно. Трапилося так, що він мав передати дуже дорогі і таємні партійні документи з одного до другого комітету. Він сподівався зробити це зовсім вільно, та на одній станції, коли він стояв в черзі за квитком, поліція раптом почала перевіряти документи. Його вони пізнали й по обличчю, але просто про людське око оголосили облаву.

Він побачив, що потрапив просто в лапи, та зробити нічого не міг. Його впіймали. За десять хвилин під посиленою вартою його привели до поліцейського офіцера. Він постояв перед ним, не знаючи, як вислизнути з офіцерських лап, бо зробити це й справді не було ніякої можливості.

Поліцейський офіцер дивився на нього зі злою посмішкою переможця, а позаду вартували два поліцаї.

— Ну, що ж, розповідайте, більшовицький аґенте, як ви там гадаєте панувати,— звернувся до нього офіцер.— Розповідайте, не соромтеся: від нас утекти не можна.

Товариш дивився на нього, очевидно думаючи про своє становище більше, ніж про оці офіцерові слова. І, як ви бачите й самі, становище було дуже середне. Але офіцер набридав:

— Соромитеся? Мені просто цікаво, як ви там думаєте здійснити вашу перемогу. Та власне й програми вашої московської я не знаю гаразд...

Офіцер почав удаватися до філософських розмов про те, що «більшовики — чудаки»... Говорив він взагалі остаточно переконаний в блискучій перемозі не над однією людиною, а над більшовиками.

— Не хочете?. Ну тоді виймайте з кишені папери, а розмовлятимемо потім. Ого-го, ще й як кричатимете!

Він почав спокійно виймати з кишені папери, роблячи це зовсім спокійно, та щось важке в правій кишені занепокоїло його, і, витягши повільно цю саму штуку, він вистрелив двічі в офіцера. Трапилося це так несподівано, що поліцаї позаду не стямилися, і повернувшись обличчям до них, він двома пострілами позбавився охорони.

Товариш цей — правду кажучи — й досі не розуміє, чи свідомо він це робив, бо вдаватися до зброї заборонено етикою конспірації у таких випадках. Та сталося все настільки несподівано, що про результати він подумати не встиг.

За хвилину товариш уже був за вікном. За ним побігла ціла навала поліції, та на щастя з-за рогу вийшов потяг, перерізавши їм дорогу, саме в ту мить, коли він перебіг залізничу колію.

Товариш утік до лісового склепу, що містився на маленькому півострівці.

Поліція знала, що з цього склепу втекти не можна, бо вийти можна тільки через єдину браму з другого боку. Тим часом товариш заховався в курені одного робітника, що працював на склепі.

— Слухай, товаришу, сказав він робітникові: я комуніст, тільки но я вбив двох поліцаїв і поранив офіцера. Коли ти справді чесний робітник, ти допоможеш мені втекти.

Робітник нічого не відповів, він витяг з куреня засмальцьовану одежу й наказав передягатися, потім вимазав йому обличчя нафтою, щоб товариша визнали за робітника, і повів його за собою.

Угорі кружляли цілі ескадрильї аеропляпів, освітлюючи згори лісосклеп. Усе підняли на ноги, бо знали, що комуніст тут і втекти йому не можна.

Але партійні документи було вже переховано в надійне місце, а за себе турбуватися не доводилося: якось то буде.

На середині двору «робітники» зустріли запінену зграю полісменів, вони бігли з місця на місце, шукаючи скрізь переляканими очима.

— Гей, ти тут не бачив розбійника,— звернулися вони до «робітників», тільки но сюди побіг!

— Нікого ми не бачили, ми в курені спали,— відповіли вони.

— А як тут із брами вийти? Поведи хтонебудь.

— Ходімо сюди,—погодився мій товариш,—я вас виведу.

Запінені поліцаї наказали товаришеві йти попереду. Вони так перелякалися, що боялися, як би бува не вбив когось із передніх хоробрий більшовик. А коли йтиме попереду робітник, то в гіршому випадку вмре він, а не поліцай.

Товариш прикинувся дурнем і погодився йти попереду. На воротях вартовий пропустив його, бо товариш ішов з поліцією. Таким чином він опинився в місті і міг тікати куди завгодно. Місяців два після того випадку розшукували його й дивувалися; куди міг він подітися, коли вийти можна тільки брамою, де стоїть посилена варта.

Тоді король звелів додати до поліцією призначеної суми ще сто тисяч левів, за непокірливу більшовицьку голову.

Отакі то справи витинають наші дома! Правда, цей товариш після цього випадку став таким відомим, що довелося втекти далеко від Болгарії. Та це не біда — такі люди потрібні скрізь.

* * *

...Джіовані сидів, згорбившись над недокінченою порцією морозива. В ресторані засвітили світло, і публіка почала збиратися навколо квадратових столиків. Говорити вже цим нас позбавили можливости, і Джовані запропонував піти на вулицю.

— Можете не дивуватися: для нашого брата те, що я вам розповідав, уже майже звичайний випадок. Та всі дивувалися не так із спритности, з якою товариш розрахувався з поліцаями, як саме — з його втечі. Це було настільки несподівано навіть для самого товариша, що він спокійно робив такі речі, важачи життям.

...Вулиці в Неаполі вузенькі й темні. Та коли засвічуються ліхтарі, вони стають подібними до якихось вузеньких золотих струмочків, що повсякчас рухаються й течуть. Блискуча юрба пливе цими струмочками, потопаючи у власному блискові.

— А про Союз ви так нічого й досі не розповіли,—докірливо звернувся Джовані.— Як воно там у вас? Коли б ви знали, як ми молимося кожній людині з Радянського Союзу! Буквально молимося. Та ще в Болгарії чи в Італії, куди майже зовсім не може проїхати радянський громадянин!

— У нас? Що ж у нас! Про Радянський Союз нічого не можна розповісти, бо коли б власне взятися за отаку справу, то для цього не вистачило б ні слів ні часу. Будуємо й ростемо.

— Так! — зідхнув він, — а ми ламаємо й ростемо. Кожен зруйнований будинок капіталістичного устрою—то ціле місто пролетарської революції.

— Та що ж — незабаром і ви будуватимете.

Джовані пропонує піти на Сан-Мартіно. Це одна з найзаможніших і найрозкішніших частин Неаполя. На високій горі, оточеній крутими прірвами,— невеличка жменька розкішних будівель.

Це — Сан-Мартіно: з нього видно Неаполь як на долоні. Кожен з його будинків, подібний до маленької крупинки цукру, а ввесь він складає цілу жменю отаких солодких крупинок.

Ми сідаємо в «фуніколяре — чентрале». Цей фунікольор, що піднімає мало не цілий потяг на Сан-Мартіно, починаєть-

ся на віа Рома. Кондуктор сюрчить у ріжок, як пастушок зі старовинної оперети, і за його наказом фунікульор починає рухатись.

Він іде повільно, м'яко посуваючись на крутих схилах Сан-Мартінської гори. У вагоні напівтемно, і людські обличчя ледве рожевіють у натовпі густих тіней. Я—чужоземець, і мені здається, що всі обличчя одноманітні. Всі вони здаються подібними один до одного: модна краватка на твердих з довгими ріжками комірцях, біленькі або рожеві хусточки з передньої кишеньки на піджаку, замащені й прилизані зачіски, все це пахло дешевою оперетою.

* * *

Але до нас підходить молода людина і ласково подає руку Джовані.

— Чом ви не признаєтеся?

— Я? О, чому ж це я вам таким здався? Пробачте, пробачте,— відповідає йому Джовані.— Просто не впізнав: освітлення, знаєте, у фунікульорі дуже дешеве: ні чорта не видно!

— Куди це ви, в наші краї?

— А я знаєте,— весело говорив Джовані...— Я зібрався... Доречі ви не знайомі, звичайно, познайомтеся: це мій товариш, із Росії.

Я подаю руку молодій людині в сіруватому костюмі. Дивує мене одяг цієї людини, що живе на Сан-Мартіно. Одяг зовсім не пасував до аристократичного місця його життя.

— А це мій колеґа,— звертається до мене Джовані—молодий інженер-будівельник.

— Дуже радий, надзвичайно цікаво, відказую.

Інженер оглядає мене щоразу, коли я на мить одвертаюся, щоб подивитися на щось збоку. Та тільки но я повертаю до нього своє обличчя, зустрічаю зацікавлений погляд.

— Так ви з Радянського Союзу?

— Так.

— Що ж там нового? Цікавого?

— Та що ж, для вас, інженерів, багато напевне знайшлося б цікавого: велетенське будівництво по всій країні...

— Он як?

— А хіба ви з газет про це не чули? Ну Дніпрельстан, приміром, або Тракторобуд. Це ж велетні! Не вистачає правда інженерів у нас, як і взагалі робітників.

— Що ви говорите?! Не вистачає?

— Так, слабувато. От ви б зібралися та й поїхали б до нас працювати, там би здобули й практику добру, бож ви інженер молодий.

Джовані втручається в розмову:

— До речі, сеньйор, здається, безробітний? Чом би й справді не поїхати?

Це мене зацікавило: безробітний інженер! Це цікаво й справді. Але сеньйор обережно озирається: буває не підслухав би хтонебуть про це: Радянський Союз! Розмови про нього можуть скомпромітувати сеньйора на все Сан-Мартіно.

— Та воно має деяку рацію: практика може й слаба, але сама робота...

— Як практика слаба?— скипаю я.— Та ж ви знаєте, що то за Дніпрельстан? Чи можете ви щось про нього уявити? Та це ж найбільша в світі гідроелектростанція!!

— Що сеньйор цим хоче сказати,— звертається до мене італієць.— Як саме найбільша?

— Так, дуже просто: найбільша! Ніяґара — в хвості. Розумієте, в хвості проти неї сидітиме Америка та й сидить уже!!

— Он як? А в наших газетах я про це зовсім нічого не читав.

— Що ж тут дивного?— починаю вже я дискусію. Але Джовані хитро підморгує мені, мовляв: «товаришу, ви забули де ви є». І я притихаю.

— Ваша справа вірити чи не вірити, а поїхати до нас вам було б корисно, і науково й матеріяльно.

— А пробачте, скільки, приміром, одержує інженер у Радянському Союзі?, цікаво, дуже цікаво.

— Та як сказати, карбованців чотириста пересічно, а то й п'ятсот.

— На наші гроші скільки це складає?

— П'ять, шість тисяч лір.

— Що ви? П'ять тисяч лір на місяць? Це ж золоте дно!

Я зовсім не помітив, як зупинився фунікульор. Ми вийшли на вулицю. Все це слухав Джовані з неменшим зацікавленням, ніж сеньйор інженер. Кожне слово про Радянський Союз він ловив, як щось зовсім недосяжне й незрозуміле.

Бо власне де він міг дізнатися про правду, коли не з уст радянського громадянина?

— Це все надзвичайно цікаво,— сказав інженер уже на вулиці.— Треба б нам про це поговорити. Обов'язково треба.

— Якось поговоримо!

Він потиснув мені руку з такою посмішкою й повагою, яку дарують людині, що від неї взнають якусь надзвичайну істину. З тієї істини видно силу невідомого, і на світ зовсім по-новому дивляться очі.

— То до побачення, до найближчого побачення!— Він повернув праворуч і, поволі повертаючи щоразу до нас обличчя й махаючи до нас рукою, зникав у пітьмі невідомих мені вулиць.

— Таких покищо тисячі, а будуть десятки тисяч зовсім незабаром! *Тисячі безробітних інженерів*, що цілими роками вчилися і здобували вміння нести користь людності. Але,— запитуючи розвів руками Джовані,—але де вони можуть прикласти силу своїх знань, куди повернути роками здобуту кваліфікацію творців та конструкторів? Куди, я вас питаю?

* * *

Ми повернули на рівненький майдан і пішли до панорами нічного Неаполя. Коло освітленого маґазина підійшов типовий італієць і звернувся до нас:

— Можна прикурити, сеньйори?

— А чому б не можна було,— щедро пропонував я свої послуги. Будь ласка.

Італієць прикурив свою погану смердючу цигарку і зник за рогом. Та Джовані занепокоївся й тихо, майже пошепки сказав:

— От собаки, нанюхали...

— Що саме? Не зрозумів я.

— На жаль — нас! Ця собака — шпик. Цей самий, що прикурював. Доведеться нам розійтися, бо йти разом зовсім небезпечно.

Особисто мені шпик пошкодить не міг нічим. Ми сьогодні зібралися поглянути вдвох на панораму Неаполя, оглянути Сан-Мартіно й може встигнути до кіна. І раптом так просто й зрозуміло поламав наші пляни цей суб'єкт.

— А може ви помиляєтеся, Джовані?

— О, це було б просто необережно з мого боку. Я вже настільки добре знаю цих шпиків, що не можу в них помилятися. Власне, ми нічим, звичайно, не «підриваємо» спокій італійського дуче й короля, навіть тим, що збираємося вкупі йти до кіна сьогодні! Та поліція просто — нагадує про себе. Бо вас вони знають добре. Їм зовсім не вигідно, щоб радянські матроси «обробляли» італійських громадян, ролю яких у даному разі відіграю я.

Я зовсім ясно розумію, що коли мені поліція не може зробити нічого неприємного, то вже Джовані цілком залежить від них — отих поліцейських хортів.

— Що ж, бувайте! Завтра напевне зустрінемося?, як ви гадаєте?

— О! — відповідає Джовані. — Безумовно зустрінемося. На пароплаві о восьмій ранку. Ви напевно вже не спатиме в цей час?

— Дуже радий буду почастувати вас радянською чорною ікрою або ще чим. Обов'язково приходьте.

І Джовані пішов назад до фунікульору.

* * *

Вже була десята година вечора і в чорному — від сильного освітлення вулиць — небі горіли прозорі дірочки зір. Вулиці рухалися дуже повільно, напевне ще меланхолійніше й розміреніше ніж унизу.

Високі будівлі, побудовані за суворим пляном докучної симетрії, танули в небі обрубаними головами пласких дахів. І все було звичайно: як і внизу надумано оперетково й удавано сильно.

Виринувши з-за темного рогу, до мене підійшов італієць. В ньому я пізнав того самого, що прикурював цигарку біля великого маґазина.

— Ви на панораму?

— Так.

— Можна вас туди повести?— запитав він настирливим і докучливим тоном.

— Ні це мені непотрібно. Дякую.

— Чому? Можна за це не платити.

— Ви поліцай, сеньйоре,— безапеляційно запитав я його, дивлячись просто в вічі.

— Так, я поліцай, але ж такий мій обов'язок. Я служу і я повинен це робити...

— Я вас зовсім ні в чому не збираюся обвинувачувати. Я просто відмовляюся від ваших послуг. А стежити можете за мною іншими засобами.

Він попросив цигарку.

Я почастував його, попередивши, що це безумовно все, що я можу зробити, і ще раз відмовився від послуг.

Поліцай зупинився, подав мені руку і, нахиливши голову, пішов геть. Це мене дуже здивувало. Думаю: як же він за мною стежитиме тепер? Випадки, коли поліцай визнавав свою посаду, траплялися й раніше, але визнавши це, ніхто з них не покидав «посту».

На розі двох великих вулиць я зупинився біля великого газетного кіоска й попросив російські газети. Господар заметушився й швидко витяг мені «Последние Новости» Мілюкова. Я заплатив гроші й пішов до генеральної панорами.

* * *

Всю дорогу довелося зупиняти розсудливих італійців, запитуючи, куди тепер повертати, щоб дійти до потрібного мені місця.

— Сюди на панораму чентрале?

При цьому італієць зупиняється, витягає руку з-під пахви своєї подруги, вішає паличку на зігнуту ліву руку, кладе товсту сиґару (залежно від розміру його поточних рахунків в італійських банках)—або погану цигарку в зуби і, запитуючи, дивиться на вас.

— Мені на панораму чентрале. Сюди я йду?

— Панорма чентрале? Розумію, розумію. Ви зовсім правильно орієнтуєтеся в топографії Сан-Мартіно, хоч ви й чужоземець.

— Дякую, дякую, знімаю я капелюха.

— А звідки, ви самі, сеньйоре, пробачте?

— З України.

— Україна? Одеса?

— Так, Одеса теж.

— Так я й сам там колись був, знаю!

І ви тихо, але люто, безсловно проклинаєте тисячу отаких ледачих італійських буржуа.

Якби ви були знали, що «в топографії Сан-Мартіно орієнтується добре», то якого б ви, пробачте, бісового батька зверталися до цієї мавпи по допомогу; Але італійці з Сан-Мартіно не поспішають.

Куди й чого поспішати?

Нарешті він підводить догори праву руку і, кілька разів знімаючи капелюха і рівномірно нахиляючись, бажає вам «боно серо». І ви мусите посміхатися! Ви мусите, бо ж ви безперечно вдячні йому за «допомогу» в розшукуванні потрібної вам адреси.

А він ще разів зо два поверне патентовану потилицю італійського буржуа, глянувши услід: чи бува не збилися ви з напрямку, хоч, як він певен, ви зовсім «добре орієнтуєтеся в топографії Сан-Мартіно».

Іду, вже закаявшись когось про щось запитувати. Хай воно сказиться: на розпитування витратиш силу часу і лише після всього дізнаєшся про те, що так воно й є: ішов правильно!

* * *

В кінці вулиця повертає праворуч і йде крутим узвозом. Люду вже зовсім мало й лише поодинокі аматори блукають, виходять з гарячих від освітлення й вина ресторанів. Вони йдуть похитуючись, іноді мимрячи собі під носа пісню «про маленьку китайку», або ще якусь пустеньку мелодію, а потім знову зникають в ресторациях.

Підходжу до бар'єру, збудованого з дорогого білого мармуру, і раптом сліпну від надзвичайної панорами! Легені ковтають прозорі молекулі неаполітанського повітря.

Навкруги щось надзвичайне.

Унизу (ви й досі не розумієте: невже Сан-Мартіно такий високий?) розкинулося місто. Кожен будинок лежить як біла крупинка цукру на рожевій долоні землі, а все вкупі—ціла жменя таких солодких крупинок. Обов'язково солодких і обов'язково крупинок!!

Це — Неаполь.

Це — Неаполь згори.

Я вже бачив його знизу, з моря, відчував ледачий темп його руху в повно залюднених вулицях і майданах. Зараз він унизу, розпорошений і порізаний на тоненькі шматки нитками та разочками ліхтарів по обидва боки кожної вулиці. А їх сотні, і від того місто якесь величезне й надзвичайне. Неаполь дуже важко пізнати згори, відразу здається, що то не менше як Лондон!

* * *

Але до бар'єру підходить молодий чоловік, він елеґантно одягнений і зовсім мало подібний до італійця.

Невідомий вам чоловік зупиняється, як і ви, нахиливши корпус свого тіла на важкий мармуровий бар'єр. Він дихає так само важко й задоволено як і ви, він ковтає надутими легенями молекулі свіжого повітря, що прохолодою йде звідти, з моря синювато-надзвичайного кольору. Воно дме з вузенької балки між Везувієм та Сорренто. І ви бачите щось псіхологічно-спільне між цим джентлменом та вами—зовсім до джентлмена не подібним.

Але ви обережні. Ви надзвичайно обережні! І ви, звичайно, не дозволите собі першим розмовляти з невідомим, бо мало хто може прийти сюди поглянути, осліпнути від солодкої краси і сп'яніти від прозорого повітря з-за Везувія!

Джентлмен дивиться вниз, зовсім не цікавлячись сусіліворуч, звернувши на мене увагу, обличчя його навмисне дом. І коли мені вже здається, що він от-от поверне голову повертається в протилежний бік, і джентлмен продовжує з насолодою оглядати Неаполь.

Так він себе тримає недовго, і коли я, вже зовсім забувши про те, що стою поряд якоїсь людини, починаю мимрити під носа мотив популярної італійської мелодії, біля самісінького мого правого вуха лунають слова:

— Ви росіянин?

Спочатку перелякавшись, повертаю до нього розгублену фізіономію: звідки йому можна було дізнатися про те, хто я такий?

— Ні, я німець,—не червоніючи маневрую.—А чому ви мене мали за росіянина?

— Я по газеті суджу. Це ж російська газета?

Тепер я бачу, що джентлмен упіймав мене на брехні: коли я німець, то чому б я розмовляв з ним російською мовою? Але розгубитися, значить, видати себе з головою, і я спокійно продовжую свою відповідь:

— Я жив колись у Росії й тому цікавлюся її мовою й зараз. Останні ж роки я жив у себе дома, в Німеччині.

— Ви еміґрант?

— Ні, не еміґрант: з Росії мене ніхто не гнав, та й не держав мене там ніхто.—Цими словами я хотів відштовхнутися від брехні, яку я сказав йому спочатку.

Та мені здалося, що він сам—російський еміґрант, бо володів російською мовою досить пристойно, правда, мішаючи деякі слова з якоюсь іншою—слов'янською. Виявляти ж себе відразу і значить переходити з самого початку на ворожі розмови радянської людини з людиною невідомого політичного настановлення в даному випадку я не мав ніякого бажання.

Словом—я німець, жив у Росії, тепер вчуся в Італії на суднобудівельному факультеті технологічного інституту.

— А ви очевидно росіянин?—запитую я, коли бачу, що привернув до себе джентлменові симпатії.—Ви давно з Росії?

— Ні, ви помиляєтесь: я—не росіянин, я болгарин. Сам я з Софії.

— Алеж, добродію, ви зовсім добре володієте мовою, і можна подумати, що ви росіянин!

— Ні це не так,—щоправда російську мову я вчив ще в гімназії: читав багатьох росіян, вивчав Пушкіна, Гоголя, Тургенева. Та й моя рідна болгарська мова має багато спільного з російською: коріння одне!

— Так. А зараз ви живете в Італії чи просто?..

— Вчуся в Римі. Вчуся співати, а оце всього десять день як приїхав до Неаполя.

— Он як. Надовго??

— Важко сказати. Розумієте, в мене в зв'язку зі співами захворіло горло, а в Неаполі в цій галузі найбільші медичні авторитети. Отже—я лікуюся.

Джентлмен справив на мене приємне враження. Видно, що людина дуже культурна, досхочу начитана й симпатична взагалі. Я вже починаю шкодувати, що не сказав йому про себе правди. Бо коли б вийшов якийсь скандал і мені довелося б комусь показувати свої документи, приязнь, чи, вірніше, симпатія між нами порвалася б відразу.

Та повертати назад уже зовсім пізно, і я дотримуюся розпочатої лінії конспірації.

— А ви вчитеся в Неаполі?—звертається він до мене, переконаний цього.

— Ні,—заминаюся я.—Розумієте, я ще не вчуся,—я збираюся цього року тільки складати іспити на суднобудівельний факультет.

— В Неаполі?

— Може тут, а може в Міляні, або Римі. Побачу, зараз ще дуже важко про це щось певне сказати.

— А чому не в Берліні? Там у своїй країні звичайно зручніше б та й навчальні заклади ніби кращі. Взагалі — Німеччина!..

— А в мене про Берлін зовсім інша думка,—брешу я нахабно, бо в Берліні зроду не був.—Навпаки: там, знаєте, темп скажений, рух надзвичайний. А Італія романтичніша...

— Як сказати?.. І я бачу, що дискусію розпочинати, значить сісти в калошу зовсім одверто. Хочеться якось звернути розмову, але він і сам, ніби розуміючи моє внутрішнє непомітне хвилювання, продовжує:

— В Італії треба вчитися митцям, а техніковi та інженерові роботи в ній мало. Хіба ще на півночі біля Швайцарії... Я й сам, приміром, торік закінчив фінансовий факультет. Але вчився я в Парижі. А от співати треба, звичайно, в Римі... це визнано всіма.

Надворі зовсім темно. Місяць погас за Везувієм, і Неаполь лежить розсипаний жменею солодких крупинок. З моря дме прохолодою, і мармуровий бар'єр починає пекти пронизливим холодом крізь тоненькі рукава не до нього пристосованої італійської одежі.

— До речі, чи не краще порозмовляти нам в ресторані? Піднімімось на гору.

— Не заперечую—погоджуюся я з його пропозицією.

І ми йдемо з настояного мармурового місця, покидаючи розсипані солодкі крупинки розкішних будівель. Лише тепер я приглядаюся до білого джентлменового клясичного обличчя, і мені стає зрозумілим, чого він так легко говорить про навчання то в Парижі, то в Римі, то в Берліні. Я бачу, що з цією людиною мені не можна йти, але я йду, бо розумію потребу цього.

— У вас напевне багато тут знайомих?—запитує безапеляційно він.— Ви з німцями чи росіянами дружите?

— Та як сказати... буває, що з росіянами, буває з німцями, бо, треба сказати, у мене в Неаполі і тих і других дуже мало.

— А росіян тут багато?

— Не знаю... не думаю, щоб багато,—відповідаю я неохоче, і мені здається незвичайним і непотрібним таке запитання.

Ми підходимо до цілої низки ресторанів, що стоять поряд. З кожного долітають звуки національних італійських мелодій і смачний запах беззмінних неаполітанських макаронів. Від цього ще дужче хочеться їсти, і я пропоную зайти до найближчого ресторану. Але мій супутник категорично не погоджується:

— Хіба це ресторан? Пробачте, але я дозволю сьогодні собі вас доглядати. В справі гастрономії я орієнтуюся добре. Хе-хе!

— Що ж, ведіть...

І ми йдемо далі, звертаючи в освітлені сотнями блискучих лямпок квартали й майдани. Я нічого не маю проти: про всякий випадок ми наближаємося до фунікульору, що везтиме вниз.

— Росіяни тут звичайно є, бож дипломатичні стосунки між країнами досить налагоджено... і взагалі... а ви не в росіян живете?

— Я... в росіян. На майдані Ґарібальді...

— Ах, як добре. Це зовсім близько: я живу на віа Рома в готелі «Лондон». Коли ваша воля, ми зможемо зустрічатися. Я, розумієте, й сам страждаю за своєю мовою, а ми з вами—гляньте—зовсім вільно розмовляємо хоч подібною до болгарської.

Ми повертаємо ще за один ріг, і перед нами освітлений напис:

Mirdndsuli

— Сюди й ходімо. Це ресторан досить пристойний. Щось під французів. А втім, і самі побачите...

Ми увіходимо. На нас відразу звертають увагу, і тільки но встигаємо сісти, покірно підбігає офіціянт.

Я цілком покладаюся на смак свого попутника, бож у виборі ресторану він себе зовсім не скомпромітував.

— «Досить пристойний»,—думаю я.—«Видно, добра буржуазна собака»! Ресторан, і справді, розкішний. Відвідувачі виблискують шовком і золотом. Музика грає націоналістичний фашистський гімн. Словом, я бачу, що потрапив туди, куди не слід потрапляти пролетарським письменникам.

Але стіл накрито, і я вдруге констатую не абиякі джентлменові здібності в гастрономії.

— Дуже хотів би послухати ваші співи. І коли ви співаєте ще краще, ніж керуєте...

— Розумію вас!—сміється він.—І дуже вдячний за похвалу. Звичайно коли б...—і він дивиться в той бік, куди зник офіціянт. Не вистачає для симетрії прекрасного полу. Розумієте, треба...

Але я катагорично протестую, і він за хвилину, смокчучи рожеву лімонаду, погоджується:

— Ви, звичайно, праві: хіба можуть італійки зрівнятися з росіянками. Погоджуюся: їх ви знаєте краще. Хе-хе! Я не помилився?

— О, ні, я багато скромніший, ніж ви про мене гадаєте.

— Он як? А в Неаполі напевне ви вже встигли познайомитися з гарними росіянками? З дипломатичних кіл. І, не вичікуючи на відповідь, вів далі:

— Думаю, що матиму щасливу нагоду за вашою допомогою, коли на те ваше бажання, познайомитися з гарненькими росіянками?

Але мене ввесь час непокоїть його настирливе бажання дізнатися про тутешніх росіян. Навіть більше: познайомитися за моєю допомогою. «Чого захотів?» думаю я. «Але чому він морочить голову росіянами, коли я йому ясно сказав, що я німець?».

— Пробачте, звертаюся я до нього, чому ви вчилися на фінансовому факультеті, коли маєте здібності співати? Адже ви загубили час зовсім даремно.

— Це знаєте історія проста. «Сімейна незгода», мовити б.—І, смокчучи лімонаду, він починає розповідати, чому це трапилось. Він, мовляв, мав охоту бути професіональним

актором ще в дитинстві. Але його батько, поважний офіцер королівської армії, категорично повстав проти цього:

— Ти син значних батьків, і зовсім тобі не личить правити за комедіянта!

Це мучило хлопця, і коли справа вже дійшла до університету, батько потішаючи сказав якось:

— Коли хочеш вчитися співати, доведи мені, що ти закінчиш якийсь інший спеціяльний факультет. І коли ти будеш освіченою і цілком самостійною людиною, тоді матимеш право співати на сцені.

— І я довів!—вигукує він.—Тепер, закінчивши фінансовий, учуся в Римі співати!

За столом, що стоїть поряд, весела компанія молодих хлопців гуляє, сміючись і випиваючи. Таких компаній навколо чимало, і я на них не звернув би уваги, та один з них повернувся до нас і підняв догори блискучого ножа. Всі коло нього зареготалися,і мій сусіда заворушився в своєму кріслі. Він теж повернувся, ніби ненароком, і тепер сидів уже обличчям до веселої компанії.

За хвилину я помітив, що мій сусіда непомітно переморгується з хлопцями, що сидять поряд, і я зовсім ясно зрозумів справжній зміст попередніх моїх із ним розмов про росіян.

— А знаєте, добродію,—навмисне голосно звертаюся я до нього. Він переляканo повертає до мене обличчя й напружено слухає.

— Що, що, пробачте я прослухав...

— Я кажу, що італійські шпики абсолютні йолопи! Ви розумієте, от, примі́ром, збирається він за мною стежити, а я його вже бачу! Раніше, ніж він мене!!

При цьому мій сусіда так почервонів і так захвилювався, що я й сам злякався своїх слів.

«Так он що ти за супчик,—злісно подумав я.—Ну мене обдурити важко!».

— Скажіть, будь ласка, за вами напевне теж стежать?— намагався я придуритися я. Ви ж також чужинець в Італії!

— А як же? Стежать!—брехав він, заспокоюючись тим, що я може нічого не помітив і, не думаючи його образити, вигукнув свою переконану безапеляційну думку про італійських шпиків.

— Я, розумієте, живу в Римі, зовсім недалеко від палацу Мусоліні. І поліція щотижня мене перевіряє.

— А за мною,—кажу я знову,—за мною цілими ватагами ходять. Скрізь і завжди! Хіба може тому, що я читаю російські газети? Показую я на «Последние Новости».

— Напевне так. Вони вас мають за більшовика — чого доброго! І він роблено й театрально зареготався.—Чого доброго за комуніста мають вони вас!

Відповісти на цю гістерику так, як треба було, я не мав найменшої можливости: мене оточувала в усьому абсолютно п'яна шатія. Та ще й група, що з нею переморгувався мій «приятель». Але відповідь мою він знав авансом, бо, як я вже переконався, про мене він мав знати все до подробиць. І я, двозначно посміхнувшись, видушив:

— Чого доброго...

Весела компанія, що сиділа поряд, раптом піднялася—всі разом, як за наказом невідомого дириґента,—і сміючись почала розраховуватись, але, як я потім помітив, у них не вистачило грошей, і кожен по черзі почав щось шепотіти на вухо офіціянтові.

Компанія вийшла, не справивши ніби найменшого враження на мого болгарина, і він сидів у кріслі, підспівуючи й підсвистуючи мірному темпові ледачої, як увесь ресторан, оркестри.

— Ви жили в Парижі?—перепитую я давно відоме.—Розповіли б щонебудь про Париж.

— Що ж саме, з якої опери?—всміхнувся він.

— Та з якої ж? До речі, невже ви не мали нагоди познайомитися в Парижі з гарненькими росіянками? Для цього їх, здається, там вистачить.

Він почервонів удруге, на цей раз очевидно побачивши, що вибрехнутись важко. І голова йому нахилилася на груди.

— Ба ні,—неохоче, вимушено розповідав він.—Знайомих росіян я маю в Парижі досить, але—жінку серед них я зустрів тільки одну. Власне тільки одну—порядну і високо-культурну людину! Це—Родзянко.

— Як, як Родзянко?

— Так ви не помилилися: Родзянко.—І, дивлячись на мою здивовану фізіономію, додав:—Чи бува не знаєте її й ви? Як мені відомо, її дід в Росії обіймав високу державну посаду.

— Що ж це за жінка?

— О, це—людина! Це ідеал людини. Такі вміють кохати і віддаватися цілком. Крім того—культура, виховання, ерудиція.

Це мені пригадало газету «Последние Новости», що лежала поряд, і, наблизивши її до очей, я прочитав:

> *Сегодня в клубе Его Величества Великого Князя Николая Николаевича состоится общее собрание донского казачества по вопросу об организации и окончательном оформлении штаба.*
>
> *Просьба ко всем господам донским казакам явиться на собрание без опозданий.*

Так,—думаю я: «надежда юношей питает»! Та голосно цього я не кажу. І мій «приятель», зазираючи в газету, каже:

— Вони працюють, організовуються. Шкода їм своєї батьківщини!

— І невже вони сподіваються реставруватися в Росії? Це ж марення!

— Знаєте, а хіба більшовізм не був маренням?—це він говорить з безперечної злости до мене. За те, що я його все таки добре викрив. І, не показавши цього, тримаюся своєї лінії.

— Був більшовізм найхорбливішим маренням,—повторює він свою глибокодумку аналізу «історії» більшовізму.

— А знаєте, Франція робить неприємне враження дешевої повії ще й тим, що вона абсолютно всіх дегенератів та головорізів пускає до себе ночувати. Убивця з Італії, генерал з Росії і найбільший злодюга з будь-якої країни знаходять

тепле місце поміж усіх інших в Парижі. А чи не знаєте ви, що це має спільного з культурою і честю?

Годинник посуває вперед незрозуміле перехрестя тоненьких пальців. Коли я не помиляюся, то вже дванадцята година. Мені не віриться: невже так швидко пройшов час? Зовсім непомітно.

Виходить, що буржуа не помиляються зовсім, заходячи до цього ресторану, щоб непомітно протуляти вільний довгий вечір, серед музики й світла у розкішному сусідстві лімонади й жінок, однаково огидних. Вони не помиляються: для цієї мети ресторан „Mirdndsuli“ не може замінити нічим розумнішим.

Я пропоную іти і, витягнувши гаманця, збираюся розраховуватися. Але мій болгарин категорично протестує:

— Як смієте ви це робити?! Я мушу платити, бож я вас сюди запросив.

Щеб пак! Звичайно ж платити треба йому. Обов'язково йому, інакше я остаточно виявлю зрозумілу належність його до п'яної компанії, що вийшла раніш, нашепотівши повні вуха офіціянтові! І я хочу це зробити. Але, я здаюся, щоб остаточно перемогти:

— Що ж—ваша правда. Пробачте.—І я сідаю. Офіціянт швидко приносить рахунки, і я бачу серед стовпця рівно виведних чисел підкреслено «80 лір».

Я, ніби ненароком, зазираю до рахунка і, коли він платить уже гроші, наївно запитую:

— А ці 80 лір чом окремо?

— Це в нас із сеньйором—хе-хе!—свої старі рахунки.— При цьому він переможно стукає офіціянта по плечах тоненькою долонею.—Він знає, завіщо бере гроші. Чи так?

«Так думаю, сволота, вчишся в Римі, співаєш, лікуватися приїхав до Неаполя? Син генерала—фінансист і актор! Цікавишся своєю слов'янською мовою й «гарненькими росіянками з дипломатичних кіл»? Чого доброго: сподівайся хлопчику!!».

— Будь ласка,—пускає він мене наперед, і я бачу зовсім ясно, як позаду мене йде офіцер поліцейської управи. Але

це—галюцинація, це здається тому, що офіціянт нахилиться так. як він завжди нахиляється перед поліцаями.

І я йду вперед.

Мене трясе від злости.

Заспокоює тільки те, що й я ж йому трохи прибрехав, і хоч відомо, коли він поліцай та зі мною познайомився спеціяльно, своїми брехнями я його ні в чому переконати не міг, все таки він про мене знає все. Але гра, романтична конспірація, детективна гра з офіцером, який при всьому бажанні мені не може нічого зробити, це мені сподобалося, і я ступав по панелях твердо.

На вулиці—ніч.

* * *

Місто потроху, правда, зовсім непомітно, гасне й затихає. Це—на вулицях. А біля фунікульору, що везтиме нас униз на віа Рома натовп росте: з усіх ресторанів, кін та вулиць, що містяться на Сан-Мартіно, люди збираються спускатися вниз додому.

Мій «приятель» іде мовчки. Він очевидно проклинає себе за те, що поліцай із нього нікудишній, за те, що він мав усі можливості обкрутити мене навколо пальця, за те, що йому це—чортяка б його вхопила!—треба було зробити. Він проклинає мене—напевне вдесятеро лютіш—за те, що я, набрехавши йому, так само як і він мені, все таки об'їхав його успішніше і хитро зірвав з нього маску!

Але ми мовчимо: гра триває. Мені просто цікаво: чим закінчуються такі історії? Йому ж треба було дізнатися про тутешніх росіян і може зовсім щиро хотілося познайомитися з «гарненькими росіянками з дипломатичних кіл». Йому досадно, що ні чорта він від мене не взнав, а розкривати себе вже пізно і цілком неможливо.

Але мені припадає на думку: дай, думаю, в фунікульорі перед самісіньким прощанням з ним признаюся, хто я такий, і цим доведу, що брехав я не тому, що боявся, а просто з бажання заморочити його. Хай думаю, він це відчує ще раз, і багато болючіше ніж раніше!

Ось ми вже дістали квитки, зійшли на чистенький освітлений перон і коли кондуктор, як тисячу разів, як завжди раніше, надув пухирі гладких щік, я задьористо вигукнув:

— Дорогий добродію! Набрило гратися: скажу вам чистісіньку правду, ніякий я не німець, ніде я не вчуся. Я просто вам—за це пробачте!—голову морочив. За це—повторюю, дорогий добродію—пробачте!

— Хіба?—ніби дивується він.

— Слово чести,—переможно кричу я в болтаринове вухо.—Слово чести! Я з Радянського Союзу. З України. Чи чули ви, що то за країна така?

Він намагається дивуватися. Він вилуплює на мене очі: дивується. Але я зовсім ясно бачу, що все це удаване й театральне. Все це видумане пустоголовою людиною. Він зовсім не дивується, бо хіба все це невідомо було йому раніше?

І в вилуплених очах, в іронічних зморшках, навмисне зроблених щоками, я бачу—злість.

Зліст—на мене, за те, що він поводити себе як я—не може. Він не може сам зірвати свою маску, хоч я зірвав її давно. Під нею—поліцай. Під нею—шпик!

— Я просто шиф-офіцер з радянського пароплава,—кажу я спокійно. А за гру—пробачте! Я просто не знав хто ви. А обережним треба бути завжди. Адже в Римі й за вами стежать?

— Це цікаво. Та чи бува ви й мене не маєте за шпика?

— О, ні, ні! Я про вас багато кращої думки. Ви зовсім крім того, не подібні до малпи в трикутному капелюхові. І навіщо ви самі себе ображаєте навіть розмовою про поліцая?

Мій «друг» має одну прекрасну якість: в усіх подібних випадках його симпатична фізіономія буряковіє, і дивуєшся, де заховано кров цієї зовсім білої випещеної шкури?

— Це цікаво,—удавано дивується він.—Це дуже цікаво,— І кров поволі розпливається по м'яких щоках.—Дуже шкода, що нам треба розставатися, ви б були щось про свою країну розповіли. Дуже шкода!

— О, я дуже люблю розповідати про свою батьківщину. І шкодую, повірте, не менше від вас, що годинник і військова морська дисципліна перешкоджають мені це зробити. Добре вам:—ви ж ніякій військовій дисципліні не підлягаєте? Добре вам?

На цю іронію він відповідає досить нервово. Він швидко садить мене в трамвай, що веде до порту, і грубо тисне мені руку.

— Сподіваюся, що нагоду поговорити з вами я ще матиму завтра? Може знову в „Mirdndsuli“

— На жаль, добродію, на превеликий жаль, в Неаполі лишилося мені ще бути—на жаль!—одну тільки добу, і її я маю приділити своїй команді. Завтра я поведу своїх товаришів-матросів до кіна.

— Он як? Ну, бувайте!

Я бачу, що він розчарований з моєї сьогоднішньої з ним зустрічі. Ще б пак! Шановному поліцаєві, акторові й фінансистові паризької комерційної академії абсолютно не щастить в його першій професії. Я не знаю, чи багато й далеко він посуне національне болгарське мистецтво співу, коли з подібними здібностями гратиме свою ролю і в театрі?

Навряд! Далеко не піде національна болгарська культура, викохана на теплому фашистському ґрунті в Італії серед приємного сусідства цитрин і лаврів!

...Я щасливо доїхав до порту. Перед потрібною мені зупинкою до мене підійшов кондуктор і ласкаво пропонував свої послуги:

— Сеньйоре, вам уставати на наступній зупинці!

Звідки він про мене дізнався? Кондуктор! А в тім все ясно.

...Коли я пройшов портові ворота, всі шпики, що нервово прогулювалися біля них, спокійно розійшлися. Це мало визначати, що на пароплаві вже всі сплять і я найдовше затримався в місті.

— Що ж пора й їм!

Уже перша година.

* * *

Джовані розповідав мені факт, який італійці звуть анекдотою. Говорив він притишено, цьому була причиною стара конспіративна звичка ховатися від людей. Сьогодня він ставився до мене зовсім довірливо, і його тихий голос стосувався не мене, а всіх хто йшов повз нас, і, перепрошуючи, легко штовхався у бік.

— Ви знаете, є така газета „Popolo d'Italia"—«Італійський нарід». Редаґує її Арнольд Мусоліні: брат славнозвісного диктатора Беніто. Треба сказати, що людина він дуже недалекого розуму і майже нічим не заслужив призначення на редактора. Кажу «майже», бо братові диктатора не треба ніяких заслуг, крім однієї: заслуга бути диктаторовим родичем. Газета—шовіністична. Є ще друга газета: „Natio", як і всі, подібного політичного настановлення.

Приїхав одного разу Арнольд до свого високопоставленого брата. До цього приїзду диктаторів палац було прибрано й уквітчано, як до справжнього великого свята. Увечорі був банкет на Арнольдову честь.

— Знаєш, набридли вже мені перські килими й шовкові скатертки,—сказав Беніто Мусоліні. Давай поскидаємо все це й їстимемо на застеленому газетами столі.

— Давай,—як завжди погодився редактор.

— Ну от: ти їстимеш на „Popolo d'Italia" а я на „Natio", засміявся італійський дуче й фашистський бог.—Ти на «народові Італії», а я на «нації»!

Арнольд реготався. Історія здалася йому приємною. Він звичайно завжди готовий їсти на італійському народові, як його славнозвісний брат Беніто на італійській нації.

Може такого факту й не було, та мене дуже мало треба аґітувати, щоб я повірив у протилежне. Ця «анекдота» тільки заплутує кінці: починаєш не розуміти, що ж врешті в Італії звуть анекдотою?

Джовані йде поряд. Сьогодні він змінив свій одяг на чистіший і пристойніший, бо «мінятися» як можна частіше—це

його звичка—конспіративно триматися серед одягнених в наполеонівські капелюхи і чорні фраки людей.

— Всі анекдоти в Італії то є життя. А життя то є нахабна й непотрібна вигадка! Та власне про це в Італії дві зовсім протилежні думки.

— Як і скрізь!—гукаю я.

— Так, як і скрізь

Ми виходимо за ворота порту на широчезну закурену вулицю віа Сан Філянджері. Треба дуже далеко йти, щоб потрапити до якогось кіна чи театру. Бо віа Сан-Філянджері то ще припортова вулиця, і живуть в ній люди, на яких італійське кіно не розраховує.

— Знаєте, — розповідаю я дорогою до трамваю. — Мав я сьогодні розмову з сеньйором Вольпе. І, уявіть собі—про політику.

Сеньйор Вольпе—тихий парубок, і важко повірити, щоб він і справді міг виконувати розбійницькі завдання, які повинен виконувати кожний член партії «фашіо». А сьогодні на пароплаві він наївно, як школяр, запитав:

— Скажіть, як у вас організовано молодь? Партійну так би мовити.

— Як же ж організовано? Є комуністична спілка молоді, що носить ім'я Леніна. А є ще піонери—третє покоління.

— Ага розумію: партія—перше, потім—як вони у вас звуться?..

— Комсомол—диктую я.

— Ага, це друге, а ще є третє?—запитує.

— Так.

— Так це ж точнісінько як і в нас! Точнісінько! У нас теж три покоління: перше—фашисто, друге—аванґвардіо—фашисто, і третє—бабла.

— Алеж, сеньйоре Вольпе: у вас, як і в нас, а не навпаки, бо вашої партії не було 1917 року, і брати приклад ми з неї не мали ніякої фізичної змоги!!

Але капітан на цих словах припинив вогонь, що з ним я збирався дискутувати. Він покликав мене до кубріка:

— Ви з глузду зійшли,—сказав мені капітан. Не лайтеся з ним.

І я зрозумів, що в цій країні легко зійти з глузду: кожен фашист говоритиме, що й «у комуністів, так як і в нас». А такі думки можна почути дуже часто. Вони зовсім забувають, що їхня партія існує на багато менше за нашу комуністичну, і влада живе тільки всього з 1923 року!

— Так, вони дуже хорошої думки про себе, — сміючись стверджує Джовані.—Вони себе люблять більше, ніж люблять їх. За це вони карають суворо. Та з карами у них виходять цікаві курйози.

Одного разу, приміром, коли саме судили групу італійських комуністів, якийсь робітник, напившись п'яним, почав несвідомо на вулиці галасувати:

— **Нехай живе третій інтернаціонал!!.**

Цього, звичайно, було досить, щоб поліція, попобивши йому ребра, відрядила п'яного до в'язниці. Та найцікавіше вийшло, коли почали допитувати.

— З якого ти року в комуністах?—запитали його.

— Я не в комуністах,—справедливо відповів заарештований,—я зроду не був комуністом.

— Ах так? А ну дайте йому!

Били його доти, доки він примушений був сказати, що він комуніст.

— Скільки членів у твоєму осередкові?

— В якому осередкові?

— Та говори, собако!

— Не знаю.

— А не знаєш? Дайте йому!

І його били знову, поки він вирішив врятуватися від неймовірного катування, вигукнувши:

— П'ятсот!

Поліцаї справедливо злякалися: п'ятсот комуністів в одному осередку залізничного депа, де працює всього тисяча робітників!!

— Ти розкидав проклямації першого серпня?

— Я?

— Ти, ти!

— Ні.

— Ах, он як? А ну дайте йому.

Коротше, його примусили визнати, що він розкидав проклямації першого серпня і що він комуніст з 1910 року. Бо що мала робити людина, яку примушують щось визнати під загрозою вбити? Так само примусили його підписати й протокола про допит.

Прийшов день суду. Та коли заслухали свідків, виявилося, що **першого серпня,** в день, коли він за підписаним ним самим актом мав розкидати комуністичні проклямації, його **вже було заарештовано,** і він у цій же самій справі сидів ув'язнений.

Це було викрито, і процес став доброю агіткою за комуністів. А все таки робітник «заробив» два роки ув'язнення. Треба сподіватися, що після звільнення з тюрми він стане справжнім комуністом, не питиме горілки і не галасуватиме на вулиці за Комінтерн, коли в цьому немає ніякої потреби.

На процесі цієї ж групи комуністів стався ще один пристойний скандал:

Коли прочитали обвинувачення, яке нібито визнав один з комуністів, що його вбили перед самим судом, в ту хвилину, коли він «пробував **тікати».** виявилося, що акта підписано самим комуністом через три дні **після його смерти.**

Отже, на тому суді поліція оскандалилася добре, бо навіть із слухачів, в числі яких робітників не буває, хтось голосно вигукнув:

— Сеньйори, вдруге працюйте уважніше!

Бо чого міг в такому випадку побажати поліції блискучий буржуа?

Поліція не пішла по залі розшукувати того, хто своїм вигуком привселюдно її образив. Ні! Вона тихо намагалася зам'яти очевидний скандал. Та не думайте, що хоч одному з комуністів довелося скористуватися з цього: всі в тюрмі, і лише два з них спромоглися втекти після суду.

* * *

...Ми знову на віа-Рома. Вона вже остогидла мені за час перебування в Неаполі. Вдень і—особливо!—вночі, її шум, м'який і солодкий, ніжно сповнює вуха. Все—від фарб до шуму ґумових підошов та твердих шин фіякрів наповнено цим набридлим солодким блиском і влесливим гомоном.

І зовсім не шкода, що завтра знімаємося з якоря і знову відпливаємо в море. Навпаки, лише тепер я бачу, яке все тут одноманітне й однобарвне в городі «краси й сонця»! Яке все тут присолоджене й удаване! Безсиле й мертве!

Не уявляю, як почував би я себе, коли б мені довелося тут жити довше, коли б піти на це примусила мене сила якогось обов'язку. Та Джовані на це відповідає зовсім справедливо:

— Якось жили б! Хіба я не живу?

— Саме «якось»,—співчуваю цій упертій людині. І я бачу, що й Джовані живе «якось». Йому добре встигла набриднути ця «краса й сонце», та що може зробити людина, якій загрожує смерть у рідній країні? Що вона може зробити?

— Нічого! Поліція про мене трохи забуде, тоді я й повернуся додому,—заспокоює себе Джовані.

— Нічого!

Праворуч від театру Ельдорадо ріг вулиці блищить освітленою плямою і розфарбованими афішами. Ми вирішаємо йти до кіна з веселим натовпом італійських буржуйчиків.

— А знаєте, я теж кіно-актор.

— Ви?

— Я,—говорить Джовані.—Ви не вірите?

— Ні, не вірю!

— Чому?

— Як сказати?..

— Хіба я не подібний до кіно-актора? Аж погляньте на мене.—Він повертається вайлуватою і трохи згорбленою постаттю. Я бачу, що він розповідає про це тільки тому, щоб трохи розважитися після моїх із ним розмов про життя «якось». І він знову запевняє:

— Слово чести!

— Де ж це ви встигли?

— Ото! Хіба важко стати кіно-актором?

— Важкувато.

— А кіно-фабрикантом хіба важко стати?

— Ви жартуєте?

— Чого б я жартував? Коли це потрібно для виконання якогось партійного завдання, комуністи грають ролю фабрикантів не лише на екрані, а й у житті, розумієте?

— Розумію!

— Правда, я грав ролю не фабриканта. Так треба було. Це було, а втім...

— Що таке? слухаю...

— Пробачте, але цієї історії я вам не можу розповісти, це ще і самим нам не зовсім ясно. А принципи конспірації...

— Розумію... розумію...

І ми зайшли до кіна.

Джовані дуже шкодує, що зараз літо, і він не може повести мене до театру Сан-Карло. Торік там був Марінетті, і я міг би його побачити.—Але ж зараз уже сезон закінчено! Джовані говорить це таким тоном, ніби я збираюся його в чомусь обвинувачувати. Я сміюся. Він посміхається теж: «для симетрії».

Відрізнити нас від решти публіки дуже важко. Ми пробуємо говорити німецькою мовою. Це нам вдається. І тепер нас не можна обвинуватити в тому, що ми комуністи й маємо зв'язок із капосною Москвою. Ми просто німці та й годі! І ми йдемо до кіно.

Хіба може про нас хтось подумати інакше?

* * *

Над самісінькою головою касирші кіна на віа Рома висить табличка з розцінкою місць. Розцінку написано по-европейському чисто-білою фарбою на сірому фоні.

Ви можете на неї дивитися скільки хочете. Можете навіть перепитувати в касирши про ціну місцям. Та коли ви протягнете руку з грошима у маленьке шкляне віконечко, не сказавши, яке саме місце ви хочете купити, вона сумлінно відріже квиток першого місця.

Ви розкриваете рота, намагаючись сказати, що шість лір за квиток першого місця заплатити не можете, бо ви звичайний робітник і заробляете всього десять лір на добу. Але кільця гострих блискучих ножиць уже категорично зійшлися, і гроші треба платити категорично. Коли ж ви хоч слово скажете про це, касирша ласкаво відповість:

— У кого немає грошей, тому немає й кіна...

Коли ви хочете піти до кіна, ви мусите мати багато грошей. Проти цього б ви зовсім не суперечили, та ви—звичайний робітник і заробляєте (коли ви саме той один з десяти, що потрапляє на роботу) всього десять лір на добу.

Добре одягнені й угодовані сеньйори чоловічого й жіночого роду, не запитуючи про ціну, беруть квитки.

Вони повільно увіходять до залі й сідають там, де їм подобається: у їх квитки першого місця, й сидіти їм дозволено скрізь, де душа забажає.

Всі сидять, тихо чекаючи початку сеансу.

Та він починається незабаром. Відрізняється початок від наших картин лишнщо тільки реклямами. Реклямують усе: звичайні калоші, і надзвичайного короля—Вікторіо-Емануеля третього, одеколони і міністра фінансів, диктатора Беніто-Мусоліні і блискучі фінки знаменитої фірми «Інка». Реклямують усе, за що платять великі гроші і за що дякує уряд.

Публіка дивиться тихо, не перечитуючи голосно написів.

Це було б некультурно.

Італія—країна культурна.

Починається кіно-журнал. Зміст його шовіністичний. Зміст його—більше того!—агітаційно-шовіністичний, і зовсім незрозуміло, чому агітує італійське кіно дрібних буржуїв насамперед, коли серед робітників місце, з їхнього погляду, «тонше», й прорватися воно може швидше.

Правда, далі—вам стає зрозумілим, що картину й журнал побудовано на «сатиричному» висвітленні подій за кордоном. Це вже—розвага.

Розважатися має право тільки буржуа. Бо:

— Італія країна фашизму:

Фашизм—колонізатор.

Розважатися можна, пристойно попосміявшись із колоніяльних народів.

Ось висувається замурзане негрове обличчя з-за бліндажу. Це—імперіялістична війна. Навкруги рвуться снаряди—негри ховаються по кутках окопів. Їх кілька чоловіка. Снаряди рвуться навкруги—до окопу підходить італійський солдат—«білий»—і забирає їх усіх голими руками.

Так, так: негри зовсім не можуть встояти проти «білого». Десять негрів проти одного! І цей один «білий», символ капіталу й диктатури фашизму, забирає всіх голими руками.

Мрія солодка, що й казати! Можна розважатися хоч увечорі в затишному кіні, думаючи про:

—«переляканих, некультурних, нездатних—

серйозно боротися»—негрів!

> Але—колонії горять повстаннями.
> Негри—протестують кулаком!
> Це—не в кіні, а в житті!
> Це—не сміх, а факт!!

Вони починають протестувати і в кіні. Екран темнішає від густого сіруватого напливу.

На екрані негри знову.

Вони чомусь —зовсім невідомо чому—опиняються в цирку. Вони тікають. Вони ховаються від «білого». Вони бояться «білого» як вогню.

«Білий»—символ сили, цивілізації.

Так цю справу уявляють собі італійські кінематографісти, чи власне, ті, хто примушує їх так уявляти.

Очі «білого» проникливі як світло.

Руки «білого»—страшні як фашизм.

Негри довго шукають захисту під високими стінами цирку. Та врешті вони додумуються до «розумної» витівки.

В циркових лаштунках лежать опудала ослів. Негри швидко витягають солому і ховаються в костюми цієї «хитрої» тварини, вони стоять мовчки, рідко й грубо по-тваринному ворушачись у ній.

Але очі «білого» проникливі як світло!

Але—кулак «білого»—важкий як фашизм!!

Солдат—символ сили й цивілізації—лякається тварини, але відразу схаменувшись і зрозумівши, що це ж звичайнісінький собі осел,—хапає рушницю й випускає цілу обойму в них. Осли падають мертвими. Спочатку падає задня частина, потім голова, бо в кожному з них по кілька негрів.—І коли «білий», сміючись та потішаючись, зриває шкіру з негідної тварини, він бачить, що там прокляті негри!

Негри гинуть не обороняючись...

Негри—не можуть боронитись...

І взагалі вони—осли!

Заля регоче, заля реве тихо, але «всім нутром».

Негри лежать, а «білий» стоїть однією ногою на тілі одного з них. Він переміг навіть позою!

> Але колонії—горять повстанням!
> Негри—протестують кулаком!!
> Негри—перемагають!!!

І це не в кіні, а в житті.

Про це механік не дає можливости подумати задоволеній авдиторії. Вона встигла вже щиро посміятися з ослів і щедро нагородити аплодисментами свого героя «білого».

Світло міняє напрям.

На екрані знову реклями блискучих калош і сіренького короля Вікторіо Емануеля третього, реклями одеколону і міністра закордонних справ Італії, диктатора Беніто Муссоліні й фінських ножів найславетнішої фірми «Інка».

Навіть це ви можете побачити, коли в кишені вашій дзвенять срібні монети і в пристойній кількості.

У кого пристойної кількости грошей немає, тому немає й кіна.

Та власне ні ми з Джовані не шкодуємо, ні італійські робітники не гублять від того, що дуже рідко потрапляють на подібні «видовиська». Найкраще було б, коли б це «мистецтво розважатися» залишилося зовсім при його творцях.

* * *

Після такого кіно-фільму спалося погано.

Джовані мене проводив на пароплав і ще довго розповідав мені надзвичайні пригоди, що траплялися з ним в далекій Болгарії.

І я побачив, що крім героїв у трикутних чорних капелюхах з блискучими наполеонівськими шпагами на чорних фраках є ще герої, які гниють в портових вуличках багатьох італійських міст. Вони мають також свій бойовий, войовничий аванґард, крихіткою якого є, ніби притиснутий нігтем до землі—Джовані.

Вони горбаті й невеличкі, але їх дуже багато. Така сила, якої не може собі уявити жаден герой важкої трагедії, яка ще інакше зветься фашизмом!

Неаполь-Ґенуя-Босфор-Одеса.
Вересень 1930 р.

ВАДИМ СОБКО

МИ ЙДЕМО НА ГОРА

Ех обушок!
Ми з тобою не мало
Плити дали
на гора.
Ми вдвох з тобою
багато давали,

А кинуть тебе
пора.
Там, десь,
де лязг криці
і червоний чавун,
Там, обушок, наш вугіль
іскриться
І ріже
і рве імлу.
І відтіля нам учора
гукнули
— Товаришу!
Дай вугля!
Шахта сьогодні
гула як вулик,
Шахта
складала плян.
Дві крепі
треба вирубать нам,
А менше не можна.
Ні!
Шахта сьогодні сказала
— Дам!
А шахта
це ж ми.
Дві крепі!
Ти знаєш, що це таке?
Це не пісок
виймати,
І завтра
зі мною
на місце твоє
Піде в уступ
пневматик.
Ех, обушок!

Я з тобою колись
Шахту ходив
боронити.
Ти бачив
не тільки
вугільний блиск,
Ти бачив
багнети бандитів.
А зараз... лежи.
Не підеш уже
зі мною
в пітьму густу.
Завтра
довгим
упругим вужем
Полізе пневматик
в уступ.
Ми сьогодні
в гору ростем,
Ми йдемо
на гора.
А ти обушок
не витримав
темп —
Ти програв.

ЧОРНИЙ

Рутченково, копальня № 30

БУДІВНИЧЕ

За вікном веселками блакить.
Будівництво. Дні могутні, юні,
Радісно для колективу жить
І пісні складати про комуну.
Будівництво кличе до життя

Безупинно, твердо йти в майбутнє,
Залишить зневіру і ниття,
Кожний крок зробити творчим буднем.
За вікном веселками блакить.
Переможні дні за нами будуть
Радісно для колективу жить
І складати гімн електробуду.

САЛЬВАДОР БОРҐЕС

ДАЙОШ П'ЯТИРІЧКУ ЗА ЧОТИРИ РОКИ

Ранок, Дніпропетровське оповите туманом, тьмяно, морозяно на дворі. Все ж і в туманну погоду місто показало своє гарне лице, свої фабрики й заводи.

Високі заводські димарі випльовують хмари диму до неба, дим котиться в вишині і тане в повітрі. Фабричні та заводські димарі розповідають, що місто нагадує німецький Рурський басейн.

Вулиці широкі, стрункі, гарні. Дивишся на їх, і вони оповідають, що тут колись була велика буржуазія—російська й українська, представники проституйованого капіталістичного суспільства.

Вони, ці вулиці, струснули з себе старе безглуздя життя. Вулиці дихають тепер революційною епохою, революційними подіями. Вони оздоблені плякатами й червоними прапорами, що кличуть до нового життя, до соціялістичного будівництва, щоб здійснити п'ятирічний плян за чотири роки. Кожна вулиця пропаґандист, співучасник будівництва...

* * *

Шумно,—інтенсивна робота відбувається в приміщенні Виконкому, в залях Модру. Робітники й робітниці приходять, дають звіт про червону допомогу революціонерам капіталістичних країн на їхніх заводах та на фабриках...

... О, яку зацікавленість і розуміння власних обов'язків виявляють вони до справи допомоги робітникам-борцям, що зазнають страждань у капіталістичних в'язницях.

— Товаришу секретарю!—чи можете ви мені сказати, як нам, Швейпромкомбінатові, зв'язатися з Будапештською тюрмою. Ми ухвалили взяти шефство над цією в'язницею—каже товаришка Борова.

Стислі слова Борової притягли мою увагу. Я роздивляюсь її темне, худе, серйозне обличчя. У мозкові десь сховалися слова:—Будапештська тюрма...

Секретар, товариш М. Андрушкевич, сидить собі спокійно-зосереджено, уважно прислухається за своєю звичкою до розмов і відповідає тихо й спокійно на запитання.

Недалеко від секретаря, збоку, сидить товариш Островський. Вже зовсім інша вдача, метушлива, шумлива. Він мало розмірковує, працює швидко. Тихий зосереджений Андрушкевич із метким інтенсивним працівником Островським—хороша пара, чудова мопрівська машина.

Пальці дівочої руки прудко й нервово гасають над літерами друкарської машинки, вистукуючи звіти й протоколи.

... Товаришу, я прийшла запросити вас до нас на фабрику. Приходьте завтра зробити доповідь з нагоди восьмиріччя Модру,—каже товаришка Борова.

Я їй відповідаю:—Гаразд, добре, прийду. І придивляюсь до її обличчя, що випромінює стільки теплости до робітників-борців, які сидять у капіталістичних в'язницях. І стільки гніву, зненависти до капіталізму.

— Приходьте, товаришу, на півгодини раніше, зможете оглянути нашу фабрику. Є ще побачити...

* * *

Рівно о третій годині дня, за півгодини до гудка я прийшов на фабрику Швейпромкомбінату. Товаришка Борова, що керує модрівською роботою на фабриці, йде зі мною мокazати відділ, спеціяльну модрівську ударну бриґаду.

...Триста п'ятдесят робітників, таких, що втратили працездатність за громадянської війни, працюють тут,—каже секретар фабричного осередку з простріленою рукою.

Он стоїть зігнувшись літній робітник із білою від сивини головою. З однією ногою, другу він втратив на громадянській війні. Стоїть і забиває ящики з готовою продукцією. Другий стоїть і однією рукою швиденько прасує. Цілу ґалерію інвалідних постатей схоплює око. Сила більшовицьких темпів штовхає їх теж стати ударниками на фронті соціялістичного будівництва...

Робітниці сидять з напруженими поглядами, схилившись над машиною. Руки зайняті роботою. Електрика швидко жене машини, й ще швидше, мов вихор, летять жіночі руки,—тра-тра-тра кричать машини, і ці звуки змішуються з працею робітників, боротьба, боротьба на ударному фронті: тут—мопрівська ударна бриґада...

— Як у вас із проривом?—запитую я.

Борова, усміхаючись, дивиться любовно на робітників, мов би мати на добрих дітей, і задоволено відповідає:—Виконали навіть із гаком... Усі тут ударники.

Гудок прорізує фабричне повітря, машини вгамовуються, зупиняються. Голос Борової котиться, наче дзенькання нового дзвоника:

— Товариші! Не розходитись. Зараз відбудуться збори. Тема: Вісім років Модру...

Один із столів коло машини перетворюється на трибуну. Фабрика запалюється, неначе десятки смолоскипів, червоно,—ще червоніше... Вона перетворюється в один суцільний гнівний протест проти білого терору у фашистських країнах. От стоїть поважний товариш Ноткін і доповідає. А ось забирає слово робітник-інвалід:

— Не зважаючи на те, що ми втратили працездатність, все ж ми створили єдину ударну бриґаду. Якщо ворог нападе на нас, підемо на фронт віддати другу ногу, другу руку—оборонити Радянський Союз...

Слова летіли, мов гаряче вугілля, вони кликали зміцнити соціялістичне будівництво та допомогти борцям, що мучаться в капіталістичних в'язницях...

Ударну бриґаду названо ім'ям:

— Бриґада модру Західньої України.

* * *

Високий кам'яний пятиповерховий будинок із широкими світлими вікнами. Це фабрика «Володарського», де працює чотири тисячі п'ятсот робітників. Недалеко від фабрики кравецький клюб—у будинку колишньої еврейської хоральної синагоги.

Клюб найбільше притягає мене,—перед тим, як розпочалися збори, мені наочно уявились, ясно й опукло, сімдесят років темряви, що панувала в середині цього кравецького клюбу.

Швидкими кроками заходжу я; плякати, червоні прапори з написами, що кличуть до нового життя, до соціялістичного будівництва, дивляться на мене з стін.—Я дуже радію, стільки робітничого життя відчувається в цьому клюбі.

Низенький на зріст молоденький хлопець, із гострим задумливим обличчям, тримає свіжонаписаного пляката з написом:

«Дайош п'ятирічний плян за чотири роки».

Він іде до фабрики певною ходою, виступає з молодими силами. В його очах жевріє полум'я, що його бачиш під час боротьби у комсомольців... Музика грає, стрункі лави робітників виступають із червоними прапорами й плякатами крізь широко розчинені двері до клюбу.

Мій попутник тішиться з музики. Каже задоволено: бачите, як у нас із музикою йдуть слухати звіт про діяльність міської ради. Єврейські робітники слухатимуть звіт єврейською мовою. Велика частина цих робітників прийшла з маленьких містечок, деякі—колишні кустарі.

Купка робітників оточує мене. Цікавляться різними питаннями:—Як живеться робітникам за кордоном, як доходять модрівські гроші до політичних в'язнів... Я відповідаю на запитання та й собі питаю:

— Як відбувається на вашій фабриці соціялістичне будівництво? Чи виконали ви вже промфінплян?

Робітника, що на ньому позначилися довгі роки кустарського життя, я запитую:

— Чи звикли ви вже до фабричної роботи?

Серйозні очі зміряли мене. Спокійно відповідає:—О, коли б я на кілька років раніше дійшов до думки замінити життя кустаря роботою на радянській фабриці...

Збоку стояв комсомолець, чув ці слова й похапцем відповів йому:

— Ей, товаришу, твої слова можливо й правдиві, та доведи їх правильність не словами перед чужинцями, а на прориві, на виконанні індивідуального промпляну... А нашого депутата в міській раді нам треба запитати:—Хто винен у тому, що електричне світло горить ненормально?.. Те, що заважає нам ліквідувати прорив...

Дзвоник хрипко задзвонив, завіса відслонилася, купка робітників розійшлися, кожен на своє місце.

Запанувала тиша. Слова самокритики дзвенять ще в вухах: то були слова поважні, серйозні. Так розмовляють люди, що переварилися в пролетарському казані, в комуністичному русі,—нові робітники, ті, що стоять біля керма здійснення п'ятирічного пляну за чотири роки.

* * *

На заводі «Ленін-Петровський» гудуть і стукотять машини. Сила робітників, як справжній володар над ними, підганяє машини швидше, дужче: промовляють машини й люди загрозами—однією мовою, мовою виробників...

Товариш Орлов пояснює мені роботу цехів. Очі широко розплющені, не знають, куди раніше дивитися. Ось біжить невеличкий паровіз і тягне казан розтопленого чавуну. Збоку закричала машина: та-та-та. Коло печей стоять робітники, розтоплюють багатотонні брили й виробляють продукцію, потрібну індустрії...

Працювати, швидше, інтенсивніше — кричить кожен нерв фабрики,—силою робітників.

Слова мого попутника вирізьбилися в пам'яті:

— Чотирнадцять німецьких специялістів-інженерів є тут, на нашім заводі. Чужі вони... Скільки б не давали їм і що б їм не давали, все мало й погано. Найкращі житла й одіж для них, а вони не задоволені. Чужа кляса в нас.

Кадри, нові пролетарські кадри ми мусімо створити і створимо такі, що керували б і раціоналізацією виробництва...

Дніпропетровське
6 грудня 1930 року.

І. КУЛИК

НАРОДЖЕННЯ ГЕРОЯ

Закінчення [1]

Цікавіше простежити, чому ті письменники, які добре знають пролетарську масу й уміють подавати розгорнену й в основному правильну картину індустріяльного виробництва, не вміють проте показати живого робітника на цьому виробництві, заміняючи цей показ мертвою схемою. Причина, на мою думку, полягає тут у тому, що їм, тим письменникам, бракує того ж, чого бракує й вам—діялектичного розуміння процесів. Недостатня ознайомленість з основними засадами марксо-ленінської філософії, ось де коріння «зла».

Так, так, не заперечуйте, я маю підстави закидати це й вам, бо коли б це було не так, то вас би не здивувало твердження в моїй попередній відповіді вам про те, що «без типізації й узагальнювання неможлива пролетарська художня література». Цікаво, що саме в цьому моєму твердженні вам почулися суперечності й що ви не могли відчути в ньому діялектичних противенств, які саме й зумовлюють у даному разі єдність моєї логічної побудови. «Справді ж—типізація—це, так би мовити, «уособлення», втілення у певній особі рис, притаманних соціяльній групі, що її дана особа (герой) реппрезентує; тим часом узагальнення—це ж протилежний процес, це поширення властивостей якогось індивіда на всю його

[1]) Стаття написана у вересні 1930 р., початок її друкувався у «Комуністі» та в «Гарті», № 9 за 1930 р., а закінчення затрималося друком з технічних причин.

соціяльну групу: як же можна плутати ці два протилежних процеса»? Так «логічно» міркували ви, забуваючи, що формальна логіка, за якою йшли ваші висновки, хоч і конечна, та зовсім недостатня для усвідомлення й пояснення складних соціяльних процесів. А в даному разі ми маємо до діла саме з дуже складним соціяльним явищем—з діялектикою творчого процесу митця. Так от, я сподіваюсь, що справа стане ясніша для вас, коли я наведу оці слова з Плеханова:

«Митець повинен індивідуалізувати те загальне, що складає зміст його твору, а раз ми маємо до діла з індивідом, то перед нами з'являються певні психологічні процеси, а тут уже не тільки цілком до речі, але й цілковито конечна і навіть надзвичайно повчальна психологічна аналіза. Але психологія дійових осіб тому й набуває в наших очах величезної ваги, що вона є психологія цілих суспільних кляс чи принаймні шарів, і що, отже, процеси, які відбуваються у душі окремих осіб, є відображення історичного руху».

Отже, ви розумієте тепер, що тут, по суті, діє діялектичний закон єдности противенств. Цілком справедливі вимоги, щоб герой-пролетар мав у собі всі характеристичні риси, притаманні його клясі, всьому пролетаріятові. Це й буде типізація— він повинен бути т и п о в и й для пролетаріяту в цілому, перш за все для його передового активу, для найсвідомішої своїх завдань частини пролетаріяту. Отже, надавати йому рис, надто характеристичних для іншої якої соціяльної групи (скажімо, робити його засіпаним неврастеником чи витонченим естетом, снобом)—це значило б ламати саме принцип типізації.

Але водночас то має бути не плякат, не схема, а людина близька й зрозуміла читачеві. А раз говориться за живу конкретну людину, то, повертаюсь до Плеханова,—«цілком до речі... цілковито конечна і навіть надзвичайно повчальна психологічна аналіза». Іншими словами, письменник повинен висвітлити почування, схильності, звички й характер саме оцеї конкретної людини,—додати їй рис, що відрізняли б її в уявленні читача від інших подібних індивідів, приналежних до тієї ж кляси. Тільки таким чином і можна створити живий образ.

Але водночас оті риси, що їх додає автор своєму героєві, повинні бути такі, які є чи взагалі можуть бути у представників даної кляси взагалі, тобто риси, що їх можна поширити на інших пролетарів, а значить і на ввесь пролетаріят. Тобто

риси, які у з а г а л ь н ю в а л и б у нашій уяві даний образ героя з образом усієї його кляси.

В цьому й полягає в даній ділянці діялектика художнього процесу. Бож мета письменника, коли він подає свого героя, дати уявлення не тільки про Івана Івановича Іваненка, а висвітлити певну проблему, що цікавить пролетаріят у цілому. Показуючи частку, письменник саме й дає уявлення читачеві про ціле, про пролетаріят, бо ціле складається з часток, через ті частки пізнається, а кожна частка є, отже, водночас і ціле. Але ця частка (кожна!) має й свої особливості, що не дисонують із цілим, а навпаки, у своїй сукупності оте ціле творять.

Можна сюди пристосувати й закон переходу кількости в якість. Бо в соціяльних процесах цей закон діє не тому, що певна кількість однакових ознак, накопичившись, у сумі своїй дає в енне число разів посилену якість кожної зі складових частин процесу. Ні, адже якість не тільки посилюється в наслідок кількісного нагромадження, а ще й з м і н ю є т ь с я. А це відбувається саме через те, що кожна зі складових частин процесу має не тільки однакові з іншими частками ознаки, а ще й якісь інші, своєрідні, особливі, що в сукупності своїй і витворюють нову загальну якість цілого. Це якраз і є те, чого не зрозумів І. Сенченко, коли намагався у «Пролітфронті» дуже невдало орудувати діялектичною методою. Зайва ілюстрація до того, що одного бажання не досить, а потрібне ще глибоке й серйозне вивчення основних законів марксо-ленінської філософії.

От за цими законами й потрібно будувати образ нового героя, героя нашої доби, що народжується. Цього пролетарська література українська ще не здолала зробити.

Хіба ж можна тут скаржитися на відсутність матеріялу, на те, що такого героя, мовляв, треба шукати? Хіба не народжувався цей герой на наших очах у боротьбі за промфінплян, за п'ятилітку, за соціялістичні темпи, у соцзмаганні та ударництві, у самокритиці, робкорівстві? Хіба не виковуються на наших очах нові, комуністичні методи роботи на підприємствах, елементи соціялізму у побуті тощо? А хто ж відобразив як слід, скажімо, хоч би героїчну роботу «комунок» на харківському ДЕЗ'і? Прочитайте заяву двох дезівців у багатотиражці ДЕЗ'у «Генератор», і хай вам соромно стане разом зі мною, і може краще ви з неї відчуєте, що не за ту тему ви взялися, не тим матеріялом орудуєте. Ось кінцеві рядки тієї заяви:

«Мы обращаемся к Всеукраинской Ассоциации Пролетписателей, ко всем частным советским журналистам с вызовом запечатлеть художественным словом героическую борьбу пролетариев ГЭЗ'а за победу социализма.

Но ни к буржуазным делягам, типа Кременецкого и Стоянова, ни к беспринципным халтурщикам типа Северского и Левитана—это не относится.

Их просят не беспокоиться». **(«Генератор» № 49).**

А треба ж нам визнати, що саме згадані «письменники» потурбувалися про використання і героїчного минулого і не менш героїчного сучасного ДЕЗ'у, а жаден із справді кваліфікованих пролетарських письменників про це досі не подбав.

Ну, а той колосальний, велетенський процес перетворення колгоспника в індустріяльного пролетаря, процес, що таким посиленим темпом відбувається особливо тепер, коли наша партія таких героїчних зусиль вживає до витворення нових кадрів промисловости. Червона армія дає 10.000 нових робітників Донбасові, комсомол стільки ж, а соціялістичний сектор села 30.000, ви розумієте, шістдесят тисяч нових пролетарів поповнюють склад індустріяльного робітництва на одній тільки ділянці літерально протягом кількох днів! Ось де справжнє народження героя, ось тема, гідна найвищого злету творчих потенцій пролетарської літератури! Вивчити, простежити цей процес перекодження вчорашнього дрібного власника й перетворення його на «робітника соціялістичного господарства», а згодом і на пролетаря, гірника, самому взяти якнайактивнішу участь у тому процесі, самому докласти всіх своїх зусиль, усього свого хисту для ліквідації прориву в Донбасі, з'єднатися, злитися з основною масою пролетаріяту в цьому могутньому, творчому мільйоноістотному напруженні мясенів та воль, як учить нас, як закликає нас відозва ЦК ВКП(б)—ось де основне, головне, бойове завдання пролетарської літератури.

Ви шукаєте героя, мрієте про його народження, а хіба ви не бачили цього героя, що вже народився і зріс—хоч би на XI З'їзді КП(б)У, в особі отого колгоспника з Волочищини, що вітав З'їзд: адже вся заля відчула в ньому отого героя доби, нашої соціялістичної доби, адже увесь З'їзд, як одна людина встав і захопленими оваціями (справжніми захопленими й бурхливими оваціями, а не тими, про які пишуть у трафаретних газетних звітах) зустрів і вітав переконану, надхненну заяву цього колгоспника з Волочищини, що він і мільйони йому подібних за проводом партії розорють межі кордонів, як розорали вони межі куркульських ланів.

Сюди, до цих процесів і фронтів—у колгоспи, на вугілля, на метaль, на транспорт, до цих героїв повинні ми всі звернути свою увагу, свою пильність, свої сили. Про це писати й творити. Бо це не кампанія (хоч я вважаю, що вже досить відповідав вам на ваші презирливі міркування про «велику» й «малу» літературу в «кінцевому слові»), це могутній процес соціялістичного наступу, соціялістичного будівництва, пролетаризації мільйонних мас селянства, це велетенський і неминучий історичний процес, тим прекрасніший, тим радісніший для нас, що ми можемо, а значить і повинні, брати в ньому активну участь, бути в перших лавах його творців.

МИК. НОВИЦЬКИЙ

„ДВОЄДИНИЙ"

про роман Ю. Смолича «По той бік серця»

Вперше я стрів його (точніше—їх)—парубка з променистими очима та його вірного супутника—рвача, нахабу й пройду Шостопалого Клима на ярмарку («Літературному»), в книзі 4, в березні 1929 року.

Простодушним зайцем вирушав він там «в широкий, але не безмежний світ»; їхав він до Києва, щоб у 1916 році витримати екстерном іспита при гімназії і, на чому б не стало, видряпатися з мужиків «у люди».

Солом'яний бриль і клуночок з ясністю трафарета вказували на його, багато раз оспіване літературою, походження «з народу»: а променисті очі, теляча покірність і до всього цього величезна здібність хлипати й слинити за кожної скрути,—все це здалося мені ще тоді страшенно знайомим і до краю одворотним.

Повинен покаятися. В короткому уривкові, що його було видруковано в «Л. Я.», майбутній Клим Шостопалий не розгорнувся всіма своїми властивостями, і, впізнавши його, як облупленого, я чомусь тоді склав собі упередження, що автор має намір продовжувати традицію баянів-славіїв старого времені, і, зарахувавши променисті очі та солом'яного бриля на актив своєму героєві, дати принаймні дікенсівську епопею скорбних пригод симпатичного і страшенно нещасного невдахи.

На таке підозріння провокувала і назва уривка—«Дурень» (за романтичною літтрадицією — це позитивна властивість), і хороше дівча—дочка пароплавного машиніста—що звернуло увагу на променисті очі невдахи і виловило йому бриля з води, тим самим немов би зав'язуючи вузол «нещасного кохання», або «загубленої долі».

Упередженню сприяли і деякі огріхи, припущені автором у цьому якраз розділі.

Найважливіше—(в галузі політекономії) полягає в невірному твердженні, що в районі якоїсь пристані на березі Дніпра за часів громадянської війни хліб...

> «після оплати продподатків... ішов на рідкі вироби високого градуса і споживався майже тільки самими продуцентами».

Твердження вимагає істотної поправки; і самий хліб і самогон, що вироблявся з нього, оберталися на ринкові, як предмет купівлі-продажу і правили за важливий чинник збагачення саме тих, у кого було більше хліба і потужніше самогонне обладнання, тобто куркулів. Твердження ж, припущене автором, ототожнюючи продуцента і споживача, могло спричинитися до невірного висновку про безклясову ідилію на територіях виробництва самогону.

Нарешті в уривкові, що його друкувалося в «Літ. Ярм», хоч перед читачем і з'явилися обидві постаті Клима Шостопалого,—як дурноверха, так і арапсько-жевжицька та рвацька,—ніщо не давало натяку не тільки на ототожнення, але навіть на можливість зближення цих образів: кожен вимальовувався за зовнішніми, досить відомими в типажі ознаками—примітивізованих Манілова і Ноздрьова, і ніщо не обіцяло того фоерверка безумовно нових, оригінальних і в основному вірних художніх узагальнень, який розгорнувся в цілому творі Ю. Смолича «По той бік серця».

Отже, з помилкових упереджень читача щодо намірів автора та образів і характерів героїв, що могли утворитися на підставі ознайомлення з уривком, можна вивести корисну пораду: переглянути нарешті критично традиційний звичай—друкувати уривки непублікованих ще творів. Коли твір сам за побудовою фрагментарний, то це ще—туди-сюди; але тільки ущерблене уявлення про твір створюють уривки, коли цільність і закінченість є основними елементами значимости і художньої ефективности твору.

Назва роману Смолича—«По той бік серця», можлива річ, не в повній мірі спроможна виконати в даному випадкові ту

відповідальну функцію, яка лежить на наголовкові. Надто вона вишукана і туманна. Традиційне уявлення про «серце», як про джерело і штаб інтимного, емоціонального в людині, природно, одмирає; аорта або міакордит уже нині легше асоціюються з «серцем», ніж уявлення про почуття; і ще тяжчим є утворення асоціяцій про пізнання клясово-соціяльної сутности персонажа, дивлячись «крізь серце».

Отже назва не охоплює всього змісту роману—яскравого, їдучого, майже знищувального, художньо-сатиричного показу соціяльної суті соціяльної ролі і місця в буйному соціялістично-будівничому бутті нашому дуже відомого, багато разів обговорюваного і все таки мало досі проаналізованого художньо,—двоєдиного Клима Шостопала.

Обох Климів—і мрійливого лірика, і арапа-нахабу ми багато разів бачили і в життю, і в літературі. В реалістичній подачі, можлива річ, перший з них, дурноверхий, міг би здатись не зовсім поганим типом (щось жалібне—на зразок «зайвої людини» абощо), і в усякому разі ніяк не схожим на свого супутника. Не дурно ж на «вечорі самокритики» і комуністка Сарна цілком різно оцінувала їх: «Один із вас дурень, а другий—сукин син».

Але з певністю можна сказати, що жадного разу ніхто не спробував розглядати і дурня і сукиного сина за спільними їхніми ознаками (до того—основними) і, тим паче, ніхто не наважувався продовжити цей аналітично-синтетичний розгляд до несподіваного, але цілком закономірного наслідку—ототожнення їх, таких немов би несхожих.

Гегемонія романтичних і буржуазно-народницьких тенденцій в українській дожовтневій літературі особлива винна в ідеалізації і навіть святителізації дурноверхої іпостасі Клима, в підфарбованні його рисами позитивности.

Оцей бож самісінький Клим визирає із усіх «нещасних», «безталанних», мрійливих зідхальників і тюхтіїв української літератури, народньої пісні і її народницького окультурення. Ото він тенором, а іноді баритоном скиглить і нарікає на свою «долю» з усіх театральних конів, в аматорських і неаматорських інтерпретаціях. Ото він пише страшенно багато віршів, що на перших кроках літературних вправ завжди починаються на «Ой» і мають тільки дієслівні рими, а згодом, буває, набирають і значної формальної досконалости, але ніколи не гублячи основної прикмети—ліризму, елегізму, суму, мрійливости і взагалі—ідеалістичної потойбічности.

Ото він завжди не сам ходить, а його «доля кидає» («лиха доля»); ото він, в якій би прозодежі не виступав—учителем, лікарем, фельдшером, студентом, актором, поетом, писарем, аґрономом,—страшенно багато уваги приділяє собі і своїм «переживанням», своїй боротьбі з «лихою долею» і проходить в житті, про єдине дбаючи, як би не зачепитись об його гострі ріжки, як би влаштуватись м'якенько за всяку ціну. Об ріжки він, звичайно, все таки зачіпається, бо вони об'єктивні і од нього не залежать; його штовхають і б'ють, але, сповнений собою, він ніколи не знає—за що.

Показати Клима з корінням і насінням давно вже—час і велика потреба. Вона тім пекучіша, що Клим цей плутається й зараз обабіч нас і попід ногами. Навіть більше за це. Дуже поширений Клим отой,—і не тільки в межах українських. На його органічному стремлінні лізти вгору, тихо та лагідно, тільки про себе дбаючи, де треба згинаючись і вужем протираючись, побудовано слизьку й гнучку суспільну культуру капіталістичної системи.

Ото його чесноти—старанність, дбайливість, напосідливість, «серце та стомлені руки та до праці любов і науки» тяжкий процес випинання «в люди», чулість, сердешність, тихомирна та лагідна вдача—настирливо висувалося, як актив видвиженця дрібно-буржуазних низів; а ісусисті зовнішні ознаки,—сині, блакитні, чорні, карі та інших кольорів променисті очі, зідхання, мрійливість—це застосувалося, як кисло-солодкий соус для кращого сприймання носія цих чеснот.

В прагненнях і ідеалах своїх за всі передреволюційні часи висуванець дрібної буржуазії недалеко відійшов від тих декларацій, що він робив їх майже 70 років тому у Помяловського—в «Молотове» та «Мещанском Счастье». Гасла стали тільки туманнішими і гнучкішими; конкретні вимоги одверто міщанського характеру замінилися запозиченими у молоді шостидесятих років гаслом: «вчитися і працювати», «науки й роботи». Гасло це хороше привабливою й симпатичною формою, що на ній лежить відблиск традицій революційного народництва і того змісту, який свого часу те народництво вкладало в слово «працювати». А до того воно особливо придатне загальністю і невиразністю, що дозволяє в міру опортуністичної потреби модифікувати зміст слова «працювати», пристосовувати його мету і настановлення до власних смаків.

Провина буржуазної народницько - культуртреґерської, просвітянської літератури полягає в тім, що вона ніколи не

намагалася критично переглянути цей старий штамп, показати справжній об'єктивний зміст видирання «з сажа в люди» під гаслами «наука і робота», «світло», «широкі обрії» тощо.

Звичайно, буржуазній літературі це не ставиться в суб'єктивну вину: нічого іншого і сподіватися не можна було од літератури тієї кляси, чиїм героєм був цей висуванець. Її ж власних клясових чеснот носієм він був, її сподіваною дійовою силою і надією. Але для нас ця клясова тенденційна ідеалізація «сина народу», що шукає світлого життя лише для себе, утворила прогалюватину. Можливо, саме ця прогалюватина відіграла деяку ролю в тому наївному враженні несподіванки, з яким паразилося робітництво на поведінку цього уже опіджаченого і обдипломленого «сина народу», коли в 1917-18 році, на заклик справді **працювати** з пролетаріятом, він відповів однодушним пінявим скигленням і дрібно-лютим саботажем.

Скарги на зв'язані крила орлині та лебедині, слинявість і скиглення ми брали за чисту монету і здивувалися, коли розв'язані «крила» ті замість нести свої тулуби «до світла», «до волі», «до правди» та в інші вирії ідеалістичної фразеології, чимдуж пурхнули до Петлюри і в автокефалію.

І вже потім, емпіричним шляхом, довелося намацати й переконатись, що під прекрасними словами «наука і робота», «вчитись і працювати» видвиженець дрібної буржуазії приховує дуже прозаїчний зміст: достукатись диплома, щоб мати «посаду», тепленьку, чистеньку і затишну. Не роботу, а іменно «посаду», «должность», «жалування», «кімнатки», «костюм», краватку і пристойну, статечну компанію,—«чисте життя» одним словом, біля паперу, а не біля кізяків чи ковадла.

І от цього якраз Клима, роздягнутого од прикрас ідеалізації, але з демонстрацією всіх атрибутів ідеалістичної бутафорії, прошнурувавши їх тут же, як речові докази у слідчого, в гостро сатиричному аспекті кристалічно конденсованим подає роман Смолича.

Проте, цей показ, новий в українській літературі, не є новим в літературі світовій. «Bel-ami» Мопасана, «Нума Руместан» Альфонса Доде і деякі інші твори явили в свій час блискучі, світового значіння, зразки такої демонстрації намозолілої соціяльно-історичної і політичної постаті з її бутафорією, в дії.

Але безумовно нове в Смоличевому Климі це художня концепція **тотожности оцього Клими** з немов би іншим

Климом, що ми його теж не раз бачили, але вважали зовсім за іншого.

На перший погляд вони, безумовно, і є різні. Коли Клим дурноверхий—довготелесий астенік, блаженно-юродивий, наївний, променистоокий, ідеаліст, лірик, невдаха і плаксун,— то другий Клим—низький, ширококостий, товстов'язий, меткий, хитрий, на кожному місці вузький практик, хижачок, одважний нахабний пролаза, що не губиться ні в яких обставинах, що його в ступі не втовчещ і що ніколи не плаче, хіба іноді по потребі, за обміркованим пляном.

Та як же вони не різні, коли й «кар'єри» їхні, переплітаючись однією стежкою, в деталях немов би не тільки цілком одмінні, ба навіть протилежні?

Ось кар'єра Клима наївного.

Поставивши собі за мету вийти в люди, він у себе, в Зунундинцях чи то в Бережанах, мріє про фельдшерську школу, сидить над книжками, готується і їде в Київ, щоб знайти там гімназію і витримати іспита екстерном.

На пароплаві його—ґевалуватого, наївного, затурканого,— затримують як зайця, арештують, як дезертира, і, привізши до Києва, садовлять у тюрму. У тюрмі він продовжує вчитись, цупко, як маніяк, тримаючись, за клуночок з книжками.

Революція звільняє його. Він зразу ж, не озираючись на боки, кидається шукати гімназію. Знаходить, блискуче витримує іспит, учиться на лікаря. Революція йде своїм собі чином, а він—студент, разом з іншими, наприклад, з Галькою Загнибідою та Макаром Твердохлібом, що теж вибиваються через освіту в люди. Стає скрутно з їжею, і Клим їде на буфері «спекулянчити». Червона «заграділовка» арештовує його, одбирає мішки, а самого Клима посилають носити набої до гармат. Червоні партизани розбиті. Клим разом з комуністкою Сарною попадають у полон до денікінців, Сарна тікає, а Клим за вмовою другого Клима—офіцера, залишається в лавах «доблесної добровільної» армії. Хотів дезертувати, не пощастило, Клим другий затримав. Напад петлюровців... денікінців розбито, і Клим—у петлюрівців за лікпома. Тут же він займається нарешті і «політосвітою», вивчає Аркаса і Кащенка. Потім Клим, як і слід, чи то через Кам'янець, чи іншим етапом—інтернований. Чистить нужники, копає картоплю і зміцнює польську державність. Потім Клим—еміґрант. Захоплюється в кафе княгинею Йолантою—що справді є звичайна собі шлюха. Співчуває всім серцем рядовим «козакам»

еміґрантського підвалу, але горнеться до старшини і взагалі до чистої публіки, систематично дістаючи раз за разом належні ляпаси. Потім—амнестія (—йому зокрема—за протекцією Сарни, інших—загальна) і нарешті, радянське місто, певніше—кафе і бульвар в радянському місті. Потім у автора є ще і загибель обох Климів. Але цього на рахунок зараз не братимемо, бо не маємо підстав вірити в справжність його смерти.

А ось кар'єра другого Клима—сукиного сина. На пароплаві він—дезертир. У Києві, скористувавшись ґевалуватістю і неповоротністю Клима дурноверхого, видає себе за нього—за екстерна, що їде тримати іспита, і його звільняють з-під арешту. Потім він—дрібний бандит. Це він у глухому провулкові б'є пляшкою по голові студента Клима дурноверхого і одбирає в нього гроші. Він же, бувши в гостях, зґвалтував Гальку і вкрав у Клима студентські документи.

Далі Клим—офіцер, комендант підвалів денікінської контррозвідки. Потім—завгосп петлюрівського червоного хреста. Це він наказав роздягати сипнотифозних мерців і продав їхнє барахло на папірню. Далі так само—Кам'янець, чи якийсь інший перевальний пункт, очистка нужників і зміцнення польської державности, а в еміґрації—здебільшого комерційна й політична діяльність, европейська культура і шляпа «шерри-бренди». Між іншим.—він саме—хазяїн того кафепритону, де дурноверхий Клим закохався в «княгиню». Потім—амнестія, радянське місто; через п'ять років—таверна «Зустріч Друзів», і та ж сама смерть од зльоту Сарни, що—ми знову таки повторюємо,—вважаємо сподіванку на ту смерть передчасною і занадто оптимістичною.

Отже, «кар'єри» не однакові.

Дурноверхому кожна притичина—боком, сукиному синові—немов вода з гуски. Першого скрізь б'ють, а другий сам б'є, або, принаймні, смикає. У першого все з рук валиться, другому—ніщо його рук не минає.

Але шлях один, тільки стежки Климів на ньому переплутуються. Схематично, переплутанина цих стежок іде немов би отак:

А коли придивитися до концепції, так в цю схему треба внести малесеньке доповнення. А саме:

Це—одна плутана стежка.

Спробуємо за даними автора проробити нескладну математичну перевірку: винесемо за дужки спільні елементи «обох» Климів.

Обидва вони—з Бережан чи то з Занудинець, од сажа і свиней. Обидва вони (і це основне) ні в якому разі ні під яким видом не хочуть залишатися біля свиней. Зміст життя, мета його, підсвідома, уперта, органічна, як зростання трави—вибитись у люди. На чому б не стало, поміж боками, по-під ногами, по спинах, залишивши біля свиней усіх,—але самому видертися. Вибиваються немов по-різному. Але основи різности тільки в темпераменті, а не в соціяльному корінні. Один, як мономан, як сновида, лізе «в люди» через книжки й науку—другий хапає те, що під руку трапляється, з хуткістю ящерки пристосовуючи свої комбінації до умов і обставин. Обидва дивляться тільки «вгору», штовхаючи, або не помічаючи того, що не несе користи, що не блищить «вищим» світом.

Може невинні променисті очі введуть вас у облуду, і ви не побачити цієї прикмети у дурноверхого ідеаліста?

А отже, не добачив він Сарни, що подала йому бриля з води та троє яблук у бриль поклала, бо з щирою хамською побожністю дивився на блискучу сестру-жалібницю в генеральському авто—майбутню Йоланту. А вклонився тій же Сарні «чолом до матері сирої землі» (вивчившись стилю у Кащенка) аж на 253 сторінці, де Сарна була вже членом керівничої партії.

Знову таки, про амнестію довідавшися, не дочекався ж він одурених петлюрівщиною сіряків у смердючій буцегарні, щоб їм про неї сповістили, а чимдуж кинувся на верхній поверх, де жили «пани-отамани»—українське видання «господ офіцерів»,

Нехай не вводять читача в облуду променисті ідеалістичні очі і щодо ділової практичности Клима. Погляньте бо, як він веде спекулянтські справи з випадковим супутником-піддідком на буферах,—ніскільки не гірше, ніж це зробила б і друга—жевжикувата іпостась його.

А поводження у денікінців, у петлюрівців, в концтаборі, в еміґрації, пристосування до різних влад і суспільних обставин? Різниця—тільки в ступені активности. Обох їх «носить» і «кидає». Тільки жевжикувата іпостась, пристосовуючись, митикує, виявляє примітив дрібної рухливости, метушливости, викручування, а дурноверха пристосовується пасивно, ґевалувато.

Ось документи пристосувальних здібностей Клима-сукиного сина—його політичні декларації.

— Катюги! Я завжди був запеклим ворогом старого режиму, коли ми робили переворот, я власноручно зарізав десять жандармів... (стор. 56).

— Ви всі сиділи тут, в тилу, а ми триста років проливали за вас кров на фронті... (ст. 57).

— Між офіцерів така поведенція—звичайна річ. Шляхетність, вихованість, найширша гостинність, готовість офірувати для друга чисто всім—така поведенція справжніх офіцерів...—За непереможну, хоробу, всеросійську добровольчу армію! За її командира, його превосходительство генерал-лейтенанта Денікіна. Ура!.. І верховного правителя всея Русі... великого адмірала Колчака. Ура! (стор. 97).

— Я, власно кажучи, українець, і ніколи не мав нічого проти самовизначення української національности. Навіть навпаки. Дай мені ножичок... (Зрізавши погони):—Двісті років Москва гнітила наш многострадальний нарід і забивала наш національний дух. Нас грабіжницьки визискувалося і примушувано робити на зиск кацапам. Але годі—минулося: ще не вмерла Україна та ми—її діти (ст. 116).

— За вітчизну можна і (Шостипалий підніс пальця вгору)—і треба страждати! (ст. 144).

— Рідна справа накладає на нас великі обов'язки...

— Єсть така моя рідна країна—Україна... Хоровий спів у нас могутньо розвинений. Ви не чули—радянський союз починає одкривати експорти? Отже, ми гадаємо закупити на Україні вагонів десять дириґентських паличок і транспортувати їх до Італії. (ст. 175).

— Я—старшина української національної армії, на мене чекає визвольна боротьба... Ти подумав, зраднику, що ти мені пропонуєш? Га? (ст. 187).

— Я завжди співчував ділу робітничої кляси та незаможного селянства і справі соціялізму. Моє революційне минуле... Думка повернути на батьківщину і допомогти комунізмові, якому так бракує щирих, твердих і вправних рук, давно вже зародилася в моїй голові. (ст. 198).

— Це спадок дрібновласницької природи селянства. Марксизм правий... Марксизм вчить використовувати все в інтересах соціяльної перебудови села,—не вгавав Шестипалий, козиряючи своїм знанням політграмоти і умінням звульґаризувати кожну річ.

— І нарешті—пропоную вшанувати присутність дорогої товаришки Сарни вставанням!

Це вже, щоправда, зовсім вульґарно. Проте... і цими примітивними засобами Клим зможе іноді туману напустити.

Клим дурноверхий так само щиро служив усім владам, але здебільшого—мовчки, здивовано і нерозуміло вип'явши благосно-променисті очі. Декларувати різні програми йому ні на що, бо в нього на всі випадки і для всіх влад—одна декляраціа, органічно щира:

— Я не хочу пасти свині. Я хочу вчитися. Я хочу в и й т и н а ч о л о в і к а. (ст. 22, 35... 113, 124, 128 та багато інших).

Для цього він іде спекулювати.

З цього погляду він, органічний пацифіст і боягуз, сприймає тиф і трупи війни, як позитивне явище: коли вистачає трупів, легше зачоти здавати з анатомії.

Із-за цього він лишається і вістовим у денікінскій контррозвідці. Бо справді ж:

— Хочеш, щоб скоріше з оцим покінчити і на доктора вчитись?

— Хочу. Так ставай до війська і воюй.—На ґвинтівку. Клим прийняв ґвинтівку і мовчки нахилився до патронташу.

Навіть змагаючись проти мобілізації носити набої, він белькоче: «Я студент, і хочу вчитися».

Ляйтмотив обох іпостасей на всьому протязі їхнього життя один:

«Я не хочу пасти свиней. Хочу—в люди».

Тільки Клим дурноверхий—і д е я шкурництва, а Клим—рвач—його д і я.

А ідея і дія, як собі хочете, нарізно не живуть.

Отже, коли винесемо за дужки спільні прикмети—соціяльного походження, соціяльного поводження, соціяльної функції і соціяльної ролі,—то в дужках залишаться тільки зовнішні ознаки біологічної різниці,—той довгий, а той низький і широкий, той флегматик, а той санґвінік—елементи випадкові, не визначальні,—власне біологічні п о л о в и н к и, що одна одну доповнюють і підтримують.

Але й ці біологічні «половинки»—ознаки органічної вдачі—т е ж о д н о г о с о ц і я л ь н о - к л я с о в о г о п о х о д ж е н н я, як це не здається парадоксальним.

Цілком закономірна, соціяльно-обґрунтована різновидість обох іпостасей Клима.

Що він слабкий, хлипкий, ідеаліст, плаксун,—це неодмінні ознаки, що визначаються міжумочним станом дрібної буржуазії, її економічною слабизною, розрізненістю, індивідуалістичністю, парманентною потребою пристосовуватись, щоб не наштовхнутись і не зазнати поразки. Непротивленські, пасивістські ознаки—це засіб боротьби за існування, певніше—засіб пристосовування в тій міязматичній гробацькій ковбані, яку ставить собою світ дрібної власности і ідеалів шкурного добробуту. А що він—разом дрібно-хитренький рвач, хижачок, пройда і моталига—так це теж засіб боротьби за шкуру, вироблений тим же середовищем, стимульований його величезного численністю, викуваний власницьким принципом перманентної боротьби всіх проти одного, одного проти всіх.

Отже, художня концепція роману—тотожність непротивленської і рвацької іпостасей видвиженця дрібної буржуазії,—дурня і сукиного сина,—нова, ориґінальна, дотепна і блискуче вірна в своїй констатаційні частині.

Проте, коли справа доходить до прогнози, перспектив і висновків, тут глибокозорий інтерпретатор Клима припускає дуже істотну помилку, що послідовно проходить через увесь твір. Помилку цю читач мусить сам усвідомити, і тоді авторові висновки він зможе замінити своїми.

Коріння помилки мабуть криється чи не в самій позиції автора. Не випадок, що першу частину роману, де автор знайомить читача з своїм двоєдиним героєм, названо:

«Син моєї матері».

Не випадково автор сам являється в творі, супроводжуючи своїх героїв, то як завідатель морга в петлюрівському Червоному Хресті, де один Клим був лікпомом, а другий завгоспом, то як аналітик і коментатор плутаної і не завжди щирої та добросумлінної їхньої самокритики. Ці з'явлення автора на допомогу героям—глибший символ, ніж тільки визначення ролі письменника, як трупаря, як майстра, що «збирає живих людей, і робить з них мертвяків». Це не тільки потвердження завдань пролетарського письменства, що повинно

> «збирати своїх ворогів, живих людей чи живі явища і рубати їм голови».

Визнаючи матір героїв своїх за свою, підкреслюючи, що стежка героїв перехрещувалася з його стежкою, художник визначає свою позицію, як позицію самокритики, а разом доводить і право своє на незаперечливу компетентність в аналізі

прихованих властивостей Климів і на свою їдку, знищувальну огиду та зненависть до них.

І от, одштовхуючись як од трампліна, од цієї позиції, скинувши ветхого Адама дрібновласницького світогляду, топчучи це лахміття і з огидою розглядаючи оголений тулуб, автор припускається дуже характеристичної саме для цієї позиції інтеліґентсько-ліваццької помилки.

Центр помилки — в образі Сарни і в показі її відношення до Клима дурноверхого,—до ідеалістичної, походженням «з народу», інтеліґенції.

Що самий образ Сарни надто обожений, іконописний, ангелоподібний,—це ще нічого. Сарну ми не маємо права розглядати, як реалістичний тип. Коли вже вона стоїть у центрі героїки громадянської війни, веде перед і провід в соціялістичному будівництві і нарешті символістично здіймається
— все вище й вище в апогей цього будівництва, як його «пілот»,—то це ж усе винесені за дужки елементи, коли не вождя робітничої кляси—комуністичної партії, то, принаймні, робітничої кляси в цілому з керівництвом партії. (Тлумачення, що Сарна це «сучасна молодь» прийняти ніяк не можна: в кожній даній «сучасності» молодь усяка буває. Не віком опреділюється образ!) Але ці ознаки Сарни накладають велику відповідальність — особливо в справах поводження з Климами; політика бо і тактика по відношенню до них—це ділянка проблеми комуністичного керівництва попутниками, втягування в соціялістичне будівництво непролетарських шарів.

І от тут зовсім незрозуміло—чому Сарна так уболіває в и к л ю ч н о за Климом дурноверхим—за млявою, безхребетною, перекотипільною дрібно-буржуазною інтеліґенцією?

Вона не вважає на те, що Клим в и п а д к о в о попався носити набої до червоних гармат та потрапив на один мотузок з нею, хоч вона й не могла не бачити цієї випадковости і її закономірности; Сарна не зважає на те, що Клим—зрадник, що він залишився служити в денікінській контррозвідці, що він опинився в петлюрівцях, в еміґрантах, з шинку, що він взагалі—слизняк, глистюк і здатен тільки на угноєння.

Вона часом і вірно оцінює його, жалкує (навіть надто «ліво»), що в свій час не розстріляла його,—але все ж піклується за нього, пише йому листи за кордон, навіть з «П.С.» і «П.П.С.»; визволяє з еміґрації, влаштовує на завод, звідки він іде на громадську роботу і стає «культактивістом». Це він був активістом по всіх лініях, виступив помилкою проти всякої

війни, в тім числі і клясової, і так само помилкою добився найвищих показників у своїй роботі, як голова антиалькогольної комісії і як зав. райспиртотресту. За глистюка і нездару надзвичайно багато піклується Сарна. І поруч цього жадного разу, абсолютно нічим не виявляє Сарна будь-якого інтересу до трудової селянської маси, до тієї широчезної маси, що з її середовища і по її спинах вилазять Клими робити свою кар'єру в щілинах власницької системи. Такий напрямок і розподіл Сарниної уваги ніяк не відповідає дійсності. Не Климами бо цікавиться справжня «Сарна», не за них турбується, а веде з собою в соціялістичному будівництві величезні маси бідняцько-середняцького селянства, перетворюючи його на соціялістично-будівничу силу, разом з ним знищуючи той ґрунт власницької системи і культури, що породжує і висуває Климів. І це—єдиний засіб знищити Клима.

Селянства, проте, зовсім немає ні в дії роману, ні в полі уваги Сарни. В особі матері Климової окрема цятка з нього з'являється тільки раз, щоб... найнятись у наймички до Клима. Та ще невиразними тінями з'являється воно у спогадах «дітей моєї матері»—двоєдиного Клима, Гальки Загнибіди, Макара Твердохліба та інших, що збираються для підсумкової самокритики в таверні «Зустріч друзів». Але й тут аморфною клясово нерозподіленою масою вимальовується воно, в одно кубло переплітаючись і між собою, і з Климами, Галькою та Макаром. У Макара Твердохліба «батько—незаможник, дядько—середняк, тітка—собачої віри куркулиха», у Гальки Загнибіди «батько середняк, тітка—незаможниця, а куркулем—дядько»...

Іронічний, пародійно-анкетний характер цього розташування родичів характеризує, щоправда, лише авторів його,—Макара і Гальку. Не дурно ж вони... разом з Климом училися!

(До речі: саме тому не віриться, щоб саме цей Макар, що вчився в гімназії до революції, був на всіх фронтах за Жовтень, переступивши тільки через петлюрівщину. В невеликому проценті це—так, але в масі то був не цей Макар, а зовсім інший—безпосередньо од рала і і ковадла).

Так от, для романа таких невиразних селянських тіней надто мало. А де ж ті дані, що на їхній підставі бісової віри куркулі зараз коцюбляться, як на вогні, під хвилею колективізації, що нею натискують на них бідняки з середняками, вибиваючи ґрунт з-під ніг їхніх, ліквідуючи їх, як клясу?

І Сарна, і куркулячі видвиженці, і автор не добачають бідняцько-середняцької маси, як послідовно спільницької з про-

летаріятом сили, не усвідомлюють діялектики розвитку і диференціяції селянства, залишивши його десь в глибині сцени, під наліпленою наличкою аморфного «селянства взагалі»; його роля немов би обмежується ролею виховної грядки Климів і Макарів та Ґальок, що вступили до гімназії та університету ще до 1916 року, і що вони подані в романі під критичним скальпелем.

От у цій то важливій прогалюватині,—що ув'язується і з підкресленими сумнівної якости історичними інтерпретаціями Макара, і з більмом у Гальки на лівому оці, ліквідованим тільки в 1923 р., і з згаданою вище концепцією єдности виробника самогону і споживача його,—кориниться і помилкове на нашу думку, хоч і захоплююче-ефектне, символістичне завершення долі двоєдиного Клима.

Здіймаючись у височінь з аеродрому, Сарна віссю аероплана мимохіть зачіпає Клима по-лобу, і обидва Клима щезли, як не було. Залишилася тільки европейська шляпа, пом'ята віссю, та—

> ...Тільки легенька пара,—така собі хмарка випаровань—знімалася з землі, не знать від чого; чи камінь парою дихав після холодної ночі, чи випаровувався кінський послід.

Повносилим, міцним, хорошим настроєм задоволеної огиди, перемоги над вичищеною нечистю захоплює кінець роману, коли автор «згадавши свою давню професію, зібрав останки Клима Шостопалого—шляпу й пару—повну шляпу пари» і кликнув таксомотора, виконуючи свої санітарні обов'язки:

— В морґ!

Прекрасна мета. Корисна річ—санітарія, і сатира—дбайливий функціонер її.

Але... спокій товариші. Не запаморочуватись од успіхів, надто легких!

Коли б Сарна, попанькавшися з Климом і розчарувавшися в ньому, здійнялась у височінь с а м а, то даремна була б сподіванка знищити Клима. Сажі дрібно-власницької індивідуалістичної культури постачили б силу силенну нових і нових Климів!

Тільки тоді реальністю стане це переможне «В морґ»,—тільки тоді од Клима лишиться шляпа та пара, коли разом з Сарною в височінь здійметься над світовими обріями широчезна маса колективістичного соціялістичного села, коли там на ланах не буде індивідуальних сажів, і куркулячої власницької психіки та культури сажа, що породжує Климів.

Оце істотна поправка щодо кінця Климового, і її повинен зробити читач, оддавши належне художникові за блискучий показ Клима і розшифровку його двоєдиної сути.

В книжці є ще окремі моменти, що на них іншим разом варто було б спинитися, як на спірних. Це, переважно, місця, де зачіпаються патентовані стандарти української історії. Це речі, що їх би треба, як пишуть аптекарі, «перед употреблением взбалтывать».

Вартий перевірки хоча б такий штамп, як, буцім то,— «Макарів Твердохлібів власний прапрадід теж Твердохліб Макар преславний запоромець»...

Що запорожці були предками кубанських станичних козаків або добруджанських чи банатських рибалок—це вірно. Що був колись запорожець Родзянко, запорожець Малама, запорожець Бразоль, це доводиться дворянськими грамотами сучасних Бразолів і Родзянок. Є певно і рядові нащадки запорожців по Україні де-не-де. Але, щоб запорожці були предками всього рядового селянства—це наївний міт, ідеологічна спадщина козацько-дворянської історіографії Каіценків. Дотримуючись його, ми мусили б припустити, що двісті років тому жили самі запорожці і зовсім не було посполітих гречкосіїв, або—що в гречкосіїв дітей не було, а діти бували тільки в запорожців. Цю націоналістично-історіографічну мітотворчість, це лакейське прагнення впертись обов'язково в «лицарські» нащадки, треба перетрусити, як старе барахло і викинути назавжди. Про це згадуємо тому, що цю трухлятину натрапляємо в творах багатьох наших письменників понині.

Проте—це дрібниці, рівняючи до маштабу твору, що в основі,—беручи до корективу зазначені вище заперечння щодо висновків,—є безумовно крупне, яскраве і корисне явище нашого літературного сьогодні.

Питання форми нас цікавить виключно з боку її практичної доцільности, з боку того, в якій мірі вона обумовлює яскравість подачі, силу враження, ефект впливу і перекональности вкладеного в неї матеріялу.

Позитивним покажчиком з цього боку, в даному разі, є те, що твір читається з напруженим захопленням, і у читача в процесі читання не виникають питання про форму.

Гнучко і влучно пов'язані в побудові елементи гострої сюжетности і пародії на психологізм, прийоми реалістичного

письма і широкого символістичного узагальнення—дають по-трібну стрункість, стислість і насиченість.

Тонка і влучна іронія; їдучий, головним чином, через пародизацію поданий—критичний перегляд заялоджених буржуазно-пародницьких штампів, затертих п'ятаків і стандартних уявлень, що давно вже по суті своїй вийшли в тираж,—просякають виклад у такій же мірі, як і зміст, даючи струнке ціле.

Та ось приклад такої «перевірки».

Шаблонне уявлення, що на бійку і лемент збігаються люди:

Але от у Смолича читаєш:

> «...Клим не вгавав. Його лемент сполохав усю вулицю, і рідкі перехожі поспішали нишком зникнути за найближчим рогом,»

і мусиш пригадати, що в смиреномудрому середовищі Климових предків та родичів насправді буває саме так, і ніяк інакше, що традиція «пронеси господи», «моя хата з краю» та «ще в свідки попадеш» є органічним елементом шкурницької обивательщини. У кого мало своїх спостережень з цієї галузі, нехай зайде у перший-ліпший район міліції і переведе опит досвідчених людей.

Ця критична перевірка—подається пародією, гротеском експресіоністським випинанням рис і явищ малопомітних або затертих і забутих.

До висновку. Чи є цей твір плюсом, вкладкою в нашу за пролетарським, соціялістично-будівничим цілеспрямованням, літературу? Безумовно, і саме в частині критичного показу багатогранного і багатоголового Клима. Нам дуже добре треба його знати, бо, нікчемний у нас, він є чинником, крупним численністю своєю; і в рухові нашому він настирливо на ногах в'язне.

Але у висновках—поправку. «Реквієм» Климові, на жаль, передчасний. Єдиний засіб проти нього—переорати ґрунт. Як саме? Отак, як ми це й робимо.

ВАРВАРА ЧЕРЕДНИЧЕНКО.

СТАН СУЧАСНОЇ ОСЕТИНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ПІВДЕННО-ПІВНІЧНИЙ ОСЕТИНСЬКИЙ З'ЇЗД ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Найвища частина Кавказького хребта роз'єднала невеличку, ледве 300-тисячну Осетію на Північну Автономну Область

з містом Владікавказом, що входить до РСФРР, і Південну, з містом Цхинвалом, ЗСФРР.

Революція застала Північ осетинську з 5.000 чол. кадрового офіцерства, міцними фаміліями алдарів (осет. дідичів), досить численною ліберальною, а то й революційною інтеліґенцією й своїми кадрами безземельного пролетаріяту на срібно-цинкових руднях заводів в Алагірській ущелині. Владікавказ—резиденція царських полків—ішов за ідеологічним проводом міщансько-урядницько-провінціяльного офіцерства. Яскравим доказом цього є той обурливий факт, що осетинського народнього поета революціонера Коста Хетаґґаті поховали у Владікавказі 29 березня 1906 року між трьома могилами генералів. Така шана поетові, що його поліція переслідувала все життя й довела до тяжкої психічної хороби, ще молодим (нар. 23 жовтня 1863 року) вбила тою хоробою й злиднями.

Південь осетинський має більш, ніж вдвоє менше число населення, серед нього привілейованих кляс не було зовсім, або вони віддавна обгрузинилися. Тут були численні куркульські фамілії, що розводили високо в горах скот, і малоземельне селянство долини, що перебувало до Революції майже в кріпацькій залежності від грузинської шляхти.

Осетинська «інтеліґенція» Півдня до революції була незначна, це здебільша попи й учителі русифікаторських шкіл у самій Осетії чи в Тифлісі та діти крамарів і попів, що покінчали вищі та середні російські школи.

Драмою Півдня до сьогодні є те, що найкращі, найенерґійніші сили з наймитсько-бідняцьких шарів селянства йдуть за межі батьківщини—до пролетарських центрів Грузії, Азербайджану й т. інш.

Цим можна пояснити, що й на XIV році Жовтневої революції Цхинвал має головні й, мовити б, провідні кадри культурного будівництва в незмінних особах тієї інтеліґенції, що її застав тут лютий 1917 року, лише скинено мундири та ряси й принесено каяття за коротке перебування в партії есерів.

Слід взяти на увагу й те, що м. Цхинвал і вся Південна Осетія своїм бездоріжжям, та крім того грубим національним антагонізмом відрізані культурно від радянського Тифлісу й від радянського Баку, а в цих пролетарських центрах осетинський пролетаріят становить кільканадцять тисяч. Відсутність культурного зв'язку з пролетарськими центрами позбавляє Цхинвал конче потрібного пролетарського контролю.

У Цхинвалі є тартак, фабрика гнутих меблів та цегельня; нині в області розпочато здобування нерудних копалин —

мармуру, туфу—й працюють над перевальним шосе з п'ятикілометровим тунелем—ці виробничі заклади мають кустарний характер або обслуговуються плинною силою чорноробів. Аванґардом пролетаріяту в Цхинвалі є кілька десятків робітників друкарні.

В Цхинвалі видається газета: «Хурзарін» («Схід сонця») з 1924 р., а з 1930 року вона виходить двічі на тиждень; комсомольська газета «Мах фелтер» («Наша молодь») з січня 1930 року виходить щодва тижні.

У 1927 році почав виходити двомісячник «Фідіцаг» («Оголосець»), що з 1930 року реорганізувався в щомісячник на 5 аркушів, він є й досі єдиний літературний журнал обох Осетій. Першим фактичним редактором газета і журналу й дотепер є Олександер Тібілов (Тібілті): «людина з великим літературним смаком, один із кращих діячів Осетії»,—як написав про нього С. Кулаєв у своїй статті «Современная художественная литература Осетии [1].

Крім Ол. Тібілті та Союзрико Кулайті [2] Південна Осетія, до сьогодні не дала жадного поета, прозаїка чи критика.

Південно-Осетинська література ще мала кількох випадкових ґастролерів, якщо можна так висловитися. Наприклад, Василь Дзасохті (з 1925 р.), Лоді Газіті (з 1925 р.). Олекс. Дздатіаті (дав лише єдине талантовите оповідання), П. Санакоті (1927 р.), Цупук Кусчитаґ і інші дали за всі роки по 2—3 прекрасних оповідання, що десь загубилися на сторінках ґазет та журналів, не видані окремими книжками, їхні автори ставляться до цих своїх «літературних гріхів» ніяково: усної критики наслухалися вони надто багато, а критичної розвідки не дочекалися. З прозаїків Півдня пощастило одному Созрико Кулайті, що має книгу оповідань під назвою «Таурегте» («Леґенди»).

Ще тяжче поетам: Південна Осетія до 1930 року мала лише одного тубільця, студента педтехнікуму Харитона Пліти, що дебютував наприкінці 1928 року двома поезіями в журналі. Він видрукував більш ніж десяток поезій національно-романтичного ґатунку переважно, за що його «словесно» б'ють комсомольці, а друкованої критики своєї продукції він ще не має.

Такі умови й резерви для пролетарської літератури на Півдні Осетії. І все ж треба відзначити, що Цхинвал хоч і «споживи-

[1] Була видрукована в журналі «На рубеже востока» кн. 1 за 1930 р.—Тифліс.

[2] Зберігаю осетинські прізвища, як осетинці пошуть та вимовляють.

ває» переважно літературну продукцію північан, проте в своїй видавничій діяльності далеко поступовіший за Владікавказ: він видрукував окремі книжки оповіданнів Созрико Кулайти та Арсена Коцойті ,поезії Коста Хетаґґаті і недавно книжку поезій молодого сучасного поета Коста Фарніона.

Владікавказ щодо видання художньої літератури своїми «темпами» побив рекорд у всім СРСР. Він видав у 1922 році збірника «Малусеґ» («Проліски»), в 1925 році першого збірника «Зіу» («Гуртова Праця») і в 1927 році другого збірника «Зіту» та й по всьому. У Владікавказі осетинська друкарня має машини, цинкографію й досвідчених робітників, а в Цхинвалі до 1929 року друкували вручну. Що ж виходить на Півночі? З 1930 року щоденна (а до того на тиждень двічі й тричі) газета «Растдзінад» («Правда») та комсомольська газета «Молодий Більшовик», а поточна художня продукція живилася літсторінками та додатками в 8 сторінок газетної чвертки «Разме» («Вперед»). Усі північани друкувалися в південному журналі.

Ще слабше з критикою: марксистської, ідеологічно-витриманої осетинською мовою не видруковано жадної статті. Вивчаючи літературу, я звернулася в Цхинвалі до Ол. Тібілті єдиного майже репрезентанта в критичному розділі «Фідицага», але він щиро признався, що на марксиста не претендує, а його статті розміром й злободенністю більше газетного характеру, отже він їх ні окремою книжкою не хоче видавати, ні українською мовою перекладати не радить. Щодо цього північани сильніші: там є кілька членів партії, що працюють по навчальних закладах викладачами історії й критики осетинської літератури...

Проте, зорганізувалася «Осетинська асоціяція пролетлітератури» раніше в Цхинвалі, й тут, деякою мірою, є заслуга ВУСПП. На Вуспівському з'їзді в травні 1929 року на доповідь представника ЗАПП товариша Б. Буачідзе було подано президії з'їзду для доповідача кілька запитань про нацменшості Грузії в літературній продукції ЗАПП і дещо інформовано про Південну Осетію.

З того часу починається зацікавленість Тифлісу тим, що робиться в осетинській літературі, і в листопаді 1929 р. С. Кулайті на пленумі ЗАПП робив свою доповідь.

Відтоді й почала існувати осетинська літорганізація, що розпочала працю з робітниками друкарні та сількорами.

1930 рік вніс значне ужвавлення у видавничу діяльність Цхинву та Владікавказу і повстала гостра потреба єдиного

видавничого пляну для обох автономних областей та ясного більшовицького підходу до літературної спадщини Осетії, що її немає в продажу й по бібліотеках, а перевидавати твори своїх клясиків без марксистсько-критичної аналізи не наважувалися, так само як і твори «сучасників», здебільша хорих, як не на народництво, так на національну романтику.

Більшовицька організація літератури стала бойовим завданням нашого сьогодні: з'їзд письменницького аванґарду Осетії,—став гострою потребою. Завданням з'їзду було не тільки загострити увагу радянської суспільности на ганебному прориві літературного фронту Осетії, але й організувати ударні загони пролетарських сил літератури, щоб цей прорив зліквідувати до кінця п'ятирічки.

Чимало було дипломатичного глузування з «пролетарських» письменників і різних дрібних перешкод. Проте, кінецькінцем після довгого відкладання з'їзд зібрався. Владікавказ дав 20 делеґатів. З Тифлісу прибули Б. Буачідзе, Г. Татулов, А. Сулов. Цхинвал дав 60 делеґатів, що з них переважна більшість почала друкуватися в 1930 році.

До президії обрали Сармата Косираті, Бориса Альбораті, Георгія Цаголова, Камболата Салбіти—від Півночі, т. А. Сулова—від Тифлісу та Олександра Тібілті, Созрико Кулайті, Алімбека, Аліті, Казбека Корайті і Варвару Чередниченко—від Півдня.

З'їзд тривав з 10 до 14 жовтня 1930 року.

Програма праці була в таких доповідях: 1. Б. Буачідзе і Г. Татулов:—Пролетарсько-літературний рух Закавказзя. 2. С. Кулайті—Шлях пролетарської літератури Осетії. 3. С. Косираті—Вартість нашої літературної спадщини. 4. Альбораті—театр та інші мистецькі форми Осетії. 5. Чермен Беджіаті—Організація пролетарської літератури.

Південна організація дещо чула вже про літературну дискусію в ВОАПП: у серпні Коста Фарніон, приїхавши з Москви робив про це доповідь на загальних зборах.

За тиждень до з'їзду в Цхинвал приїздив Б. Буачідзе, на літературному активі зробив доповідь, і організація з ним цілком погодилася.

Північна організація приїхала на з'їзд із попутниками, цебто взяла свій літературний актив з метою вже на самім з'їзді себе оформити.

На доповіді Б. Буачідзе й Татулова виступало чимало промовців, що виявили свою майже цілковиту непоінформованість щодо літературних течій і дискусій у ВОАПП. Промовці закидали обом доповідачам централізм, неувагу до осетинської літератури тощо. Взагалі ж осетинські письменники гостро відчули й усвідомили, що своєю літературною продукцією не доросли до активної участи в цій дискусії.

Ухвалюючи резолюцію, з'їзд приєднався до поглядів, що їх висловив т. Буачідзе.

В резолюції на доповідь С. Кулайті, з'їзд констатував, що пролетарська частина в осетинській літературі дуже незначна; жадного керівництва від літературно-пролетарських організацій Закавказзя й Москви Осетія не має і не мала; на літературний фронт досі не звертали уваги ні партійні ні професійні організації, а тому маємо великий прорив, що його зможемо ліквідувати тільки большовизацією літератури в тісному контакті з напостовством, включивши себе ударним порядком у досвіді і практику проведення п'ятирічки авангардом пролетаріяту по радянських країнах.

Доповідь С. Касираті трактувала не лише про спадщину, але зачепила і сучасну продукцію, давши марксистську оцінку всього літературного надбання Осетії до дня з'їзду. Доповідь викликала жваві дебати; говорилося про видання клясиків, про організацію літературознавчої праці, про те, над чим повинні працювати пролетарські поети, прозаїки й критики, щоб до кінця п'ятирічки ліквідувати прорив літературного фронту Радянської Осетії. В резолюції на цю доповідь є пункт про організацію у Владікавказі «Будинка літератури ім. Коста Хетаґґаті», де має скупчитися вся літературознавча робота.

Доповідь професора Б. Алборті також констатувала великий прорив на фронті театрального й інших мистецтв: в обох автономних областях немає жадного театру, немає драматичних акторів, немає хорів, оркестр, на низькому рівні стоїть справа образотворчого мистецтва, мало зроблено в справі збирання народньої музичної творчости. Північ має Гізельдон, що вдвоє перевищує силу Загесу, має рудні й заводи, має велетні-колгоспи, але адати ще панують у мистецькій ідеології, це, наприклад, пісні, мелодії, народні оповідання, бракує тут

радянських засобів, щоб відірвати осетинський пролетаріят і селянство від старої ідеології так само міцно, як перероблено економіку.

Осетинська творча продукція відстає, бракує керівників, організаторів, бракує уваги й допомоги. Доповідач ілюстрував свою доповідь фотографіями з малюнків малярів, що про їхню творчість самі осетин півдня не знали, розповідав про злидні й важкі умови роботи радянських митців Осетії. Резолюції ухвалюються з'їздом одноголосно: вирішено висвітлювати ці питання в пресі й подбати про ліквідацію цього важливого прориву.

Тільки міцне єднання, тільки братній обмін досягненнями й братня сувора критика, а особливо—більшовицька самокритика—допоможуть обом бідним на культурні сили Осетіям ліквідувати свої літературно-мистецькі прориви.

Треба, щоб в роботі обох Осетій був знищений антагонізм у культурному будівництві Півночі і Півдня: у нас єдина мова і єдина нація, отже, мусить бути єдиний шлях і найміцніший зв'язок; треба внести більшовицьку пляновість у нашу культурну працю, треба закріпляти кожне своє досягнення точним обліком і всебічним використовуванням.

Асоціяція пролетписьменників мусить визначити себе, як більшовицький фактор культурного будівництва без будь-яких збочень і примиренства.

З'їзд ухвалив резолюцію про щільний контакт у праці обох організацій, з піврічним пленумом членів бюра, щорічними з'їздами й єдиним органом—місячником, що його треба зробити з «Фідіцага», змінивши назву й відповідно реконструювавши його. У Владікавказі ухвалено розпочати видання ілюстрованого популярного двотижневика.

З метою більшовізації письменницьких асоціяцій визнати за потрібне організувати «спілку радянських письменників»; ідеологічно-витриману творчість її членів, скільки в близькому часі не передбачається видавати окремий журнал, дозволити друкувати в органі асоціяції.

Більшовізація асоціяції вимагає більшої уваги до пролетарського молодняка й до утворення найкращих умов для творчости його.

З'їзд визнав за потрібне: якнайщільніше зв'язатися з пролетарськими літературами Союзу й, насамперед, Закавказзя. Завести єдину ортографію для Півночі й Півдня, щоб усунути перешкоди друкарській справі, й подбати про те, щоб

відділи Народньої Освіти внесли до своїх бюджетів і бюджети асоціяцій пролетписьменників.

На вечірці-змичці, що нею закінчився з'їзд, було вшановано старого осетинського поета, що писав російською мовою—Георгія Цагалова. З'їзд зачитав свою адресу, зроблено коротку інформацію про життя й творчість поетову, зачитано його поезії, що вказують на клясові суперечності в осетинськім селі (друковані до 1905 року, але ідеологічно ближчі за деякі сучасні).

Всі праці з'їзду ухвалено видрукувати окремою книжкою,—це взяли на себе північчани. Чується й бачиться: Осетинська література міцно стала на шлях чіткої ідеології і більшовицьких темпів, щоб ліквідувати свій прорив.

17-X—1930 р., Цхинвал.

БІБЛІОГРАФІЯ

ТАРДОВ М.—ШАНЦІ. Держ. Вид-во «На варті». 1930. 359 стор., 1 крб. 20 коп.

«Шанці»—не роман і не повість: в творі нема фабульного стрижня, нема, сказати б, зав'язки й розв'язки; нема центральної дійової особи, що навколо неї групувалися б усі події. На чому ж тримається ця груба книга, і чому читається вона з непослабною цікавістю? Щодо змісту—інтерес твору спирається на великої соціяльної ваги сюжет—імперіялістичну війну. З художнього боку належність твору до мемуарного жанру («записки») дозволяє авторові не сушити собі голови над вигадуванням «інтриґи»: послідовність викладу зумовлюється природною послідовністю подій і думок оповідача.

Хронологічно автор зачеплює в книзі лише два роки—1915 та 1916. З першого погляду здається, що уривок часу обраний випадково: книга, сказати б, не має ані початку, ані кінця. Але, придивившись уважніше, можна помітити єдність і характерність саме в цьому періоді: це пролог революційних подій.

«Уривається терпець.
Солдат уже не мовчить.
Війна зорала ґрунт.
Залізо розпеклося...
Тільки хто гостритиме різець?
Хто?» (стор. 359).

Такими словами закінчує автор свої записки. Ціла книга розкриває перед читачем повільний і невпинний процес цієї підготовки революції, процес, що складається з багатьох чинників; з них головні такі:

1. Особисті поневіряння, страждання фізичні й моральні солдатів у жахливих умовах фронтового життя під загрозою смерти.

2. Соціяльні взаємини солдатської маси й командного складу (миколаївська дисципліна).

3. Впливи робітничого руху (страйки).

4. Організаційно-аґітаційна робота партії.

З цих чинників—два перші, звичайно, діяли вже починаючи з першого року війни, і якби автор обмежився лише ними у змалюванні фронтового життя, то, очевидно, твір його мав би усі шанси скидатись, як дві краплі води на безліч «воєнних» романів як радянських, так і західніх письменників, (звичайно, змінивши лише відповідні національні ознаки). Бож голод і холод, нужа й бруд, гарматний обстріл і ґранати, бліндажі й дроти, задушливі гази й нічні атаки—все це тисячу разів змальовано в літературі—з більшою чи меншою вразливістю, ориґінальністю та переконливістю.

Та автор, хоч і велику увагу приділяючи всім цим характеристичним явищам військового фронтового життя, все ж на них не спиняється: він бере армію не ізольовану, а в органічному зв'язку з робітництвом, з життям зголоднілого від війни міста й села. Більше за те, він простежує зародки організаційного впливу партії на солдатську масу, відзначає ті шляхи, що ними цей вплив поволі просякає її. Тут вже до загального мотиву фронтових злиднів приєднується специфічна—для даного часу й даних соціяльно-історичних умов—характерна риса. Замість «записок солдата» взагалі—маємо «записки солдата царської армії напередодні революції».

Треба зазначити, що навіть у побутових деталях автор не задовольняється загальними характеристиками й бере показові факти з хроніки військового життя саме тих часів: нагадаймо хоч би «японське м'ясо», що ним годували армію у 1916 році.

Отже, записки набувають значіння історичного документу. Це не значить, що описувані події—видатні історичні факти, або що дієві особи—історичні особи, цебто якісь проводирі. Навпаки, автор бере війну саме з погляду рядового учасника, одного з мільйонів, і не цікавиться ані «великими цього світу»—генералами, полководцями, ані центральними військовими баталіями, що до сторінок історії вписані. Але це настановлення на «сіреньку масу нижніх чинів», звичайно, не позбавляє твору його історичного значення, а, навпаки, підвищує його в очах радянського читача.

Щоправда, герой оповідання, цебто автор записок, дещо вищий інтелектуально від звичайного «рядового»: він вміє записати свої думки й події, що за їхнього свідка був; але освіченість не сполучається в ньому з жадними ознаками інтеліґентської ніквемности: цеклясово-витриманий представник пролетаріяту, здатний на брутальні й бурхливі вияви

клясової ненависти до буржуазії. Про це свідчить хоч би випадок з «гостинцем з фронту» купцеві Саві Морозову. Щодо зв'язку з робітництвом і партією оповідач відіграє другорядну, пасивну ролю. Активну ролю автор призначив Хижнякову—колишньому робітникові, а фактичне виконання зв'язку (розповсюдження проклямацій) доручено веселуну Бійцеву, що не викликає до себе підозріння «начальства».

Діяпазон соціяльних типів у записках не дуже широкий. Крім зазначених представників робітництва, маємо кілька типів недиференційованої солдатської маси, що вже їй починає остаточно «уриватись терпець» (Рязанцев, Мухін); а також представників «правого флангу»—колишній церковний староста Мішків, юдофоб. До речі, національне питання, зокрема ставлення до нацменшостей, не випирає в книзі на перший плян, але все ж йому відведено достатню увагу: поляки-брати Шабловські, оповідач—єврей і українці зазнають на своїй спині конкретних проявів великодержавного шовінізму генералів та фельдфебелів.

Повертаючись до представників соціяльних груп у «Шанцях», треба підкреслити, що вищий командний склад репрезентовано дуже скупо і лише «знизу», цебто з погляду мас: ніякої психології інтеліґента—офіцера, ніяких типів штабних генералів тощо. Подибуємо лише кумедні та гидкі образи капітанів, генералів, що їхня роля зводиться на дисциплінарний крик або анекдотичні випадки (історія з калошами).

Все ж, хоч і не в образі офіцерства, буржуазія тогочасна знайшла свій відбиток у записках. Маємо трьох молодиків з буржуазної родини—добровільців,—та їхніх батьків, з якими оповідач зустрічається підчас перебування в тилу, у місті. Ця родина дає авторові змогу накреслити типічні фігури певного соціяльного прошарування: батько Васильєв, що багатіє на військовому постачанні і мріє про Дарданели; його стежкою йдуть двоє з «добровільців»—шкурників; мати—сумна й ідеалістично настроєна інтеліґентка і син Віктор, що не знаходить собі місця серед буржуазного оточення. Його шляхетна, ідеалістична й нікчемна вдача знаходить своє завершення у передчасній загибелі на фронті.

«Був він якийсь малохольний... І до людей не пристав, і від людей не пішов. Смерть для нього найкращий кінець»—

«Слабуватий, але праведний він у вас був»—так формулює свою думку про Віктора солдат Чревов (стор. 156).

«Праведність» його, очевидно, полягала в тому, що він по-братерському ставився до солдатів і розумів соціяльну суть буржуазного світу.

А втім, оповідач проходить повз нього, хоч і з теплим співчуттям та довго не затримуючись на цьому деклясованому типі, який до речі в багатьох сучасних українських романах править за центральну фігуру. Треба вітати автора, що він зумів поставити інтеліґента на своє місце у загальній перспективі світової трагедії.

Трагедію імперіялістичної бійні автор віддає без жадного емоційного підкреслювання й перебільшення, сказати б, у досить стриманих тонах, що інколи можуть здатись байдужими, якщо порівняти їх із гістеричною експресією деяких західніх антимілітаристичних письменників (Ремарк, Дюамель тощо). Розказані події промовляють самі за себе. Один з найвиразніших епізодів—сніговий завал у бліндажі; не менш цікавий контрпідкоп автрійців. А в тім, не зупинятимемось на фактичному змісті книги, бо довелось би переказати її від початку до кінця, адже ж «порожніх» сторінок в ній небагато.

Спосіб оповідання авторів настільки простий і вільний від будь-яких літературних прикрас, що суто-художня вартість книги, яко літературного твору стає навіть сумнівною. Записки справляють враження м а т е р і я л і в більш, аніж готового твору, їхня мова бо не відрізняється від звичайної розмовної, загально-вживаної не художньої мови пересічного українця, більш-менш освіченого.

Це враження і правильне й неправильне разом, і ось чому. Справді, виклад книги не насичений ані будь-якими специфічним мовним матеріялом (говіркою, що характеризувала б певні географічні й соціяльні середовища), ані будь-якою поетичною образністю, стилістичними фігурами тощо. Але це не значить, що мову записок ніяк не організовано: сама відсутність зазначених вище «оздоб» очевидно править за певний спосіб організації мови. Автор намагається відкинути певні ґатунки літературних штампів, щоб досягти бажаного ефекту—простоти й безпосередньости викладу. Це йому значною мірою вдається, але читач все ж лишається дещо невдоволений певною блідістю твору. До цієї блідости спричиняється не лише слабе мовне пророблення, але й не досить яскрава композиція образів, не до кінця проведена художня загостреність ситуацій. Автор дещо пасивно відбиває оточення, не перетворюючи його синтетично, як то митцю робити належить.

Наведімо один приклад, щоб ілюструвати це твердження.

Автор занотував цікаву й характерну пісеньку солдатську, як вона у свідомості солдатів переломлюється:

«Сербия, Бельгия, жаль мне тебя,
Австрия, Германия разгромили тебя».

Солдат співає її так:

«Сердился Бельгий, жаль мне тебя,
Австрия, Германия разгромили тебя».

І додає такого коментаря: «Що таке Бельгий, не знаю, мабуть якийсь мериканець. Знайшовся, нарешті, такий, що й нас пожалкував». (Ст. 153).

Цю анекдоту вміщено в надзвичайно сумний і по-інтеліґентському тоскний лист Віктора Васильєва перед смертю; через це комічність і

кольоритність пісні й солдатського її тлумачення значно протрають; бо автор не зумів її «обрамити».

Подеколи це вдається М. Тардову: добре вставлені в сюжет анекдоти про єфрейтора у першому зошиті, а також російські «кустарні» поезії військових поетів. Вдало подано й попередню історію бою, в якому контужено автора записок: спогад про цей бій раптом виникає в нього під впливом рядка з віршів:

«Как пашня под плугом изрыто оно». (Стор. 14).

Проте, в багатьох випадках автор не використовує нагоди дати образи кольоритні й переконливі художньо, хоч і має в руках багатий матеріял.

А втім, слід бути йому вдячними і за подання цікавого матеріялу спостережень у формі, приступній масовому читачеві. Адже ж, М. Тардов, не вульґаризуючи і не примітивізуючи викладу, вміє зробити його загально-зрозумілим,—а це вже саме собою становить чималу заслугу.

Л. СТАРИНКЕВИЧ

ХРОНІКА

СЕКРЕТАРІЯТ ВУСПП ПРО ПЕРЕБІГ ПРИЗОВУ РОБІТНИКІВ-УДАРНИКІВ В ЛІТЕРАТУРУ ТА КОНКРЕТНУ РОБОТУ З НИМИ.

На засіданні з 11 лютого 1931 р. Секретаріят ВУСПП, заслухавши повідомлення Всеукр. Штабу призову робітників-ударників в літературу та звіти бриґадирів, ухвалив таке:

Призов робітників-ударників у пролетарську літературу, що його провадить ВУСПП в основних індустріяльних районах України, набрав форм справді масового робітничого літературного руху. Керований від партійних організацій, підтримуваний профспілками та цілою пролетарською суспільністю призов ударників конкретизувався утворенням па великих підприємствах, заводах, фабриках, руднях робітничих літературних гуртків ВУСПП. Ці гуртки, що є новою формою висування робітничих літературних кадрів, правильно зрозуміли свої завдання стати насамперед бойовими учасниками боротьби за п'ятирічку на конкретних ділянках роботи, допомагаючи своєму підприємству виконувати промфінплян, і саме в цій конкретній роботі й боротьбі зростати на письменників своєї кляси, здатних не лише передавати досвід свого підприємства іншим заводам та фабрикам, а й ставити та розв'язувати художніми засобами загальні питання клясової практики пролетаріяту в соціялістичному будівництві. Саме так розуміє завдання призову керівництво ВУСПП.

На практиці це виявилося появою численних літсторінок з матеріялами ударників та зростанням кількости призваних, що на сьогодні виносить понад 1200 чоловіка.

Проте Секретаріят ВУСПП мусить відзначити, що в самому перебігові призову була і є низка важливих похибок та недоліків. Зокрема помічається ще й досі нездорова конкуренція з боку літорганізації «Молодняк». Не зважаючи на те, що призов за потвердженням партійних органів провадить ВУСПП, літорганізація «Молодняк» часто намагається цілком перебрати ці завдання на себе, не маючи реальних можливостей їх виконати і тим самим утруднюючи роботу й ВУСПП. Помічається також пасивність і навіть частково бюрократичний опір профорганізацій у справі призову на деяких підприємствах.

Треба попередити крім того тенденцію окремих культробітників використати масовість призову для утворення самостійної робітничої культурно-літературної організації, відірваної від практики цілої української пролетарської літератури. Поруч цих нездорових тенденцій виявилися подекуди й спроби з боку російської частини обминути російську секцію ВУСПП і натомість зв'язуватися безпосередньо з РАПП'ом.

Ці труднощі треба конче і якнайскорше усунути, скеровуючи надалі всю роботу організації не на кількісне збільшення числа працівників, а на закріплення призову.

Секретаріят відзначає, що конкретну роботу для закріплення призову до цього часу розгорнуто недостатньо, короткотермінові наїзди бриґад за таку роботу вважати ніяк не можна. Секретаріят відзначає також, що для виявлення з-поміж ударників творчого й літературно-організаційного активу майже нічого до цього часу не зроблено. Конкретної допомоги ударникам виявлятися в тому чи тому літературному жанрі та творити нові досі невідомі жанри—не подається. Жадної літератури для ударників до цього часу не видавалося. Єдиної організаційної системи в роботі з ударниками не було. Не було також потрібного розмежування функцій в справі проведення призову між Всеукраїнським штабом призову та Секретаріятом ВУСПП. Кампанія позначалася певною стихійністю і цілою організацією до кінця не була усвідомлена.

Секретаріят констатує, що до цих труднощів спричинилася насамперед, відсутність друкованого органа для призовників.

Виходячи з цього, вжити таких конкретних заходів:

1. Найближчим часом розв'язати справу з журналом (для робітників-ударників, призваних в літературу) і створити при цьому журналі центральну консультацію.

2. Видати брошуру «Пам'ятка ударника»—з найголовнішими корінними матеріялами: програма роботи гуртка, основні моменти в історії організації тощо.

3. Розпочати видання теоретичної бібліотечки ударника хрестоматичного характеру під назвою «Робітня книга ударника».

4. Видавати художню бібліотечку ударників—збірки окремих авторів та альманахи окремих гуртків і організацій.

5. Запропонувати редакціям вусппівських органів («Гарт», «Проліт», «Красное Слово») сміливіше скеровувати роботу цих органів на шлях найширшого виявлення творчого активу з ударників.

6. Запропонувати місцевим організаціям ВУСПП перевести ближчим часом районні зльоти ударників, як попередню роботу до Всеукр. зльоту ударників, що має відбутися разом з пленумом Ради ВУСПП.

КАМПАНІЯ ПРИЗОВУ РОБІТНИКІВ-УДАРНИКІВ В ЛІТЕРАТУРУ НА УКРАЇНІ.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ

«От гулких станков и печей
Под ВУСПП'овское знамя—
Идем ковать литературу дней
Рабочими руками»...

Так розпочав свого вірша «Ударники» призваний в літературу робітник-ударник Ф. Морозов в одноденній газеті «Ударника в літературу», виданій дніпропетровським штабом призову. Призов іде успішно, засновано низку літер. робітничих гуртків (при заводській газеті заводів ім. Петровського та Леніна, при майстернях депа, при завод. газеті «Мостовик», де гурток нараховує 22 члени—все ударники). Гурток коло газети «Паровозник» був занепав, бо бюро гуртка на чолі з головою т. Бродською, «скликавши перші організаційні збори, на цьому заспокоїлось». А тимчасом треба гуртковї «організувати якнайшвидше допомогу стінним газетам та сількорам підшефних заводам сіл, періодично випускати листівки, організувати літгуртки серед сількорів тощо» (так ухвалило бюро міськпарткому про стан друкованої заводської і студентської преси).

Не все гаразд і в літгуртку інституту профосу; всі студенти на заклик штабу мобілізувались організовувати робітничі гуртки, а студенти профосу навіть ще й не почали нічого. З 500 студентів лише 4 чоловіка взялися до цієї праці. На другому курсі літвідділу цього ін-ту трикутник курсу (М. Елісеєва, П. Самойленко та Тютюнник) навіть почав перешкоджати роботі призову, писали про окремих товаришів, що вони нічого не роблять, тоді як саме силами цих студентів (Клейман, Підгайко) засновано літгурток «Мостовик» у складі 20 робітників-ударників.

Літ. творчий гурток «Ударник» на заводі ім. Петровського готує до видання збірку творів своїх членів, також збірку під назвою «У боях за Магнетобуд» виготував гурток «Мостовик» на заводі ім. Молотова, а член гуртка заводу ім. Дзержинського тов. Онищенко вже видав книжку нарисів «Ударна бриґада Ляхова». Здав до друку збірку художніх нарисів робітник-ударник вагоно-ремонтного заводу, член ВУСПП тов. Морозов.

Вийшов з друку роман з життя Донбасу «Шахта—біс» члена ВУСПП тов. Альбертона, вийшла з друку п'єса вусппівця П. Пересловця-Степового «Провина», гурток начеркистів при газеті «Більшовицька зміна» видав свою першу літсторінку, при гуртку «Ударник» організовано ізогрупу—з художників-самоуків, на заводі ім. Ільїча нещодавно відбувся великий літературний вечір, присвячений призову ударника-робітника в літературу (виступали члени дніпропетровської організації ВУСПП, разом з призваними ударниками з літгуртків з літгрупи «Зоря», т.т. П. Харламов, Нестернець)—ось ці всі факти, такі ніби малі й непомітні—прекрасно свідчать, що великої ваги кампанія—призов робітника-ударника в літературу—вже дає наслідки, що в літертуру вже прийшов новий творець—робітнича кляса, що вона йде «ковать литературу дней рабочими руками»:

...« Мы без доклада входим в жизнь,
Растем растеньем редким;
Грызем культуру, рвемся в высь,
В борьбе за пятилетку...»

Роб. ударн. **Ф. Морозов.**

ЗАПОРІЖЖЯ

Включаючись до загальної кампанії призову робітника-ударника в літературу, запорізький штаб призову видав одноденну газету «Ударника до літератури», що в ній спілка «Молодняк» взяла вельми активну участь. Призов у Запоріжжі провадив «Молодняк», формулюючи це так: «Пролетарські письменницькі організації України—ВУСПП і Молодняк вкупі з ВУРПС розгортають зараз по всіх індустріяльних місцях (Донбас, Дніпропетровське, Криворіжжя, Дніпрельстан тощо) призов робітника-ударника в літературу». Газета подала повний текст відозви ВУРПС і ВУСПП, вірші М. Нагнибіди, Я. Гримайла, Т. Гольдонблата і велику статтю Юр. Костюка «Комсомольський літер. рух—на рівень соціялістичних темпів». З промови завкультпропа МК ЛКСМУ бачимо, що Запоріжжя розпочинає видавати журнал «Темпи», як орган ЛКСМУ і групи Молодняка. Цей журнал повинен об'єднати навколо себе маси комсомольців, робітничої молоді, робітників, щоб стати справжнім чинником у боротьбі за виконання промфінпляну, за нові, ще більші досягнення в нацкультбудівництві.

СЛОВ'ЯНСЬКЕ

Слов'янська літгрупа «Забой» розпочала в газеті «Червоний сигнал» (орган Слов'янського РПК, РВК і залізничого вузла) з січня ц. р. подавати літературні сторінки, присвятивши в першій кампанії призову лише передову статтю. Згадує автор тої статті, що «остро поставлен ҐАПП'ом и ВЦСПС вопрос о призыве ударников в литературу»—далі уривок з до-

повіді на 11 Всеукр. з'їзді партії тов. Косіора і дуже коротенько про те, що «Союз «Забой», входящий в ВУСПП, вполне своевременно и широко развернул работу на предприятиях по призыву ударников в литературу». Літгрупа уже завербувала 47 ударників і приступила з ними до теоретичної праці. Щоб поліпшити цю роботу, група звернулася до Секретаріяту ВУСПП з проханням тримати з групою постійний міцний зв'язок і надсилати всі допоміжні матеріяли.

АЛЧЕВСЬКЕ

Літбриґада ВУСПП в складі т.т. Шмигельського, Кисельова, Булаговича і Є. Фоміна організувала в Алчевському низку виступів з доповідями про завдання кампанії призову ударника в літературу, видала дві літсторінки в газеті «Ворошиловець», організувала кілька робітничих літгуртків і в кожному з них встигла утворити більш-менш міцне керівниче ядро, що надалі зможе повести творчу й виховну роботу серед членів літгуртків та поповнювати лави пролетарської української літератури новими силамі з числа робітників-ударників. Один з них т. Н. Михеєв на заклик ВУСПП так відповів: «В ответ стихами, прозой скажем—на призыв нас в литературу—мы наши дни ударно свяжем станками, книгой и культурой».

КАМ'ЯНСЬКЕ

Раніше якийсь час існував робітничий літгурток, але, не мавши відповідного керівництва і уваги, занепав. Нині, в зв'язку з призовом ударників-робітників в літературу, гурток відновлено (власно утворено новий), з перших днів він стає міцно на ноги, маючи своєю базою газ. «Дзержинець», де цими днями виходить перша літературна сторінка з творчісти членів літгуртка, призваних в літературу ударників. До цього часу, не маючи засобів звернутися до робітників, призов ще не проводили, тим часом, як по інших місцях кампанію проводили протягом січня—лютого.

ЛІТБРИҐАДА ВУСПП В ЛУГАНСЬКОМУ

В м. Луганському й досі (до виїзду бриґади ВУСПП) літературний рух не набрав масових форм. «Забой»—спілка пролетарських письменників Донбасу—досі дуже мало приділив уваги Луганському металюрґійному центрові.

Бриґада ВУСПП в складі 4-х товаришів пробула в Луганському 9 день і за цей час організувала літгуртки на таких підприємствах: 1) Завод «ЖР», 2) Завод ім. Артема, 3) Завод № 60, 4) мехзавод. Разом ці гуртки об'єднують тепер понад 100 робітників-ударників, що вже виявили себе в заводських багатотиражних газетах.

Бригада видала дві літературні вкладки в газеті «Луганська Правда». Вкладка виходитиме надалі реґулярно.

В Луганському надалі буде утворена філія ВУСПП із товаришів забойців та призваних в літературу ударників.

НОВІ ЧЛЕНИ ВУСПП—УДАРНИКИ-РОБІТНИКИ

На засіданні Секретаріяту ВУСПП з 11-II—1931 р. прийняті до лав ВУСПП робітники-ударники: по Києву т.т. Шумнек, Кислицький, Бондар, Забродський, Аксютович, Меленюк, Без, Соловей, Демарець, Гавриленко, Шельменко, Баст. Ковалевський і по євр. секції: Шаєвич, Полянкер, Цукер, Табачников.

По Луганському: т.т. Ів. Гончар, М. Сабур і В. Безрідний.

На Дніпрельстані: т.т. М. Сідельников, Б. Зорин, Л. Яресько, Я. Башмак, Я. Машкевич-Ландишев.

На тому ж засіданні зараховано до ВУСПП тов. Тардова, що працює в Харкові в РАТАУ.

НА КУБАНІ

На Північному Кавказі є низка письменників, що пишуть українською мовою, є й джерела, звідки можна брати нові кадри україн. радян. письменників—численні лави сількорів із станиць, об'єднаних навколо краєвої «Червоної Газети» (має на сьогодні 44.000 тиражу) та українські робітники по заводах Ростова, Нахичевані, залізничники, робітники з Краснодару тощо. Крім того важливе джерело становить мережа вищих шкіл (педтехнікуми українські в стан. Полтавській і в Краснодарі).

Українські письменники Кубані й досі не мали своєї організації. Кілька з них вступили до спілки «Плуг» (С. Добровольський, Ів. Пуценко), частина перебуває в лавах Кубан. філії «Всероссийского Общества Крестьянских писателей» (ВОКП); є на Кубані СКАПП—Північно-Кавказька Асоціяція пролетар. письменників, що кілька разів заходжувалась утворювати україн. секції, та не надовго. Новий етап радянської українізації на Кубань, (де живе із 8.000.000—3.100.000 українців), поставив на чергу для питання про відновлення українських секцій при Краснодарській і Півн.-Кавказькій АПП. Нещодавно цю справу розв'язано, і на Кубані буде утворена крайова організація українських письменників. Це буде організація, що об'єднує українських пролетарських і селянських письменників, яких нині Північно-Кубанський край має чимало. Цими днями вийшла з друку цікава книжка Ю. Трана «Українська література Північного Кавказу» (накладом Центр. вид-ва народів СРСР. Ростов н/Д.). В ній, крім статтів на теми історії літературного руху на Кубані, стану українізації і укрлітератури, завдань майбутньої організаці письменників і її плтатформи, досить місця приділено біобібліографічним відомостям про місцевих письменників (усього автор книги подає відомості за 23 письм.).

Провадиться на Кубані й призов ударників в літературу. Попередні підсумки (на 1 січня 1931 р.) такі: 4 літбриґади було відряджено до україн. районів, влаштували вони кілька літвечірок, робили доповіді, видали стінгазету. Організовано літгуртки по станицях, куди ввійшли молодь та колгоспники, засновано кілька літгруп (в ст. Канівській, Платнірівській, Уманській, в Староміньському районі, в Матвєєво-Курганському районі тощо). Кампанія призову робітника-ударника і ударника-колгоспника в літературу далі триває і розгортається, бож, ясна річ, на сьогодні зовсім мало є літературних кадрів на Півн. Кавказі.

ВІД СЕКРЕТАРІЯТУ ВУСПП

1. На засіданні Секретаріяту разом з активом Харківської організації та представником від «Забою» 11 лютого 1931 р. розглянуто заяви письменників—колишніх членів літорганізації «Пролітфронт» про їхнє бажання вступити до лав ВУСПП. Секретаріят ухвалив прийняти до ВУСПП т.т.:—Ол. Досвітнього, Г. Коцюбу, А. Лейтеса, П. Панча, Ар. Любченка. П. Тичину, Ів. Дніпровського, В. Мисика, В. Бобинського, Гр. Епіка, Т. Масенка, Шутова-Ужвія, Коляннікова, Мелікседова, Резнікова, Ландирева, І. Мякоту і М. Хвильового.

На наступному засіданні секретаріяту буде розглянуто заяви єврейських письменників — колишніх членів «Пролітфронту» — після висновків євсекції ВУСПП.

Щодо решти заяв колишніх членів «Пролітфронту» Секретаріят прийняв до кожного з них спеціяльну ухвалу, де зазначено про дальшу можливість вступу цих товаришів до ВУСПП в міру того, оскільки вони свої помилки виправлятимуть в процесі літературно-громадської та творчої роботи.

2. З письменників—колишніх членів літорганізації «Нова Ґенерація» Секретаріят ухвалив прийняти до лав ВУСПП таких т.т.: Зимного, Панькова, Булатовича, Л. Недолю, Дана, Степанова та Михайлова.

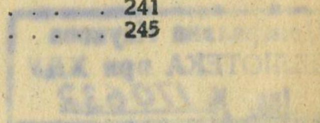
СЕКРЕТАРІЯТ ВУСПП

14-II—1931 р.

ЗМІСТ № 3

Стор.

HART

ЦІНА 75 коп.